

**TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSKOND
SOTSIOLOOGIA JA SOTSIAALPOLIITIKA INSTITUUT
SOTSIAALTÖÖ ERIALA**

Natalja Perovskaja

**KASVATUSE ERITINGIMUSTE MÕJUSUS
TAPA ERIKOOLI LÕPETANUD NELJA NOORMEHE ELUKÄIGU
NÄITEL. ELULOOURIMUS.**

Magistritöö

Juhendaja: Judit Strömpl (Ph.D)

Juhendaja allkiri. _____

Tartu 2008

The effectiveness of reformatory education with the example of four young men who graduated from Tapa Special School. Biographical study.

Natalja Perovskaja

ABSTRACT

My master degree thesis concentrates on the life of four young men who graduated from Tapa Special School (Tapa Erikool; Tapa Reform School; the special school for young men with problematic behaviour in Tapa); and analyses their biographies. In the research, I tried to describe their lives in detail to get an overview of their needs and problems, of how much reform school has affected their lives, and of how they use the skills and knowledge obtained there. Thus, I found the biographical method of study most appropriate. To interpret the written biographies, individual experiences, events and how they influence each other, I used open coding and thematic analysis. The sample consisted of four young men, age of 17-21 who had graduated from Tapa Erikool.

The master degree thesis gives an overview of the essence of the special conditions of reformatory education; the legal aspect, institutionalisation, reform school as a total institution, the subculture, recidivism, socialising and introduces the goals and mission of Tapa Erikool, the reality of reform schools and the role of under-age committees. The analysis of the data obtained from the interview is divided into four thematic chapters, according to the purpose of the research and to research questions: Early Childhood, School, Tapa Erikool, Life After Tapa Erikool.

In the given master degree thesis, the development and problems of a target group are described by describing and analysing the individual experiences and descriptions of situations of four individuals. The young men's answers to the questions in the interview indicated, according to what kind of a set of values these children live, and how they evaluate reform schools, their own lives and their ability to manage in the society. Both their difficult early childhood that caused the later development of problematic behaviour, and their shared social status – reform school, mirror and determine the development of their identity, beliefs and knowledge, as well as other adults' who have childhood reform school experiences.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
I TÖÖ TEOREETILINE RAAMISTIK	8
1.1. Sotsiaalne kontroll.....	8
1.2. Sotsialiseerumist mõjutavat tegurid.....	10
1.3. Interaktsioon grupis.....	13
1.4. Institutsionaliseerimine.....	15
1.5. Kasvatuse eritingimuste olemus.....	16
1.5.1. Juriidiline aspekt.....	16
1.5.2 Erikool kui totaalne institutsioon.....	19
1.5.3. Subkultuuri väljakujunemine.....	20
1.5.4. Retsidiivsus.....	22
II TAPA ERIKOOLI EESMÄRGID JA ÜLESANDED	24
2.1. Alaealiste karistusõigus- alaealiste komisjonide roll.....	25
2.2. Erikoolide tegelikkus.....	27
2.3. Tapa Erikooli lõpetanud nooruk tööturu riskirühmana.....	28
2.4. Probleemi püstitus.....	29
III UURIMUSE METOODIKA	31
3.1. Meetodi valik ja põhjendus.....	31
3.2. Andmekogumismeetod.....	32
3.3. Analüüsimetod.....	33
3.4. Valimi kirjeldus.....	35
3.5. Uurimuse käik.....	36
3.6. Eetilised probleemid	38
IV TULEMUSTE ANALÜÜS	39
4.1. Maksim	
4.1.1. Varajane lapsepõlv.....	39
4.1.2. Kool.....	42
4.1.3. Erikool.....	44
4.1.4. Elu pärast Tapa Erikooli.....	47
4.2. Arkadi	
4.2.1. Varajane lapsepõlv.....	50
4.2.2. Kool.....	52

4.2.3. Erikool.....	55
4.2.4. Elu pärast Tapa Erikooli.....	57
4.3. Anton	
4.3.1. Varajane lapsepõlv.....	59
4.3.2. Kool.....	61
4.3.3. Erikool.....	64
4.3.4. Ametitevaheline kirjavahetus Antoni elu korraldamisel.....	66
4.3.5. Elu pärast Tapa Erikooli.....	71
4.4. Andrei	
4.4.1. Varajane lapsepõlv.....	74
4.4.2. Kool.....	76
4.4.3. Erikool.....	78
4.4.4. Elu pärast Tapa Erikooli	81
4.5. Laste turvalisus erikooli elukeskkonnas.....	82
4.6. Töö autori rollikonflikt.....	83
V ARUTELU.....	84
KOKKUVÕTE.....	88
KASUTATUD KIRJANDUSE NIMEKIRI.....	89
LISA.....	93

Eessõna

Magistriõpingute alguses töötasin ma Tallinna Laste Turvakeskuse sotsiaalpedagoogina ning puutusin noorukite igapäevaelus kokku käesoleva magistr töö uurimisprobleemiga, lähtudes probleemidest eelkõige turvakeskuse poolelt ja sotsiaalpedagoogilisest aspektist. Tallinna Laste Turvakeskust ja Tapa Erikooli ei saa nimetada identseteks asutusteks, kuid kinnine režiim ja laste mured olid nendes institutsioonides paljuski sarnased. Olen kohanud Tallinna Laste Turvakeskuses lapsi, kes olid Tapa Erikooli minevikuga, ning vastupidi. Nägin, kui palju noori käib ringi mööda Eestimaa sotsiaalasutusi ning jõuab probleemile lahendust leidmata lõpuks erikooli, mis on Eesti Vabariigi mõjutusvahendi seaduse järgi viimane mõjutusvahend. Erikool peab olema üks imeasutus, kes oskab aidata kasvatada ümber kõige probleemsemaid, arvasin tookord. Samal ajal töötasin ma mõne kuu MTÜ-s Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskus „Tootsi toa” projekti raames projekti „Tapa Erikoolis, Tallinna Laste Turvakeskuses ja Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskuses „Tootsi toas” viibinud laste kriminaliseerumise, alkoholismi ja narkomaania riski vähendamine” juures sotsiaaltöötajana. Projekti eesmärk oli eelnimetatud institutsioonides viibinud ja kohanenud laste resotsialiseerimine ja ühiskonda integreerimine juhtumitöö abil. Töö käigus külastasime neid asutusi, kohtusime noortega, hindasime nende vajadusi ning püüdsime koostöös lastekaitse spetsialistide, asutuste töötajate, projekti psühholoogi ja lastevanematega töötada välja igale noorele individuaalselt sobiva integreerimis- ja sotsialiseerumismudeli. Selle mudeli järgi pidi institutsioonist lahkuva noorukiga teetama süsteemset järelhooldustööd ning ta pidi saama abi sotsialiseerumisel. Mind hakkas huvitama kinnine rehabilitatsioon ning kasvatus eritingimuste olemus, mõjus lastele ning laste elu pärast kinnist asutust. Hiljem, asudes tööle lastekaitse spetsialistina, püüdsin vaadelda laste huvide kaitsmist, kasvatuslikku poolt ja perekonna osalust juhtumikorralduse käsitluses. Üha rohkem kohtasin vanemaid, kes tõepoolest ei saanud oma laste kasvatamisega hakkama ning tahtlikult soovisid vabaneda lapse kasvatamise vastutusest lapse erikooli või muusse asutusse suunamise teel. Alaealiste komisjoni sekretärina töötades muutus erikoolide teema minu jaoks veelgi aktuaalsemaks. Erikooli suunaja rollis olles tunnen eriti suurt muret nende laste saatuse pärast, vastutust nende eest.

Täna südamest oma juhendajat, kes aitas antud magistr töö kirjutamisel kasulike nõuannete, õigeaegse suunamise ja toetuse eest.

SISSEJUHATUS

“Erikooli lapsi” on viimastel aastatel Eestis üha rohkem käsitlema hakatud, kuid kasvatusereitingimusi mõjusust on seni veel suhteliselt tagasihoidlikult uuritud. Probleemsete alaealistega seonduvad diskussioonid keskenduvad üldjuhul institutsionaliseerimisele, eraldamisele ühiskonnast ja eeskätt neile ühiskonna poolt omistatud iseloomujoonte: hälbivus, asotsiaalsus, antisotsiaalsus. Suhteliselt vähe uuritakse erikooli õpilaste ühiskonda integreerimisvõimalusi ja resotsialiseerimist.

Nooruki eraldamine tema eelnevast halvamõjulisest keskkonnast toimub Eesti Vabariigi Alaealise Mõjutusvahendite seaduse § 3 lg 1 p 9 kohaselt tema suunamise teel kasvatuslikke eritingimusi vajavate õpilaste kooli, mis kujutab endast ühtlasi ka peamist nimetatud eesmärgi täitmiseks praktikas kasutatavat võimalust. Erikooli suunatakse koolikohustuse täitmise ja kasvatusliku järelvalve huvides juhtudel, kui varem kohaldatud mõjutusvahendid ei ole andnud tulemusi. Seda mõjutusvahendit saab kohaldada alaealise suhtes, kes on pannud toime karistusseadustikus või muus seaduses fikseeritud õigusvastase teo ja on mitte noorem kui 12-aastane. Erandkorras võib kohtult luba taotleda ka siis, kui alaealine on vähemalt kümneaastane ja on toime pannud kuriteokoosseisule vastava õigusvastase teo (Alaealiste mõjutusvahendite seaduse tõlgendused ja seadusandlik raamistik 2006, 13).

Vaatamata sellele, et eri-õppekasvatusasutus on põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse § 21 lg 2 alusel moodustatud erikool, kus täidavad koolikohustust kasvatusereitingimusi vajavad alaealised, on samas tegemist korrektsioonilise kuriteoennetuse ühe võimaliku vormiga. Noorukite korrektsiooniasutusse paigutamise puhul on tegemist kuriteoennetuse strateegiaga, mis kriminaalpoliitilisest aspektist vaadatuna sobitub võimetukstegemise (incapacitation) kategooriasse. Võimetukstegemise korral jäetakse õigusrikkuja ilma võimalusest sooritada süütegusid (Edovald 2006).

Taolisi erikoole on Eesti Vabariigis kolm: Tapa ja Puiatu Erikoolid poistele ja Kaagvere Erikool tüdrukutele.

Kasvatuslikke eritingimusi vajavate õpilaste kool ehk erikool on lapsele kohustuslik täitmiseks mõjutusvahend. See tähendab, et alaealine tuuakse institutsiooni sageli vastu

tema tahtmist; eraldatakse vanematest või lastekodust, sõpruskonnast, endisest eluviisist ning seotakse ööpäevaringne kasvatuslik järelvalve (AMVS § 6 p 2). Tulemuseks harjudes eluga institutsioonis, tunnevad lapsed sageli võõrastust, isegi hirmu mõtte ees, et peavad tavatingimustes eluga toime tulema. Käesolev magistritöö uurib Tapa Erikoolis õppinud noormeeste elulugusid alates varajasest lapsepõlvest tänase päevani ja nende toimetulekut resotsialiseerimisega pärast erikooli. Töö eesmärgiks on uurida kasvatusel eritingimuste mõjust Tapa Erikooli lõpetanud nelja noormehe elukäiku näitel, analüüsida nende elulugusid biograafilise meetodi abil. Magistritöö ülesandeks on saada ülevaade Tapa erikoolis õppinute noormeeste varajasest lapsepõlvest, probleemse käitumise kujunemisest; elust erikoolis, kuidas on erikool nende elu mõjutanud ning praegusest olukorrast, noormeeste vajadustest ja probleemidest.

Magistritöö teema valikut mõjutasid minu tööalased kokkupuuted sotsiaalpedagoogina, lastekaitsetöötajana ja alates 2006. aastast ka alaealiste komisjoni sekretärina riskirühma laste probleemidega.

Magistritöö teema haakub Eesti Vabariigi Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukavaga 2007-2009, mille peamiseks eesmärgiks on alaealiste kuritegevuse ennetamine ja vähendamine 2007-2009 aastal, kus üheks meetmeplokiks on kasvatusel eritingimusi vajavate õpilaste koolide töö tõhustamine.

Magistritöö uuritava valimi moodustasid neli Tapa Erikoolist vabanenud noormeest vanuses 17-21 aastat. Kriteeriumiteks oli Tallinna alaealiste komisjonide poolt Tapa Erikooli suunatud noored.

Magistritöö koosneb viiest osast. Sissejuhatusel järgneb ülevaade empiirilise uurimuse teoreetilistest lähtekohtadest. Peatükk annab ülevaadet sotsiaalsest kontrollist, sotsialiseerumist mõjutavatest teguritest, interaktsioonist grupis, institutsionaliseerimisest, kasvatusel eritingimusi olemusest; juriidilisest aspektist, erikoolist kui totaalset institutsioonist, subkultuurist ja retsidiivsusest. Töö teine osa tutvustab Tapa Erikooli tegevuse eesmärke ja ülesandeid, erikoolide tegelikkust ning alaealiste komisjonide rolli. Töö kolmas osa käsitleb magistritöö teostamisel kasutatud meetodit; kirjeldan teoreetilist lähtekohta, meetodikat, valimit, uurimuse käiku ja analüüsiprotseduure. Magistritöö neljas osa sisaldab uurimustulemuste analüüsi, mis annab ülevaade respondentide elulugudest, mida illustreerivad näited respondentide intervjuudest. Viiendas osas on analüüsi arutelu.

I TÖÖ TEOREETILINE RAAMISTIK

Magistritöö järgmiseses peatükis annan ülevaate sotsiaalsest kontrollist, institutsionaliseerimisest, interaktsioonist grupis ja interaktsiooni sellisest määravast faktorist nagu sotsialiseerumine.

1.1. Sotsiaalne kontroll

Sotsiaalne kontroll sisaldab institutsioonilisi, hinnangulisi ja käitumuslikke aspekte ning ta realiseerub nii ühiskonnas tervikuna kui ka suurtes ja väikestes sotsiaalsetes gruppides. Sotsiaalse kontrolli alus on normide ja hinnangute süsteem moraali, õiguse jm valdkondades, mis peegeldavad antud sotsiaalse grupi huvisid (Kaugia 2006: 106).

Sotsiaalse kontrolli defineeritakse kui normide ja suhtumiste kogumit, mis on suunatud inimeste sellise käitumise tagamisele, mis on vastavuses antud sotsiaalse grupi, klassi ja ühiskonna huvidega. Sootak'i (1997) arvates sotsiaalne kontroll saabki võimalikuks tänu faktile, et isikud omandavad võime käituda viisil, mis on kooskõlas teiste inimeste ootustega. Seega sotsiaalse kontrolli abil sotsiaalne grupp tagab üksikisiku käitumise allutamise oma normidele (Sootak 1997: 81).

Sotsiaalsel kontrolli funktsioonideks võib nimetada sotsiaalse grupi liikmete solidaarsuse tugevdamist ja ühiskonnas üksikisiku kasvatust. Seal juures võib eristada planeeritud või planeerimata protsessi, millega inimesele õpetatakse või veendakse või sunnitakse normidele alluma.

Sotsiaalne kontroll võib olla teostatav nii formaalselt kui mitteformaalselt. Formaalselt sotsiaalkontrolli teostab eelkõige riik ning selle valdkonna moodustab ka kuritegevuse kontroll. Seda võib vaadelda, kui riigi reaktsioonina õigusrikkumistele või sellisele käitumisele, mis on konfliktne ning defineeritud hälbivana st normist kõrvalekalduvana (Sootak 1997: 81).

Mitteformaalne sotsiaalne kontrolli teostatakse kontrolli mitteõigusnormide täitmise üle, ehk õigusväliste normide täitmise üle. Mitteformaalset sotsiaalkontrolli teostab perekond, subkultuuriline või muu mitteformaalne grupp. Sedasi erikooli suunamist võib mõista kui formaalse kontrolli meetodit, kuid sellega kaasnevat hälbija eristamist ühiskonnast ja märgistamist ning erikooli kasvandike grupis omavahelist interaktsiooni ja sotsialiseerimist võib nimetada mitteformaalseks kontrolliks. Mitteformaalse kontrolli neli peamist tüüpi on sotsiaalsed autasud- nt naeratused, heakskiit, mis soodustavad normikuulekust; karistusrahulolematu pilk, kriitilised märkused, füüsiline mõjutamise ähvardused; normide ümberhindamine - käitumine, mida loeti hälbivaks, saab normaalse hinnangu (Kaugia 2006: 107).

Seega kokkuvõtteks võib nimetada sotsiaalse kontrolli kolme teostamisvõimalust:

ühiskonna tasemel, kus leiab aset nii formaalne kui ka mitteformaalne sotsiaalne kontroll. Siin on tähtis sotsiaalne kontroll ka väikestes gruppides, kus selle olemus ja suund sõltub eelkõige antud grupi liikmete kõlbelistest ja õiguslikest hinnangutest, nende hinnangute tasemest.

väikeste gruppide suhteline iseseisvus ühiskonnas viib selleni, et neis gruppides võivad tekkida nn grupi käitumisnormid, mis alati ei lange kokku ühiskonnas aktsepteerivate normidega.

sotsiaalne kontroll isiksuse tasemel muutub enesekontrolliks, mille vahendiks on isiku hinnangulised orientatsioonid, käitumisnormid, tunded, emotsioonid, sotsiaalpsühholoogilised hoiakud tunded ja emotsioonid. Enesekontrolli tõhusus sõltub paljuski sotsialiseerimisprotsessi õnnestumisest, kui palju ja mil määral sarnanevad inimese enda väärtushinnangud ühiskonnas tervikuna omaksvõetule (ibid).

1.2. Sotsialiseerumist mõjutavad tegurid

Sotsialiseerumine on eluaegne protsess, mille jooksul toimub isiksuse kujunemine, kus inimene õpib tundma oma kultuuri ja kujundab oma arusaama enda kohta. See on kogemuste ja väärtusorientatsioonide omandamine selleks, et inimene saaks täita oma sotsiaalseid rolle, kuna sotsialiseerumine toimub erinevate rollide õppimise kaudu. Sotsiaalne roll aga on käitumiste, hoiakute ja kohustuste kogum, mida oodatakse mingi staatusega inimestelt. Kui inimene soovib omada mingit staatust, peab ta õppima sellele vastavalt käituma (Aimre 2001:160-162).

Sotsialiseerumine ja sotsialiseerimine tähendab isiku kujundamist ühiskonna liikmeks. Sealjuures sotsialiseerimine toimub selliste sotsialiseerimise agentide toimele nagu inimesed ja organisatsioonid. Antud peatükis vaatlen isiksuse kujunemist ehk sotsialiseerumist ja ühiskonna mõju isiksuse kujunemisprotsessile eri arenguetappidel.

Sotsialiseerumise käigus ühiskonna poolt inimesele ette kirjutatud reeglid ja normid muutuvad osaks inimese isiksusest. Kujunevad väärtused ja väärtusorientatsioonid ning lisanduvad sotsiaalsed kogemused. Inimese sotsiaalne elu sisaldab erineva sotsiaalse kvaliteediga tsükleid ning inimese eluaeg jooksul võib eristada nelja perioodi: lapsepõlv, noorus, keskiga ja vanadus. Olulisemat rolli mängivad siin sotsialiseerimise agendid ja sotsiaalsed rollid ning igal elu etapil hakkavad mõjutama uued sotsialiseerimise agendid: perekonna kõrvale tuleb kool, mängukaaslaste kõrvale tulevad koolikaaslased, huviringides osalejad jne (Aimre 2001:160).

Sotsialiseerumise peamiseks agendiks nimetatakse kodu ja perekonda. Perekonnast on räägitud kui hoolitsuse, turvalisuse ja elu jätkuvuse institutsioonist. Perekond on ainuke identiteeti loov ja anoomia eest kaitsev institutsioon. Perekonna loodud inimsuhted kujutavad endast tänapäevalgi kõige pikaajalisemaid inimsuhteid, kuna kiiresti muutuv ühiskonnas kõik muud suhted lühenevad (suhted töökaaslastega, naabritega, ka tänapäevased sotsiaalse võrgustiku suhted). Kestvad inimsuhted aga pakuvad inimesele lühiaegsetest rohkem kaitstust, võimaldades kindlamalt arvestada edaspidisegi toetuse, ustavuse ja mõistmisega. Ka see, kas ja kuidas sobib väljendada nii oma negatiivseid kui

positiivseid emotsioone, toetub kodus kogetule, mida tahtmatult või ka tahtlikult matkitakse (Kraav 2000: 37).

Samas võib perekond tekitada ka kaitsetust ning turvalisuse puudujäägid perekonnas toovad kaasa koduriske, mis kahjustavad teatud määral kõigi pereliikmete heaolu, eriti halvasti aga mõjuvad need alles arenemisjärgus olevatele lastele. Kaitsetus kandub pereliikmete omavaheliste suhete kaudu ühelt teisele. Kaitsetuse kaugmõjud toimivad kogu inimese elu jooksul, väljendudes eri vanuses erinevalt, ning ületavad ka põlvkondade piire: õnnetu kodu ei produtseeri mitte ainult õnneluid lapsi, vaid ka uusi õnneluid lapsevanemaid (ibid: 38)

Sotsialiseerimine perekonnas ja mujal seisnebki lapsele rollide ja normide õpetamises. Kui vanematelt õpitud rolle ja norme ülejäänud ühiskond ei aktsepteeri, satub laps konflikti - ühelt poolt perekonna ja teiselt poolt ühiskonna normid ja ootused. Clinard'i (1974) arvates see, kuidas inimene antud konflikti lahendab, sõltub tema iseloomust, situatsioonist, ootuste tugevusest ja sellest, kellega antud isik end identifitseerib. Probleemsest käitumisest kui sotsiaalsest rollist võib rääkida samamoodi kui teistest rollidest. Kuna sotsiaalsete rollide ettekirjutusi ja normid õpib inimene selgeks interaktsiooni käigus teiste inimestega, siis paljud rollid, seal hulgas ka probleemset käitumist, õpitakse selgeks kodus ja perekonnas.

Kooli osalus sotsialiseerumises seisneb peamiselt inimeste ettevalmistamine ühiskonnas elamiseks ja võimetekohaseks vajalikuks tööks, arendab järjekindlust, ausust, erapooletust, põhimõttekindlust. Koduse ja kooli vaheliste erinevuste tõttu tekivad paljudel lastel kohanemis- ja õpiraskused. Ka esimese klassi laps mõistab ülekohut, ebaõiget hindamist, pailaste üleolekut, „siltide kleepimist“ ja mõnitamist (Aimre 2001: 168).

Kooli osa laste sotsialiseerimisel ei saa kuidagi allahinnata. Graham ja Bennett (1998) toovad välja kooli osa tulevaste õigusrikkujate kasvatamisel ja kujundamisel. Koolis, kus õpilast tahtmatult või tahtlikult hinnatakse ja eristatakse üksnes võimekuse ja õppeedukuse põhjal, on õiguserikkumiste arv suurem. Selline kool sildistab lapsi (läbikukkujad, suutmatud, kõrvalekalletega) ja veeretab vastutuse nende käitumise ja tervise eest teistele asutusele (Laane 2001: 29).

Campbell'i (1980) arvates nooruki eas muutuvad varasematel arenguperioodil kasutusel olevad reeglid, uskumused ja suhted teises arengustaadiumis düsfunktsionaalseks ning need on vaja eemale lükata. Siinkohal on suureks sotsialiseerumise teguriks eakaaslased, sõbrad, rühma või grupi liikmed, kellega on inimene seotud. Ka teiste autorite ja uurijate arvates õpib laps omavanustega suheldes rohkem demokraatia algeid kui vanematega suheldes, sest viimaste puhul rajaneb suhe autoriteedil. Seega eakaaslased on üks tugevamaid sotsialiseerivaid üksusi.

Ka massikommunikatsioonil on eriline roll inimeste sotsialiseerumisel ning mille kaudu lapse maailm avardub veelgi. Tugevateks mõjuriteks on massiteabevahendid - meedia tervikuna (Korp jt., 2002: 15). Paljud inimesed saavad teada päevapoliitikast, kujundavad tulevikunägemuse ja seisukohad teiste inimeste suhtes ajalehtedest, televisioonist ja raadiost saadud mõjutuse abil.

Erikooli suunamist võib vaadelda kui indiviidi eraldamist tema referentgrupist ja sunniviisilist paigutamist teise referentgrupi tingimustesse (Kallikorm 2003: 22-23). Eksisteerib terve rida sotsioloogilisi, psühholoogilisi teooriaid, mis püüavad seletada hälbiva sotsialiseerumise põhjusi. Sotsiaalpsühholoogid on leidnud, et grupi liikmed moodustavad kiiresti positiivse hoiaku ja stereotüübid oma sisegrupi kohta ja väga negatiivsed tunded ja stereotüübid välisgrupi kohta. Seal juures indiviidi arvamine grupi liikmeks toob kaasa tema identifitseerimise sisegrupi järgi. Grupi poolt negatiivselt hinnatud, või vähem võimu omavad grupiliikmed, kipuvad valima kahe lahenduse vahelt. Nad kas aktsepteerivad grupi negatiivse sotsiaalse identiteedi või hülgavad oma grupiidentiteedi. Seega võib siin kohal tõmmata paralleeli isiku ühiskonda integreerituse ja probleemse käitumise vahel: mida integreeritum on inimene ühiskonda, seda väiksema tõenäolisusega rikub ta selle ühiskonna reegleid ja seda väiksema tõenäolisusega ta aktsepteerib ja võtab omaks grupi negatiivse sotsiaalse identiteedi (ibid: 23).

Lapsepõlve sotsialiseerimine ei valmista inimest ette kõikideks rollideks, mida tal tuleb täita tulevikus. Need muutused vajavad sotsialiseerimisele lisaks veel desotsialiseerimist (rollist loobuma õpetamist) ja resotsialiseerimist (uute vajalike rollide ja väärtuste õpetamist). Iga suurem rollimuutus kaasab endaga ka inimese mina potentsiaalset reorganiseerimist (Sootak, Mürsepp 2000: 85).

Seega kui esmane sotsialisatsioon osutus düsfunktsionaalseks või kahjulikuks ühiskonnale, sel puhul on vaja käivitada resotsialisatsioon. Resotsialisatsioon on protsess, mille käigus omandatakse uusi väärtusi ja norme selleks, et täita uut rolli (Aimre 2001: 174). Campbell (1980) seisukohal on resotsialisatsioon sageli keerulisem kui originaalõppimine, kuna juba omandatud harjumused ja väärtused on visad kaduma. Iga aasta vabaneb erikoolidest õpilasi, kellele on vaja luua tingimusi kogukonna tagasi pöördumiseks, resotsialiseerimiseks ning luua nende noortel võimalust tegutseda edaspidi kooskõlas ühiskonna normidega.

Erikoolide üheks väga oluliseks funktsiooniks on aidata kaasa lapse sotsialiseerimisele nendel juhtudel, kui esmane sotsialiseerimisinstitsioon ehk perekond ei tule selle ülesandega toime. Seejuures peaks olema rõhutatud sõna kaasaitamine, mitte asendamine. See aga tähendab, et töö peab olema tehtud koos perekonnaga, mille funktsioneerimine on rikutud (Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus 2004: 25).

1.3. Interaktsioon grupis

Inimeste käitumine gruppides ei ole spontaanne ja struktureerimata. Protsessi, kus inimesed on orienteeritud üksteisele ja vastavad üksteise tegemistele nimetatakse sotsiaalseks interaktsiooniks (Bachmann, Maruste 2001). Interaktsiooni määravaks faktoriks on aga sotsialiseerumine, mis toimub läbi sotsiaalsete suhete ja mille käigus kujuneb isiku käitumismudel ja identiteet. Sealhulgas ka kriminaalne identiteet.

Kindlad vastastikuse toime mustrid tekitavad isegi kõige lõdvema sisemise korruga ja struktureerimata gruppides. Kasvatuse eritingimustes ehk erikoolis õpilaste omavahelises interaktsioonis toimuv on tihti seotud kasvandike suutlikkusel kontrollida teise tegevust ning sellel põhineb ühe kasvandiku (partneri) võim teise üle. Seal juures isikud, kes osalevad sotsiaalse interaktsiooni situatsioonis, vahetavad omavahel informatsiooni ja mõjutavad üksteist.

Bachmann ja Maruste viidates Rotter'ile (1966) toovad esile kaks kontrollivõimalust: teise indiviidi käitumise täielik kontroll või osaline käitumiskontroll. Täieliku kontrolli korral sõltub teise osapoole tulemus täielikult partneri käitumisest. Osalise käitumiskontrolli puhul saab üks indiviid teist piirata ja mõjutada (Bachmann, Maruste 2001: 206).

Grupis täidavad liikmed mitmesuguseid rolle ja täidetavad rollid moodustavad iga grupi rollistruktuuri ning interaktsioonisuhete kujunemisel grupis on aluseks vastavale sotsiaalsele rollile esitatud rolliootused. E.Goffman (1961) vaatleb rolli kui tegevuste kogumit, mis on tihedalt seotud teise indiviidi tegevusega ning defineerib rolli kui ühiskonna või väikegrupi poolt normatiivselt kehtestatud käitumisviiside kogumit, milles on selge reeglistik selle kohta, mida rollitäitjalt oodatakse (Goffman 1961).

Nii interaktsiooni protsessi toimel rollipartnerid lepivad kokku oma tegevuse eesmärkides ja jagavad ressursse. Kasvatuse eritingimustes võivad need protsessid väljendada mitteformaalses reeglistikus, mis defineerib või ütleb ette teenuste, tunnete või vastureaktsioonide vahetuseviisi. Vastureaktsioonid tekivad seoses sellega, et rollis olev isik ei suuda või ei soovi täita temale suunatud ootusi. Lacey (2002: 30) nimetab grupisurvele allumist üheks vastureaktsioonide tagajärjel tekkinud konfliktide ennetamisvõimaluseks interaktsioonis. See aga omakorda võib nõuda isiku käitumise muutmist, kohanemist, loobumist oma endistest tõekspidamistest ja käitumisviisidest ning kultuuri vahetust või institutsiooni subkultuuri omaks võtmist.

Igas taolises grupis esineb nii instrumentaalset kui ka ekspressiivset käitumist. Bales (1950) kirjeldab nende rollistruktuuride sotsiaalsete suhete tööjaotust. Instrumentaalse rolli sisu on käitumine eesmärgi saavutamise nimel. Ekspressiivsed rollid kätkevad endas grupipinget väljendust ja sellest vabanemist kas naeru, nalja või vaidluse, iroonia, sõimamise, halvustavate kommentaaridega ja muu mitteformaalse tegevuse abil. Nii võib öelda, et instrumentaalse käitumisega täidetakse grupi ülesandeid ja ekspressiivsest käitumisest sõltub grupiharmonia (Sootak, Mürsepp 2000: 61).

1.4. Institsionaliseerimine

Institutsioone võib defineerida reguleerivate printsiipidena, mis organiseerivad indiviidide tegevused ühiskonnas kindlatesse organisatsioonilistesse mustrisse. Iga selline muster on omakorda erinevatele struktuurilistele positsioonidele asetatud inimeste ning organisatsiooniliste survemeetmete tulem. Bourdieu (2003) rõhutab, et kehtivale korrale allistumine tuleneb kollektiivse ajaloo (fülogenees) ja individuaalse ajaloo (ontogenees) poolt kehadesse sisse kantud kognitiivsete struktuuride vastavusest selle maailma objektiivsetele struktuuridele, mille kohta neid rakendatakse: riigi ettekirjutused on nii endastmõistetavalt kehtivad vaid seetõttu, et riik on kehtestanud kognitiivsed struktuurid, mille abil teda tajutakse (Bourdieu 2003: 145).

Kõige üldisemalt võib sotsiaalseid institutsioone määratleda struktuuridena, mis reguleerivad ja korraldavad inimeste, gruppide ja sotsiaalsete organisatsioonide suhteid ja käitumist ühiskondliku elu erinevates valdkondades, kehtestades teatud kindlaid reegleid ja juhiseid.

Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli võib nimetada institutsiooniks, kus asutuse sisest regulatsiooni toetatakse reeglite, režiimi, sisekorraeskirjade ja normidega. Seega lapse erikooli suunamisega kaasneb uute sotsiaalsete oskuste ja rollide omandamine.

Raska (2006) arvamuse kohaselt hakkab asutuse personal ja teised kasvandikud vaikselt ja süstemaatiliselt konstrueerima nooruki uus mina koos uute sotsiaalsete vormide ja sanktsioonide aktsepteerimisega. Autor esitab normide kehtestamise kaks peamist moodust, mis on normide sisemine omaksvõtt – internaliseerimine ja normide väline kehtestamine – institutsionaliseerimine. Siinkohal normide sisemine omaksvõtt ehk internaliseerimine, ei nõua lisa kulutusi ning raskusi, kuna inimesed on need vormid eneste omaks võtnud ja järgivad neid vabatahtlikult. Igasuguse sotsiaalse süsteemi institutsionaliseerimine ehk normide väline kehtestamine aga tähendab kindlate väärtuste, sanktsioonide ja organisatsioonide asetust. Need sanktsioonid omakorda reguleerivad juurdepääsu erinevatele positsioonidele ja kehtestavad kindlad sotsiaalsete ressursside vahetamise norme (Raska 2006: 70).

Antud töös on institutsionaliseerimise all mõeldud kasvatus eritingimustes ehk erikoolis olevate laste uute sotsiaalsete vormide omandamist ja kinnistumist nende pikaajalise kasutuse või korduva kasutuse läbi.

Kokkuvõtteks nimetab Raska (2006: 70) institutsionaliseerimist „õiguse kehtestamise protseduuriks, mille raames formaliseerimise protsessis leitud käitumuslik (normatiivne) lahend sulandatakse ühiskondliku olemise vaimse ja materiaalse struktuuri püsielementidesse ning muudetakse hetkelise ja kitsalt subjektselise tähendusega nähtusest kultuuriruumi püsiväärtusega osiseks (nt õigusasutuste süsteemide korraldus).”

Järgmiseses peatükis annan ülevaate kasvatus eritingimuste olemusest; juriidilisest aspektist, erikoolist kui totaalset institutsioonist, subkultuuri väljakujunemisest ja retsidiivsusest

1.5. Kasvatuse eritingimuste olemus

Eri-õppekasvatusasutus on põhikooli ja gümnaasiumi seaduse § 21 lg 2 alusel moodustatud erikool. Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kool ehk erikool on üks isolatsiooni vorm alaealiste õigusrikkujate puhul, mida saab alaealiste komisjon rakendada ainult kohtu loal. Antud vabadust piirava mõjutusvahendi ülesandeks on pidev kasvatuslik järelvalve teostamine, kus õpilasel on keelatud lahkuda kooli territooriumilt kui selleks ei ole eraldi luba (AMS § 6 lg 7).

1.5.1. Juriidiline aspekt

J. Strömpl (2002) käsitleb Eesti alaealiste õigussüsteemi kolme perioodina: esimene esimese Eesti Vabariigi ajal (1918-1940), teine Vene okupatsiooni ajal (1945-1991) ja kolmas taasiseseisvumisele järgnenud ajal (alates aastast 1991). Nõukogude ajal võis kohus vastavalt 1961. aasta kriminaalkodeksile loobuda kriminaalkaristuse kohaldamisest alaealise puhul ja kohaldada kasvatuslikke mõjutusvahendeid, s.t. paigutamist kasvatuskolooniasse, laste ja noorte erilisse kasvatusasutusse või laste ja noorte erilisse

ravi-ja kasvatusasutusse. 1977. aasta kriminaalkoodeksi järgi eriõppekasvatusasutusse või ravikasvatusasutusse. Reeglina anti alaealiste kuriteomaterjalid edasi Alaealiste Asjade Komisjonile (AAK), mis oli ühiskondlikel alustel tegutsev komisjon (Ginter jt 2000: 11).

Nõukogude ajal rõhutati ranget kontrolli. Praegu aga leitakse, et alaealine, kes on raske perekondliku tausta ja vaimsete häiretega, vajab pigem kaastunnet ja toetust kui karistust. Erikooli (kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli) tingimustes on aga alaealiste abistamine raske, kuna alaealiste enda jaoks on tegemist eelkõige karistusasutusega, kus viibitakse sunniviisiliselt (Strömpl 2003: 129).

Eestis on probleemsete alaealiste institutsionaalse kontrolli puhul rõhutatud kõige enam kontrolli, mõjutamist ja kaitset (Strömpl 2002: 64).

1992. aastaks olid lõpetatud oma tegevuse alaealiste asjade komisjonid ja alaealiste asjade inspeksioonid. Riikliku Kriminaalpreventsiooni Nõukogu eestvõttel algas 1994. aastal töö alaealiste vastutust käsitleva seaduseelnõu väljatöötamisel. Eelnõu põhiseisukohad, mis preventsiooninõukogu poolt 11.09.1995.a. heaks kiideti, muutusid oluliselt seaduse valmimise käigus. Loobuti ideest luua noorsookohtuniku institutsioon (Ginter, Sootak 1998: 185).

28. jaanuaril 1998. a. võeti Eestis vastu Alaealise mõjutusvahendite seadus (RT I 1998, 17, 264), mis hakkas kehtima 1. septembrist 1998.a. Kõikides maakondades loodi maavanema korraldusega alaealiste komisjonid. Seadus pani aluse uuele struktuurile ja töökorraldusele alaealiste komisjone kohustati koordineerima nende haldusterritooriumil tehtavat kriminaalpreventiivset tööd (ibid).

Kriminaalpreventsiooni ehk kuritegevuse ennetamise eesmärk on õiguserikkujate vähendamine. Ennetustöös on oluline noorte toimetuleku efektiivne toetamine, mis saab toimuda ikka läbi pedagoogilise-, sotsiaal-, noorsoo- jt valdkondade tiheda koostöö. Tegevus peab olema teadlikult suunatud noorte vastutustunde kasvatamisele (Auväärt 1999: 155).

Preventsiooni üheks konkreetseks mudeliks on üldpreventsioon. Üldpreveniivse teooria töötas välja Anselm Feuerbach, kelle arvates üldpreventsioon toimub psühholoogilise surve abil. Viimane realiseerub eelkõige karistusähvarduste kaudu; karistuse reaalne kohaldamine üksnes teeb selle ähvarduse igapäevaseks tajuvaks. Sisuliselt põhineb üldpreventsioon asjaolul, et karistusähvardus ja karistuse kohaldamine mõjuvad õiguskorra tugevust ja toimejõudu ning elanikkonna õigusekuulekust tugevdavalt (Sootak 1997: 68).

Sootak viidates Jakobs'ile (1965) näeb karistuses võimalust täita neid ootusi, mida on normi rikkumisega petetud. Üldpreventsioonist saab rääkida kolmes suunas: esiteks sotsiaalpedagoogiline õppimiseefekt, õigusekuulekuse „harjutamine” õigusorganite tegevuse jälgimisega; teiseks usalduseefekt, mis ilmneb kodaniku veendumuses, et õigusorganid oma ülesandeid tõepoolest ka täidavad; ning kolmandaks rahulduseefekt, mis avaldub üldise õigusteadvuse rahuolus, et õiguserikkumistele reageeritakse ja konflikt saab õiglaselt lahendatud (ibid).

Preventsiooni üheks võimalikuks vormiks ja alaealiste mõjutusvahendi seaduse üheksandaks mõjutusvahendiks on Haridus ja Teadusministeeriumi hallatav põhikool kasvatus eritingimusi vajavatele õpilastele. Kuna antud asutuse ülesanne on konkreetse õiguserikkuja selline mõjutamine, et hoida ära uute õiguserikkumiste toimepanekut, siis saab rääkida mitte lihtsalt karistuse ärahoidvast ehk preventiivsest eesmärgist, vaid ühest konkreetsest preventsioonimudelitest, nimelt eripreventsioonist.

Franz v. Liszti (Marburgi programm 1882) järgi on eripreventsioon kolmesuguse sisuga: 1) üldsuse kaitsmise seeläbi, et kurjategija isoleeritakse (kindlustamine); 2) kurjategija taunimine talle karistuse kohaldamisega (hirmutamine); 3) kurjategija selline mõjutamine, et ta uusi kuritegusid toime ei paneks (kasvatamine). Konkreetse preventiivse eesmärkide saavutamise sõltub kurjategija tüübist. Hirmutamisele või kasvatamisele mittealluvad harjumuskurjategijad tuleb kahjustada ja ühiskonda sel teel kindlustada, juhusekurjategijate puhul piisab hirmutamisest ning paranemisvõimelisi tuleb kasvatada (Sootak 1997: 69).

Eripreventsiooni tugevad küljed, eelkõige parandamisele või kasvatamisele suunatud ideed on elujõulised ka tänapäeval. Võimaldades täita kriminaalõigusele immanentset kaitseülesannet, et jätta ta ka üksikisikut tähelepanuta ega tõrju teda ühiskonnast välja. Seega on eripreventiivne karistus või mõjutus toeks just kriminaalõiguse sotsiaalsele funktsioonile (Sootak 1997: 69-70).

1.5.2. Erikool kui totaalne institutsioon

Goffmani (1961) määratluse kohaselt on totaalne institutsioon niisugune koht, kus on kadunud barjäärid, mis tavaliselt eraldavad magamist, tööd ja mängu. Tavaliselt toimuvad need tegevused eri kohtades, eri rollipartnerite ja juhendajatega. Totaalsed institutsioonid soodustavad ühesugust elu, kus iga isik tegutseb teiste juuresolekul, kus kõigilt nõutakse samu asju ja kus kogu tegevus on täpselt ajaliselt määratud. Kuigi totaalseid asutusi võib klassifitseerida nende eesmärkide järgi ja nad võivad erineda nendes osalejate vabatahtlikkuse, sundimise või paratamatuse alusel (nt kloostrid, armee või saamatute kaitse, ohtlike inimeste isoleerimine, haigete ravimine) on nad kõik mõeldud ümbersotsialiseerimiseks ning inimeste endast arusaamise muutmiseks (Goffman 1961).

Sellisest terminoloogiast lähtudes on erikooli näol tegemist totaalse institutsiooniga, millele on iseloomulik reeglitele allutatud igapäevaelu ja distantseerunud inimsuhted. Kõik erikoolid on ühesoolised organisatsioonid ning resotsialiseerimise protsess on neis raskendatud sel põhjusel, kuna erikooli normid piiravad kokkupuudet välise ühiskonnaga; perega ning sõpradega suhtlemise eest. Iga totaalne institutsioon, antud juhul erikool on miniühiskond tema õpilaste jaoks ja erikoolist vabanedes, saavad noormehed kaasa teatud sotsiaalse staatuse, mis määrab nende rolle sotsiaalsete suhete süsteemis ja see omakorda pärsib edukat toimetulekut väljaspool erikooli.

1.5.3. Subkultuuri väljakujunemine

Subkultuur on erilaadse käitumise ja tõekspidamistega inimeste grupp, mis eksisteerib suuremas kultuuris (dominantkultuuris). Subkultuurid võivad olla lähedased dominantkultuurile või moodustada selles omaette maailma. Subkultuurid võivad põhineda ühisel eal, etnilisel pärandil või tõekspidamistel. Subkultuurid võivad vastanduda dominantkultuurile ning isegi sellega konfliktis olla. Tuntud on näiteks mitmesugused kuritegelikud subkultuurid ja paljud ebaseadusliku tegevusega seotud subkultuurid. Sedasi erinevusi väärtustes, arusaamades, normides ja käitumises nimetatakse subkultuuriliseks kohandumiseks ehk subkultuuriks (Sootak, Müürsepp 2000: 47).

Subkultuurid pole ülejäänud ühiskonnast lahutatavad, sest nende teke sõltub ühiskonna liikmete erinevast juurdepääsust üldkultuurile. Erinevused võivad kujundada inimeste hoiakuid, väärtushinnanguid ja tõekspidamisi ning viia nii subkultuuri tekkimiseni. Samuti määrab üldkultuuri kättesaadavus ka üksikisiku kuuluvuse (Aimre 2001: 155; Auväärt 2006: 51). Sedasi võib üksikisik kas teadlikult või ebateadlikult järgida subkultuurilisi tõekspidamisi ja edasises elus kultuurilist kuuluvust ka vahetada.

Kuritegevus laias tähenduses on isiku erikooli suunamise põhjuseks. See ei tähenda veel iseenesest, et erikooli suunatu oleks ilmtingimata pärit kuritegelikust subkultuurist, kuid on samas tõenäoline, sest erikooli suunamine kujutab endast kõige karmimat mõjutusvahendit. Kuritegevuse seletusteooriana käsitleb subkultuuriteooria noortejõukude kuritegevust. Niisugused kriminaalsed või poolkriminaalsed grupid võimaldavad noortel ennast sotsiaalselt identifitseerida. Kui konventsionaalne ühiskond peegeldab noorukile, et ta on teistsugune, siis subkultuuris võib ta kogeda, et „ta kuulub omasuguste hulka“ (Strömpl 1995:19).

Downes ja Rock (1992) arvates moodustub kuritegelik subkultuur rühmast, mis püüab endale kinnitada, et ebaseaduslik tegevus on heakskiidetav ning kui frustreriv kogemus on kollektiivne, nagu see madalamate klasside noortel sageli on, siis vastutus sotsiaalselt loodud situatsioonile jaguneb samuti kollektiivselt.

Goffman (1961) uuris inimestevahelisi interaktsioone eritingimustes (näiteks totaalses institutsioonis, erinevates gruppides, keskkondades) ning interaktsioonide mõju isiksuse arengule ja identiteedi kujunemisele. Ta jõudis järeldusele, et elu institutsioonis (kohanemine) avaldab survet inimese identiteedi kujunemisele, tema arusaamale iseendast (Goffman 1961: 12).

Seega isegi kui taolise totaalse institutsiooni nagu erikooli kasvulava ei ole kuritegelik subkultuur, siis erikool ise on kuritegeliku subkultuuri kasvulava. Karistusasutused vastandavad end kuritegevusele, mille tagajärjel kinnipeetavad, vastandades end totaalse institutsiooni võimule pöörduvad nende väärtuste poole, mille vastu on võim suunatud. Nii erikool vastandab end kuritegevusele ja õpilased end omakorda erikoolile. Seetõttu võib väita, et kuritegelik subkultuur on kui hääl ja erikool kui selle võimendi.

Kuritegeliku subkultuuri tunnustest võib nimetada oma seadusandlust, normide süsteemi, oma keele, žargooni, oma maailmavaadet, ideoloogiat, ühiselt tunnustatud välimust (tätoveering), isikliku territooriumi ja uustulnukate värbamise mehhanismi (Laine 1994).

K. Laane (2001) kirjutab, et mida rohkem on riigis kriminaalkorras karistatud ja vanglakaristust kandnud, seda tõenäolisem, et kuritegelik subkultuur ulatub mõjuma ka kogu ühiskonda. Eelkõige võib see kajastuda subkultuurilise keelekasutuse omaksvõtuks, ohtlikum on aga kriminaalsete hoiakute ja väärtuste levik. Preventsioonitöös tuleb arvestada subkultuuri olemusega ning suuremat tähelepanu pöörata sotsialiseerimisele ühiskonda, viies miinimumi subkultuurilise surve ning arendades ühiskonnas aktsepteeritud sotsiaalseid oskusi (Laane 2001: 20).

1.5.4. Retsidiivsus

Kuritegeliku käitumise individuaalne järjepidevus on korduvalt leidnud empiirilist kinnitust. Püsiv kriminaalne käitumine ehk retsidiivsus saab reeglina alguse enne täiskasvanuiga, iseloomustab eelkõige noori meessoost indiviide ja nende suutlikkus sotsialiseerida, tulla toime igapäevaelus kooskõlas ühiskonna reeglitega ja naasta tööturule sõltub suuresti sellest, kui hästi on osatud ja tahetud selgitada iga konkreetse isikule võimalusi ja puudujääke ning nendega vastavalt tegeletud (Jakobi, Maurer 2004: 28).

Mitmetest uuringutest on selgunud kriminaalse käitumise järjepidevuse üldtunnustatud võtmetegurid. Nendeks on haridus, tööhõive, alkoholism ja narkomaania, vaimne ja füüsiline tervis, hoiakud ja enesekontroll, institutsionaliseerumine ja eluoskused, majutus, materiaalne olukord, perevõrgustikud (Hilborn ja Hilborn 2004: 45). Isiku vanus on samuti oluline, sest õigeaegse eduka sekkumise korral saab noorelt kuriteo sooritanute puhul vähendada retsidiivsusrisiki. Siinkohal tuleb arvestada retsidiivsuse kujunemise riskifaktoritega, milledeks peetakse antisotsiaalseid tegevusi lapsepõlves, nende üleastumiste rohkust ja arreteerimisi.

Õiguserikkumistele lisaks on retsidiivsuse ja kriminaalse karjääri lahutamatuks osadeks isikule elu jooksul mõistetud ja tema poolt kantud karistused. J. Saar (2007) arvab, et siinjuures ei saa rääkida toimepandud õigusrikkumiste ja karistuste üksühesest vastavusest. See tähendab, et ka ühes kuriteos süüdi tunnistanud isik võib tegelikult olla retsidiivne kurjategija, kuigi tema süü ei ole leidnud tuvastamist. Sest paljude retsidiivse kurjategija tegelikku karjääri võivad kuuluda kõrvuti ametlikult fikseeritud kuriteod ja avastamata jäänud kuriteod (Saar 2007: 168).

Saart (1994:13-14) kirjutab, et retsidiivistide ümberkasvatamise võimalused on tavaliselt väga tagasihoidlikud, sest neil on välja kujunenud negatiivne suhtumine ühiskonda, ka nende vajadused ja huvid on vääranud. Nad püüavad säilitada kontakte oma kurjategijatest kaaslastega ja nende suhetes on välja kujunenud kuritegeliku ühiskonna hierarhia ja grupinõuded. Arvatakse, et igast kümnest vabanenud retsidiivistist paneb kuus kuni seitse toime uue kuriteo juba esimesel vabadusaastal. Küllalt suur osa korduskuritegudest pannakse toime isegi esimestel päevadel ja nädalatel pärast vabanemist.

Eestis on retsidiivne kuritegevus suhteliselt kõrge. Keskel läbi iga viies kuritegu on toime pandud varem karistatud isiku poolt.

Kui rääkida statistilistest andmetest, siis aastal 2005 oli ligi 850 ehk veidi enam kui viiendik alaealiste kuritegudest toime pandud isikute poolt, kes olid juba varem kokku puutunud õigussüsteemiga. Politseinike hinnangul retsidiivsus alaealiste õigusrikkujate hulgas pidevalt suureneb. 2004 aastaga võrreldes oli 2005 aastal alaealisi korduvõigusrikkujaid ligi 200 võrra rohkem. Ka alaealiste komisjonide statistika kohaselt on korduvarutelude arv aasta-aastalt kasvanud. See näitab, et alaealise probleemi esmakordne arutelu ei ole olnud tulemuslik või on alaealine vahepeal toime pannud uue õigusrikkumise (Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007- 2009: 22).

Kokkuvõtteks võib öelda, et retsidiivsuse vähendamisel on oluline retsidiivsusrisiki hindamine, seda põhjustavate tegurite väljaselgitamine ja nende põhjustega tegelemine. On oluline püüda parandada ja taastada perekondlikke suhteid, motiveerida noort õppima, töötama ja selle abil parandada ta sotsialiseerimisvõimet. Sest perekonna sotsiaalne toimetulek, head perekondlikud suhted ja eeskujud, õiged väärtused, uskumused ja hoiakud - kõik see on väga oluline kuritegelikule teele mittesattumiseks.

Magistritöö järgmiseses peatükis annan ülevaate Tapa Erikooli eesmärkidest ja ülesannetest, alaealiste komisjonide rollist ning erikoolide tegelikkusest.

II TAPA ERIKOOLI EESMÄRGID JA ÜLESANDED

Tapa Erikool on Haridus- ja Teadusministeeriumi hallatav põhikool kasvatuse eritingimusi vajavatele õpilastele. Kool juhindub oma tegevuses seadustest ja nende alusel antud õigusaktidest. Kasvatuse eritingimusi vajavatele õpilastele põhihariduse võimaldamine toimub põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava ja põhikooli lihtsustatud riikliku õppekava (abiõppe õppekava) alusel koostatud kooli õppekava järgi. Kooli õppekavas on suurendatud tööõpetuse osatähtsust, mis on seotud tunnivälise praktilise tegevusega. Kooli võetakse vastu 10–17-aastasi kasvatuse eritingimusi vajavaid alaealisi poisse kohtumääruse alusel vastavalt haridus- ja teadusministri määrusega kehtestatud korrale (Tapa Erikooli põhimäärus, RT I 2003, 30, 434).

Tapa Erikooli põhimäärus (RT I 2003, 30, 434) nimetab erikooli tegevuse kolm põhilist eesmärki. Nendeks on võimaldada kasvatuse eritingimusi vajavatel õpilastel täita koolikohustust ja omandada põhiharidus; kujundada isiksust, kes tuleb toime igapäevaelus ja töös, peab kinni ühiskonnas valitsevatest reeglitest ja seadusega kehtestatud õigusnormidest ja ennetada õpilaste võimalikke õigusrikkumisi ja aidata kaasa nende resotsialiseerimisele ühiskonda (ibid).

Tapa Erikooli ülesanneteks on luua tingimused koolikohustuse täitmiseks ja põhihariduse omandamiseks vastavalt õpilaste hariduslikele erivajadustele ja võimetele; kujundada sobiv õpi- ja arengukeskkond; luua keskkond, mis toetab õpilase arengut isiksuseks, kes oskaks end määratleda inimese ja kodanikuna; kes saab hakkama iseseisva eluga ühiskonnas, oskab analüüsida oma tegevust ja teha valikuid, oskab hankida ja kasutada infot, mõistab töö vajalikkust ja koostöö tähtsust, oskab hinnata oma võimalusi edasiõppimiseks ja vaba aja sisustamiseks; koostada õppevahendeid ja -materjale; aidata vene õppekeelega noortel integreeruda Eesti ühiskonda samal ajal toetades nende rahvuslikku identiteeti; luua tingimused õpilastele huviala- ja sporditegevuseks; luua töötajatele tingimused oma erialaste ja pedagoogiliste teadmiste täiendamiseks ja rakendamiseks; teha õppe- ja kasvatustegevuse korraldamisel koostööd sotsiaal- ja tervishoiutöötajatega, lapsevanemate ja teiste koolidega (Tapa Erikooli põhimäärus, RT I 2003, 30, 434).

2.1. Alaealiste karistusõigus- alaealiste komisjonide roll

Vastavat Eesti Vabariigi karistusõigusele loetakse isikut süüvõimeliseks neljateist eluaastast. Eesti õigussüsteem ei tunne iseseisvat alaealiste karistusõigust ja alaealiste (vanuses 14-17 eluaastat) poolt toime pandud kuritegusid menetletakse samadel alustel nagu täiskasvanute poolt toimepanduid.

Karistusõiguse ülesandeks on alaealise puhul uue kuriteo toimepanemise ärahoidmine, tema sotsiaalne järelaitamine ning integratsioon. Karistusõigus suunatud esmajoones teole, mitte aga täideviijale - karistusõigusliku hinnangu andmise aluseks on üldjuhul isiku poolt toimepandud tegu, mitte aga isik ise ja karistuse aluseks on esmajoones isiku süü. Alaealiste poolt toimepandud kuritegude korral on rõhuasetus aga teistsugune - karistusõiguse jaoks on sellisel juhul enam tähtis just täideviija isik(sus), mitte aga tema poolt toimepandud tegu ja selle raskus (Eesti Vabariigi Riigikohus, Riigikohtu lahend nr 3-1-1-43-06).

Seadustik lubab lõpetada kriminaalmenetluse alaealise isiku suhtes. Kriminaalmenetluse seadustiku § 201 lg 2 juhul, kui prokuratuur leiab, et alaealist, kes pani kuriteo toime neljateist- kuni kaheksateistaastaselt, saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit (hoiatus; allutamine käitumiskontrollile; noortekodusse paigutamine või kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamine) kohaldamata, lõpetab ta kriminaalmenetluse määrusega ning saadab kriminaaltoimiku alaealise elukoha järgsele alaealiste komisjonile (Kriminaalmenetluse seadustik, RT I 2003, 27, 166).

Tulenevalt alaealiste komisjoni põhimäärusest (RT I 1998, 85, 1391) on alaealiste komisjoni üldeesmärk noortega tehtava kriminaalpreventiivse töö koordineerimine, õiguserikkumisi soodustavate tegurite vähendamine ning alaealiste järelvalvetuse vähendamine läbi mõjutusvahendite kohaldamise, ennetava tegevuse ja lastega tegelevate spetsialistide võrgustikutöö. Alaealise kuritegevust tõlgendatakse sageli ka veel noore inimese arengust tingitud mängu- või probleemkäitumiseks, mille põhjused peituvad enamasti noorte seiklusvajaduses või puberteedieaga seotud agressiivsusega. Seega on alaealiste poolt toimepandud kuritegude korral esmatähtsad just eripreventiivsed eesmärgid. Siinkohal on väga oluline varajane ennetuslik sekkumine. Siinkohal on tähtis, et

igal lapsel oleks tugev, toetav ja arendav kasvukeskkond; head perekondlikud suhted ja eeskujud, lapse hariduslike erivajadusi arvestav kool, kes tagab ettevalmistamise ühiskonnas elamiseks ja võimalus tegelda oma lemmiku huvialaga (Perovskaja 2007).

Alaealise mõjutusvahendite seadust kohaldatakse alaealisele, kes on nooremana kui neljateistaastasena toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteokosseisule vastava õigusvastase teo; nooremana kui neljateistaastasena toime pannud karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud väärteokosseisule vastava õigusvastase teo; neljateist- kuni kaheksateistaastasena toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteo, kuid prokurör või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja kriminaalmenetlus on tema suhtes lõpetatud; neljateist- kuni kaheksateistaastasena toime pannud karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud väärteo, kuid kohtuväline menetleja on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust kohaldamata, või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja väärteomenetlus on tema suhtes lõpetatud. Käesolevat seadust kohaldatakse ka alaealisele, kes ei täida koolikohustust (Alaealiste mõjutusvahendite seaduse tõlgendused ja seadusandlik raamistik 2006).

Alaealise mõjutusvahendite seadus sätestab alaealiste õigusrikkujate suhtes eelkõige mitte karistusliku, vaid kasvatusliku iseloomuga mõjutusvahendite kohaldamise. Nendeks mõjutusvahenditeks on hoiatus, koolikorralduslikud mõjutusvahendid, vestlusele suunamine psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde, lepitamine, kohustus elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või lastekodus, üldkasulik töö, käendus, noorte- või sotsiaalprogrammides või rehabilitatsiooniteenuses või ravikuurides osalemine, kasvatusse eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine (Alaealise mõjutusvahendite seadus, RT I 1998, 17, 264).

Kasvatuse eritingimuste vajavate õpilaste kooli suunamine on Eesti Vabariigi alaealiste mõjutusvahendi seaduse viimane mõjutusvahend, mida alaealiste komisjon rakendada saab. Antud mõjutusvahendit rakendatakse siis, kui teised ei ole tulemusi andnud. See on vabadust piirav sanktsioon, mille kohaldamiseks peab komisjon loa taotlema maa- või linnakohtult.

2.2. Erikoolide tegelikkus

2004 aastal läbiviidut „Erikoolide funktsioonid ja tulemuslikkus” uurimuse andmetel, on erikooli tulemuslikkust hinnatud madalaks ja seda järgmistel põhjustel:

-Erikooli suunamine on aeganõudev ja kohmakas. Otsuse tegemisest erikooli jõudmiseni kulub neli nädalat kuni pool aastat, mis jätab paljud raskestikasvatavad lapsed pikaks ajaks järeelvalveta.

-Erikooli suunatakse väga erineva taustaga lapsi ja väga erineva raskusastmega õiguserikkumiste eest: koos on nii raskeid õiguserikkumisi toime pannud kui ka koolist süstemaatiliselt puuduv nooruk.

-Erikooli õppe-ja kasvatustöö ei arvesta lapse vajadusi. Erikoolides ei jätku psühholooge, sootuks puuduvad sotsiaaltöötajate ametikohad. Koolide materiaalne olukord on kohati väga vilets. Kasvatustöö on keskendunud eelkõige laste kontrollimisele, mitte nende arendamisele. See on üheks olulisemaks teguriks, miks paljud erikoolist lahkunud ei suuda ühiskonnas kohaneda.

-Puudub süstemaatiline järeelhooldus ning resotsialiseerimisprogrammid. Kuigi on ilmne, et probleeme tekitatud keskkonda naastes on alaealise väärkäitumise, retsidiivsuse risk suur, ei rakendata erikoolist lahkuva lapse suhtes mingit järjekindlat järeelhooldust. Enamasti sõltub järeelhoolduse kvaliteet kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja heast tahtest ja oskustest, sest selged juhised puuduvad. Kõigi eelnimetatud tagajärjel on erikooli tulemuslikkus madal. (Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus 2004: 26).

2006.a. Haridus ja Teadusministeeriumi eestvedamisel Kristi Kõiv ja Ene Mägi poolt oli teostatud uuring „Eesti kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste koolis 2005/2006”. Uuringu tulemused tõid õppetööd takistavate tegurina välja tugiteenuste ja õpiabi puudulikkuse ning õpikeskkonna füüsilise vajakajäämise. Kasvatustöös nähti puudujääkidenähtena eelkõige lähisuhete puudumist kasvatajate ja õpilaste vahel ning napp võimalusi saada praktilisi oskusi iseseisvaks eluks. Samuti toodi välja, et õpilastel puudus privaatsus, võimalus olla üksik.

Õpilaste omavahelisi suhteid iseloomustati selliste antisotsiaalse käitumise liikidega nagu vägivald, kiusamine, ebatsensuurne kõnepruuk, mis enamjaolt olid ka õpilaste omavaheliste pingete aluseks (Kõiv, Mägi 2006).

J. Saar (2001) uuris alaealiste õigusrikkujate kriminaalseid karjääre ajavahemikus 1985–1999. Uuringu tulemusena saadi ülevaatlik pilt 317 isiku elukäikude kohta viimasel 15 aastal, kes panid alaealisena toime õigusrikkumisi ja viibisid 1984 aasta lõpus Erikutsekoolis nr 2 või Viljandi Kasvatustöö Koolis. Kõige põhilisem järeldus on, et nende elukäik enamikul juhtudel ei ole olnud edukas. Vaid üksikutel juhtudel on õnnestunud oma elu enam-vähem normaalsel viisil korraldada. Rohkem kui tavaliselt, iseloomustab endisi alaealisi õigusrikkujaid kõrge surevus, tööalase karjääri puudumine st töötus ja alalise elukoha puudumine. Kui hinnata neid skaalas „võitjad-kaotajad“ on kindlasti tegemist valdavalt „kaotajatega“ (Markina, Saar 2001: 13).

Lähtudes alaealise mõjutusvahendite seadusest peab erikooli suunamine olema mõjutusvahend, mitte karistus tehtud seaduserikkumise eest. Kuid tegelikkuses on erikoolide funktsioon lisaks ka kohtu määratud karisuse täitmine. Erikooli suunamisel lähtuvad kohtud üldisest karistusemõistmise põhimõttest ning toime pandud seaduserikkumise raskusastmest. Kui laps näeb erikoolis karistuspaika, see võib tekitada temas algusest peale vastupanu kõigile, mida asutus talle pakub (Foucault 1991, Mathiesen 1994). Vaatamata terminoloogilisele korrektsusele, mis püüab vältida erikooli suunamise kriminaliseerimist, lubab juba üksnes kohtute sekkumine protsessi erikooli suunatud lapsel võtta omaks teatud kriminaalset identiteeti ja näha erikoolis eelkõige karistamise paika (Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus 2004: 26).

2.3. Tapa Erikooli lõpetanud noorukitööturu riskirühmana

Tapa Erikoolist vabanemise järgmiseks sammuks on taaskohanemine ühiskonnaeluga, mis on raske nende noormeeste jaoks. Nad kuuluvad tööturu riskirühma ning nende töölerakendamine on raskendatud, sest paljudel neist puudub edasi õppimiseks sobiv haridustase, vastavad sotsiaalsed oskused ning suuremal osal neist ei ole oma nägemust tulevases tööst, puudub eesti keele oskus ning ka töötamise kogemus.

Tööturuteenuste ja -toetuste seaduse (RT I 2005, 54,430) § 10 lg 5 kohaselt kuuluvad riskirühma järgmised isikud:

p.2 kohaselt: 16 kuni 24-aastased töötud;

p.3 kohaselt: töötuna arvelevõtmisele eelnenud 12 kuu jooksul vanglast vabanenud töötud;

p.7 kohaselt: 16-24 aastased pikaajalised töötud, kes ei ole 6 kuu vältel olnud hõivatud tööga või tööga võrdsustatud tegevusega;

p.8 kohaselt: töötud, kes ei oska eesti keelt ja kelle töölerakendamine on selle tõttu takistatud.

Riigikontrolli auditi aruandes 18.06.2004. vaadeldud erikoolide endistest kasvandikest on 65 % karistatud õigusrikkumiste eest, 80% ei tööta ja 60% ei õpi (Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus 2004: 26). Suur osa neist on juba väljakujunenud ühiskonnavastase käitumisega isikud, kellel on raske kohanduda kehtivate normidega. Erinevad uuringud tööpuuduse ja kuritegevuse seostest näitavad, et kuritegudel ja tööpuudusel on väga tugev seos.

2.4. Probleemi püstitus

Käsitletud kirjanduse põhjal võib kahelda, kas kasvatuse eritingimustesse ehk erikooli suunamine on mõjutusvahendina tõhus. Seda saab pidada tõhusaks juhul, kui erikool täidab kõik kooli põhimääruses püstitatud eesmärgid ja kui Tapa Erikoolist tuleksid tõepoolest välja igapäevaelus toimetulevad seaduskuulekad isiksused, vähemalt valdavalt.

Kindlasti tekitab erikooli olemasolu endastmõistetava soovi kasutada seda mõjutusvahendina. Pidades silmas kooli suletust, on seal tõenäoliselt võimalik koolikohustuse täitmine ning isegi põhihariduse omandamine. Kuid probleem on selles, et siin ei pruugi olla küsimus enam üksnes tahtmises abistada alaealisi, vaid ka (ajutises) lahenduses selliste institutsioonide jaoks nagu tavakool, perekond, naabruskond ja ühiskond, kes ei tule taoliste lastega toime. Need institutsioonid aga ei saa kasutada kasvatuse eritingimustesse ehk erikooli suunamist mõjutusvahendina, mõeldes lapse käitumise parandamisele pikemas perspektiivis.

Uurimistöö probleemi esimene tahk tuleneb sellest, et erikooli suunamist kasutatakse viimase ja kõige karmima mõjutusvahendina, seega siis, kui muud vahendid on ammendunud või olnud ebaefektiivsed. Mis tähendab ühtlasi, et nii mõnegi erikoolis õppiva noore kriminaalne „karjäär” võib selleks ajaks sisaldada juba mitut õigusrikkumist. Sellega seoses aitab erikoolile eelnenud eluloo uurimise osa töös, mis käsitleb noorukite varast lapsepõlve ja kooliaega, selgitada probleemse käitumise kujunemist respondentide varase lapsepõlve valguses ehk seda, kuidas saab lapsest õigusrikkuja ning kuidas laps sattub erikooli.

Probleemi teine tahk tuleneb erikooli mõjust. Siin otsin vastust küsimusele, mis kasu erikooli olemasolu siiski annab. Seega aitavad eluloouurimuste need osad, mis käsitlevad respondentide elu erikoolis ja pärast seda, uurida kasvatuseritingimuste olemust, erikooli kasvandike hinnangut kooli efektiivsusele ning seda, kuivõrd on erikool noormeeste elu mõjutanud, kuidas said respondentid õpitud kasutada pärast erikooli, nende praegust olukorda, vajadusi ja probleeme.

Käesoleva magistr töö eesmärk on uurida kasvatuseritingimuste mõjusust Tapa Erikooli lõpetanud nelja noormehe eluloo näitel.

Uurimisküsimustega otsin vastust, kuidas Tapa Erikoolist vabanenud noormehed näevad ise oma olukorda:

- Mis põhjustel noormehed sattusid erikooli?
- Kuidas noormehed jutustavad erikoolist?
- Millised raskused tekkisid pärast erikoolist vabanemist?
- Kuidas on erikool noormeeste elu mõjutanud?

Probleemi püstitamisel toetusin varasematele uurimustele, teaduslikule kirjandusele ja tööalase kogemusele antud valdkonnas.

Järgmises peatükis tutvustan magistr töö teostamisel kasutatud uurimismeetodit, andmekogumismeetodit, analüüsimismeetodit, kirjeldan valimit ja uurimuse käiku.

III UURIMUSE METOODIKA

3.1. Meetodi valik ja põhjendus

Töö eesmärgiks oli uurida nelja Tapa Erikooli lõpetanud noormeeste elukäiku, analüüsida biograafia käsitlusviiside kaudu nende poiste elulood; sh nende praegune elu ja toimetulek pärast väljumist erikoolist. Magistritöö uurimuse abil püüdsin võimalikult põhjalikult kirjeldada nelja erikooli lõpetanud poiste elulood, et saada ülevaade probleemse käitumise kujunemisest, poiste vajadustest ja probleemidest, kuivõrd on erikool nende elu mõjutanud, kuidas nad kasutavad neid oskusi ja teadmisi, mida erikoolist on saanud. Arvestades asjaolu, et erikooli suunamine, sellega kaasnev probleemne käitumine, kaotused ja vägivalla kogemused on noorte jaoks rasked elusündmused, pidasin biograafilist uurimismeetodit sobivaimaiks.

Biograafiliseks uurimuseks võib eelkõige pidada indiviidi ning tema kogemuste uurimist uurijale öeldu või kirjalike materjalide põhjal. Blumer on biograafilist uurimust defineerinud ka “personaalsete” ja “inimdokumentide” analüüsimis- ja kogumisprotsessina. Biograafilise uurimuse olemus on interdistsiplinaarne, toetudes nii kirjandusteaduse, ajaloo, antropoloogia, sotsioloogia kui psühholoogia lähtekohtadele (Creswell 1998: 47).

Biograafiline uurimus omab mitu erinevat uurimise viisi, kuid kõigi ühine uurimisobjekt on inimese elu lugu teda ümbritsevas sotsiaalses kontekstis (Denzin 1989). Antud magistritöö biograafilise uurimuse viis on elulugu (life history). Elulugu on sotsiaalteadustes kasutusel olev lähenemine, kus uurija vaatleb indiviidi elu kultuuriliste, ühiskondlike ja institutsionaalsete muutuste taustal. Elulugu on terviklik jutustus sellest, kuidas inimene oma elu kui tervikut tajub, rõhutades kõige olulisemaid aspekte (ibid: 49).

Biograafiline meetod andis võimalust suhelda erikoolist vabanenud poistega isiklikult, et saada rohkem teada nende elust, probleemidest, mis kaasnevad erikooli suunamisega ja erikoolist vabanemisega. Samuti tahtsin näha nende reaktsioone - miimikat intervjuu ajal, et rohkem mõista nende tundeid seoses erikooli ja lapsepõlve meenutamisega.

Minu jaoks olid väga olulised respondentide individuaalsed kogemused seoses erikooliga. Kogemus on oma olemuselt biograafiline, mis sisaldab endas kaht erinevat dimensiooni.

Kõresaare (2003) arvates avaldub kogemuse biograafilisus elukäigu mõttes ehk inimeste poolt elu jooksul kogetud erinevates asjades ning kogemuse tõlgendamisel saab osa eluloost (Kõresaar 2003: 19).

Biograafiliste kogemuste uurimine annab olulist infot sotsiaalteaduste jaoks, seeläbi saab tunnetada uuritava sihtrühma tõekspidamisi. Nelja respondendi biograafilise intervjuu abil ja poiste endi kogemustele toetudes, püüdsin mõista ka sotsiaalsüsteemi toimimist antud sihtrühma puhul. Minu respondentidel on ühine sotsiaalne kogemus, mis antud juhul ühendab neid ja mis kahtlemata on saanud noormeeste jaoks üheks oluliseks otsustavaks teguriks edaspidise elutee valimisel.

Väga oluline aspekt on ka see, et iga noormehe biograafia sisaldab ka teiste erikooli kasvandikega jagatud kogemust, nii peegeldab üks elulugu mitte ainult ühe konkreetse poisi elukäiku, vaid ka temaga sarnasesse sotsiaalsesse staatusse kuuluvate, erikoolis viibinud noormeeste elu.

3.2. Andmetekogumismeetod

Uurimismaterjali biograafilise uurimuse praktiseerijatele pakuvad kõikvõimalikud isiklikud dokumendid nagu päevikud, kirjad, autobiograafiad, biograafiad ning memuaarid (Denzin 1989: 27), aga ka suulised pärimuslood, perekonnalood ja eluloolised intervjuud. Antud uurimuses kasutasin lisaks veel alaealiste komisjoni ja lastekaitse talituse arhiivmaterjale, mis sisaldavad erinevate institutsioonide iseloomustusi, lastekaitse spetsialistide arvamusi, kodukülastusakti, Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi kirja, ühe respondenti isiklikke kirju vanglast ja kogusin andmeid sugulaste käest.

Käesolevas töös on kasutatud kvalitatiivset biograafilist poolstruktureeritud süvaintervjuud, mis hõlmab respondentide elu erinevaid perioode. Intervjuu käigus esitasin täpsustavaid küsimusi respondenti juttu täienduseks, mis andsid võimaluse antud teemal pikemalt ja põhjalikumalt arutleda. Seletasin respondentidele, et tegemist ei ole küsimus - vastus intervjuuga, vaid noormehed võivad vabalt jutustama kõigest, mida oluliseks peavad. Noormeeste elulood olid väga sündmuse rohked, sisaldasid keerulisi eluhetki, seetõttu tuli

kasutada korduvaid intervjuusid. Samuti küsisin respondentidelt luba lindistada ja hiljem anonüümsust säilitades töötlemata hakata.

Enne intervjuu alustamist andsin iga respondentile täpsema selgituse.

Jutusta palun oma elulugu. Alustades sellest ajast, mil olid Sa laps ning seejärel sellest, mis on Sinuga juhtunud tänase hetkeni. Sa võid rääkida isegi detailidest, kuna mind huvitab kõik see, mis on Sinu jaoks oluline. Mind huvitab sinu lapsepõlv, kooliaeg, erikool, terve Sinu elu, milliste meenutustega see seotud on ja mis on Sinu jaoks kõige olulisem olnud. Kui Sa alustad, siis võid oma lugu vabalt rääkida nii kaua, kui seda vajalikuks pead. Ma ei hakka Sind katkestama ja kui lubad, esitan Sulle täpsustavaid küsimusi.

Poolstruktureeritud süvaintervjuu küsimused olid välja töötatud teoreetilise materjali põhjal konkreetse uurimustöö jaoks ning on kasutatud selleks, et aidata respondentidel võimalikult põhjalikult kajastada kõike oma eluetappe ja elusündmusi. Samuti antud meetod oli mulle abiks andmete analüüsimisel ja analüüsi tulemuste esitamisel.

Uurimistöö valim (4 noormeest) ei ole piisav selleks, et teha üldistavaid järeldusi. Eluloolise materjali analüüsi tulemusena saan pigem vaadelda kasvatusel eritingimusi võimaliku mõjusust, kaardistada probleeme ning aidata kaasa antud mõjutusvahendi olemuse kui sotsiaalse fenomeni probleemistiku teadvustamisele. Ja mis kõige olulisem – mõistes mingite sotsiaalsete protsesside dünaamikat, on võimalik ette näha nende oletatavat arengut (Bertaux 2003: 41).

3.3. Analüüsimeetod

Kirja pandud eluloo, individuaalsete kogemuste, sündmuste ja nende omavaheliste mõjude mõistmiseks ning tõlgendamiseks kasutasin andmete avatud kodeerimist ja temaatilist analüüsi. Temaatiline analüüs on induktiivne analüüsi meetod, mis püüab identifitseerida teemat andmete piires. See tähendab, et kõigepealt andmed kodeeritakse ja seejärel liigitatakse kategooriatesse. Kategooriad, millesse teemad liigitatakse, ei määrata eelnevalt

enne andmete kodeerimist. Teemade esmane määramine ehk avatud kodeerimine on avatuslik ja andmeid otsiv (Ezzy, 2002: 88).

Materjali analüüsimisel pidin tegema valikut, sest iga intervjuu teksti üldmaht oli väga suur. Kogu kodeeritud materjali töö mahtu arvestades töös ära toodud ei ole. Kodeeritud materjali kogu mahust valisin töötlemiseks need teksti osad, mis kannavad endas kaalukamat sõnumit. Esimese sammuna korrastasin teksti, puhastasin parasiitsõnadest, tõlkisin vene keelest eesti keelde, tegin sisulist analüüsi.

Püüdsin ka identifitseerida ja kokku viia respondentide kirjeldused ja neile vastav argumentatsioon. Respondentide vastuste puhul on oluline ka viis, kuidas nad sündmusi ajas paigutavad, mis esile kerkib, miks mingi sündmus leiab põhjalikku kirjeldamist ja hinnangut ning mõni juhtum ei leia kajastamist. Teksti korrastamisel kontrollisin saadud andmete õigsust arhiivmaterjalide ja elektroonilise andmebaasi abil. Teksti analüüsimisel on aluseks võetud N. Denzin'i eluloo kirjelduse ja analüüsi üheksa sammu, mis aitasid töös respondentide biograafiliste andmetega.

Intervjuu tulemuste analüüs olid jagatud saadud andmete põhjal, uurimistöö eesmärgist ja uurimisküsimustest lähtuvalt järgmistesse temaatilistesse plokkidesse:

- Varajane lapsepõlv
- Kool
- Tapa Erikool
- Elu pärast Tapa Erikooli

3.4. Valimi kirjeldus

Uurimuses osalesid neli Tapa erikoolist vabanenud noormeest vanuses 17-21 aastat. Kriteeriumiteks oli Tallinna alaealiste komisjonide poolt Tapa Erikooli suunatud noored. Uurimuses osalemine oli vabatahtlik. Kontrollisin järgi respondentide erikoolis viibimise ajad ja andmed iga vastaja kohta. Uuringus esitatud intervjuerivate nimed on konfidentsiaalsuspõhimõtet arvestades muudetud ning identifitseerimise vältimiseks ei ole välja toodud erikooli suunamise aastaarvud.

Maksim (20). Maksim oli suunatud Tapa Erikooli üheks õppeaastaks, hiljem Tallinna Linnakohus pikendas noormehe erikoolis viibimise tähtaega veel ühe õppeaasta võrra. Intervjuu küsimustele vastates, oli noormees häbelik, püüdis mitte vaadata mulle silma, mis tundus mulle ebaloogiline, kuna noormeest puudutavates arhiivmaterjalides oli ta iseloomustatud kui väga probleemne laps. Sellegipoolest oli noormehega alati väga meeldiv suhelda, ta vastas küsimustele hoolikalt ja püüdis jutustada oma elulugu kasutades piki põhjalike lauseid. Kuigi Maksimiga oleme kohtunud viis korda, alati olid need kohtumised minu initsiatiivil, suure palve kaasaatel.

Arkadi (18). Tapa Erikooli oli suunatud üheks õppeaastaks alaealiste komisjoni otsuse ja Tallinna Linnakohtu määruse alusel. Noormees on olnud Tallinna varjupaikades ja Tallinna Laste Turvakeskuses, kus läbis rehabilitatsiooni uimastisõltuvuse tõttu. Arkadiga oleme kohtunud ainult kolmel korral, kuna varsti oli ta arreteeritud seoses vargusega. Noormees oli pikemat aega eeluurimisel, ning mul ei õnnestunud temaga kohtuda. Edaspidisest elukäigust sain teada Arkadi emaga vesteldes.

Anton (17). Vastavalt alaealiste komisjoni otsusele ja Tallinna Linnakohtu määrusele suunati noormeest Tapa Erikooli üheks õppeaastaks. Hiljem, võttes arvesse poisi uusi kriminaalasju, taotles alaealiste komisjon Tallinna Linnakohtu luba erikoolis viibimise tähtaja pikendamiseks. Kuid noormehe erikooli viibimise teise õppeaasta lõpus, esitas alaealiste komisjon kohtule taotlust ennetähtajalise vabastamise kohta. Anton on lastekodu laps, kes vahetas mitu kooli ja kasuvanemaid.

Andrei (21) Tallinna Linnakohtu määrusega oli Andrei suunatud Tapa Erikooli üheks õppeaastaks. Lapsevanema taotlusele tuginedes pikendas kohus viibimise tähtaja ühe aasta võrra, kuna oli veendunud, et Andrei ei suuda tavakoolis õppeprogrammi omandada ning vajab rangemat järelvalvet ja režiimi. Tähtaja möödusel, Andrei omal tahtel pikendas erikoolis viibimise aega veel ühe aasta võrra. Andreiga kohtumised olid suurte ajaliste intervallidega. Noormehega kohtusime kahel korral ja vestlesime pikemalt telefoni teel. Ta rääkis oma elulugu, võttes erikooli ühe eluetapina, mis tema arvates suunamise hetkel oli talle ainukeseks tõhusaks mõjutusvahendiks. Mõned kuud peale meie viimast kohtumist Andrei helistas mulle ja teatas, et viibib Murru vanglas. Palusin teda kirjutada mulle tema elu viimaseid sündmusi, ning soovi korral täiendada eelnevat intervjuud. Andrei oli nõus ja vastas mulle. Antud kirja kasutasin lisamaterjalina noormehe elu analüüsisides.

3.5. Uurimuse käik

Uurimus oli läbiviidud 2005-2007 aastal. Kuna vene keel on mu emakeel, siis ei esinenud raskusi poistega suhtlemisel, slängi ning nende keelestiili mõistmisel.

Esialgu oli planeeritud kohtumine kuue Tallinna alaealiste komisjonide poolt Tapa Erikooli suunatud respondentiga, kellele ma saatsin kirjad, palvega võtta minuga ühendust, proovisin ka ise helistada, kasutades olemas olevaid kontaktandmeid. Kahe respondentiga kohtumine ei õnnestunud, kuna selgus, et ühel neist on eeluurimine ning teise noormehe kontaktandmed olid kehtetud või minu poolse kirjadele ei vastatud. Kontsentreerusin nelja Tapa Erikooli suunatud noormeeste elulugudele.

Eelnevalt uurisin lastekaitse ja alaealiste komisjoni arhiivandmeid respondentide kohta, pidasin nõu poiste endiga. Iga intervjuueeritavaga oli eelnevalt kokku lepitud kohtumise kindel kuupäev ja kellaaeg, kuid kokkulepete saavutamine sujus ebakindlalt.

Intervjuu läbiviimiskoha valisin vastavalt noormeeste soovile. Intervjuud toimusid vaiksemates kohvikutes, kaubanduskeskuses või minu töökohas. Enne intervjuu läbiviimist tutvustasin respondentidele intervjuu tingimusi, uurimisküsimusi ja uurimuse eesmärki, konfidentsiaalsuse printsiipi.

Noormeestel olid tekkinud ebamugavused seoses lindistamisega, ning mõnikord tuli diktofon mõneks ajaks välja lülitada, siis respondendid olid oma elust rääkides tunduvalt avameelsemad. Ühe respondentil (Andrei) oli mugavam jutustada oma elulugu kirjalikult. Tänu sellele kõik eelnevalt tema poolt jutustatud oli põhjalikult kommenteeritud ning said kajastatud uued elu sündmused. Antud kirja Andrei kirjutas olles vanglas.

Elulugu on individuaalne kogemus, mis sünnib läbi interaktsiooni ja iga elulugu ei saa olla ilma välise mõjuta; see on tõelisuse ja fiktsiooni, ideaalsete ja reaalsete elementide segu ning üldiselt ühiskondlikult manipuleeritav ning seetõttu võisid minu respondendid kujundada ja lihvida oma elu sündmusi kordamise ja intervjuude vastuste sõnastades uuesti läbielamise teel. Seetõttu püüdsin võimalikult täpselt kirjutada poiste kommentaare tuginedes ja kontrollides sündmusi üle arhiivandmete abil. Noormeeste eluloo eluetapid järgnevad üksteisele ja sisaldavad läbielatud sündmusi.

Vestluse ajal esines raskemaid hetki, kuna Tapa Erikool ja kõik, mis oli seotud selle ajaga: probleemne käitumine, alaealiste komisjon, erikooli suunamine ka puudulik perekond on minu respondentide teema, mida vahest häbenetakse või lihtsalt ei taheta meenutada, oli väga keeruline teha sügavat intervjuud ning üleüldse motiveerida noormehi rääkima. Kuna see nõudis respondentidelt intiimse puhtsüdamliku ülestunnistuse, tunnete ja vaadete avamist.

Vahest olid noormeeste jutustused väga pealiskaudsed ning kaldusid reaalsusest kõrvale, püüdes välja näha mulle teistsugusena ning mõni kord vastupidi - väga tundelised ja siirad. Goffman'i (1961) arvates järgib eluloo konstrueerimine sama käitumisviisi nagu avalik esineminegi (Goffman 1961). Oma elus kogetust jutustades ei piiranud respondendid end biograafiliste faktidega, vaid raamisid need subjektiivsete hinnanguliste kommentaaridega, valgustades fakte mitmest vaatepunktist. Kuna iga respondentiga olin intervjuude läbiviimiseks kohtunud 2-5 korda, võin oletada, et vastuste kvaliteet sõltus ka noormeeste tujust, elukäigust ning probleemidest või probleemide puudusest antud hetkel või eluetapil.

Noormeeste elulood üldiselt keskendusid kõrghetkedele – positiivsetele või negatiivsetele tegudele ja nende tagajärgedele. Oma elust jutustades, vaatasid nad ajas tagasi ja peegeldasid oma muljeid, valides jutustamiseks kõige mälestusväärsemaid sündmusi. Kuigi

arhiivmaterjali andmetest kahe respondenti puhul olid seksuaalse väärkohtlemisega seotud juhtumid, antud teema arutamist intervjuudes ei pidanud ma eetiliseks ja vajalikuks selle uurimistöö raames, ka poisid ise ei ole sellest rääkinud.

Kõik respondendid olid suunatud erikooli erineval ajal ja oma elulugu jutustades, püüdsid tuua välja, mis just sellel ajal tegelikult oli ning millisena nemad juhtunut kogesid. Seega antud uurimuse tulemusi mõjutab nii iga noormehe individuaalne interpretatsioon, nägemus asjast, nende vanus, aeg, mis on erikooli suunamisest möödas, kui ka respondentide personaalne mälu. Samuti ka iga noormehe individuaalne oskus ja tahe rääkida oma elust ja kogemustest.

Siinkohal pean märkima, et käesoleva uurimuse tähtsus ei seisne konkreetse juhtumi analüüsis, vaid nende juhtumite tüüpilisuses.

3.6. Eetilised probleemid

Magistritöö teema haakub minu praktiliste kogemustega sotsiaalvaldkonnas ning tahes tahtmata puudutab selles valdkonnas töötavaid inimesi. Uurimuse respondentide ümbritseva sotsiaalvõrgustiku liikmed on ühtlasi minu kolleegid. Seetõttu kerkis rida eetilisi probleeme arhiivmaterjalide, institutsioonide iseloomustuste ja ametliku kirjade sisu kirjeldamisega. Vältimaks isiku identifitseerimise jätsin ära paljud uurimusse puutuvad andmed ja aastaarvud. Sisalduvad vaid sellised asutuste nimed ja ametinimetused, millela käesolev uurimus kaotaks oma mõtte ja eesmärgi. Kuigi lähtusin kõigepealt sellest, et minu uurimus peab olema reaalsuse otsepeegeldus, pidin ikkagi hoolikalt valima detaile, mida töös kajastada. Teadsin, et uurija peab olema neutraalne ja distanseeritud uurimuse objektist. Kuid ei saa väita, et see reegel on uurimustöös täielikult täidetud. Sest kohati olin ise oma ametikoha tõttu uurimise protsessi osaleja.

IV TULEMUSTE ANALÜÜS

4.1. Maksim

4.1.1. Varajane lapsepõlv

Alaealiste komisjoni arhiivi koondandmed: Maksimi perekond oli esialgu kolmeliikmeline: ema, isa ja Maksim. Probleemid õppimisega algasid siis, kui suri poisi ema ja Maksim jäi elama isaga. Noormees oli siis 12-aastane. Isa kasutas poja suhtes vägivalda ning tarbis jätkuvalt alkoholi, mistõttu jäi ta töötuks ning võlgnevuste pärast kaotas pere korteri. Varguse tõttu läks Maksimi isa vangi ning noormees jäi elama oma vanaema juurde, kellest sai tema ametlik eestkostja. Vanaema kaotas peatselt poisi üle kontrolli (ilmselt oma eakuse ja tervisliku seisundi tõttu). Maksim hakkas talt raha nõudma, teda ähvardama, hulkuma, benssiini nuusutama, alkoholi tarvitama ja suitsetama. Ta muutus agressiivseks ning hakkas vanaema ja eriti nooremate kaasõpilaste suhtes vägivalda kasutama. Koolikohustuse mittetäitmise tõttu tegi kool alaealiste komisjonile taotluse. Komisjon suunas noormehe psühhiaatri vastuvõtule. Arsti arvamuse kohaselt vajas Maksim seoses oma tervisliku seisundi ja hariduslike erivajadustega õppimist koduõppel. Kool vormistas noormehe koduõppele, kuid see ei lahendanud olukorda. Maksim hakkas varastama. Komisjonile tuli noorsoopolitseilt teade ka selle kohta, et Maksim oli nõudnud endast nooremalt poisilt temaga suguuhtesse astumist, üritades teda vägistada ja põhjustades talle kehavigastusi, mille alusel alustati kriminaalmenetlus. Kohtu loal suunati noormees erikooli.

Maksim alustas oma lapsepõlvest jutustamist nii: *Sündisin Maardus, tavalises vene peres. Hiljem kolisime Tallinna, sest isa oli kaotanud alkoholiprobleemide pärast töö ja kuna linn on suhteliselt väike, siis kõik teadsid seda ega soovinud teda enam tööle võtta. Tallinnas elas meil kaks vanaema, ema- ja isapoolne. Hakkasime elama isapoolse vanaema juures, kuna tal oli suurem korter. Emapoolne vanaema elas ühetoalises ühika-tüüpi korteris. Isa ema (minu vanaema) oli vana, vist 95-aastane, ning varsti ka suri. Mu ema töötas alguses turul, tõi Vilniusest kaupa ja müüis seda Eestis, hiljem töötas ehitusel maalrina. Isa ... Ma ei mäleta, et ta oleks üldse kuskil töötanud, vahel tegi lühiajalisi juhutöid, et viinaraha teenida. Pere ülalpidamine oli ikka ema ülesanne, seetõttu ma ei mäleta, et ema oleks kunagi kodus olnud. Vanaema aitas meid ka, andis raha, ma ööbisin tihti tema juures ja*

käisin tema juurest koolis, kui ema oli hilisõhtuni tööl või haiglas ja isa purjuspäi kodus lärmas. Siis suri ema ja siis läks nii, nagu läks – viltu /.../

Maksim on depressiivse hingelaadiga noormees, intervjuu käigus oli märgata noormehe igatsust ema järele, pisaraid, siinamaani kestvat leina ning tugevat viha isa vastu.

/.../ Kuni ema oli elus, saime veel kuidagi hakkama, siis jäi ta haigeks. Tal oli vähk. Alguses ta käis tööl, oli ehituse peal ning tegi lisatööd (haltuurat) ka vahest, tuli tavaliselt hilja koju ja oli alati väsinud, tundis end halvasti. Aga keegi pidi ju peret toitma, sest isa ju ainult jõi, töötas vahest abimehena ka, kuid alkoholiprobleemide tõttu ei püsinud ta tööl kaua. Ta jätkas joomist ka siis, kui ema oli raskelt haige, jõi isegi hullemini kui varem, hakates siis ka ema haigust põhjuseks tooma /.../

Suhted peres olid alati probleemsed: respondendi kirjeldused lapsepõlvest sisaldavad vägivalda ja pettumisi, leina, isapoolset mõistmatust, poisi hirmu karistuste eest. Isa alkoholiprobleemidega kaasnes emotsionaalne ja füüsiline vägivald. Maksim pidi taluma ka isa vägivalda ema vastu.

/.../ Kui ema oli tööl või haiglas, ma lausa kartsin koolist koju minna – teadsin täpselt, mis mind ees ootab. Siis, kui isa oli purjus, peksis ta mind ja ähvardas tappa. Ta süüdistas meid emaga alati kõiges: et me oleme „muidusööjad ja rotid” ning et üldse ainult tänu temale on meil katus pea kohal /.../

Maksim ise jagab oma senise elu kolme ossa: elu enne ema surma, elu ilma emata (aeg erikoolis ja tänavaelu) ning elu vanaemaga ehk praegune elu. Vaatamata sellele, et isa vägivallatsemine, alkoholi tarbimine ning poisi hirmud sellega seoses kuulusid noormehe ellu enne ema kaotust, arvab Maksim, et just see aeg oli kõige õnnelikum. Respondendi ema oli teadlik oma mehe vägivallast poja vastu, kuid ei suutnud last kaitsta. Võimalik, et põhjuseks oli lootusetus, oskamatus või samuti hirm, kuna ka ta ise kannatas mehe peksmise all. Kuigi ema ei taganud pojale kaitset ja kindlustunnet, armastas Maksim teda väga, rääkides emast sügava kaastundega. Noormehe ema viibis tihti onkoloogiakliinikus ravil, tal avastati rinnavähk.

/.../ Ema suri väga kiiresti, kuna vähk avastati hilja. Viimased kuud enne surma oli ta voodihaige. See oli piinarikas ja valudega lahkumine, kuigi ta püüdis seda minu eest varjata, aga ma ikka nägin, kuidas ta iga päevaga üha rohkem alla andis /.../

Maksim ei suutnud meenutada ühtegi ühisüritust, koostegevust, isegi tähtpäevadest rääkides. Ta mäletas ainult isa joominguid iga sündmusega seoses, mis lõppesid ema ja poja peksmisega.

/.../ Meie klassis oli kombeks tuua sünnipäeva puhul torti. Ma sain tookord 10-aastaseks ja tõin kooli ema ostetud tordi. Ma mäletan seda päeva seetõttu, et see oli reede ja klassijuhatajatund oli koolinädala viimane. Kõik klassikaaslased kiirustasid koju, paljudele tulid vanemad järele. Mina aga ei tahtnud üldse koju minna. Teadsin, et sel päeval töötab ema hilisõhtuni ja isa hakkab minu sünnipäeva tähistama. See tähendab, et kodus on jooming /.../

Maksimil oli isa alkoholiprobleemi pärast klassikaaslaste ees häbi. See mõjutas ta käitumist ja psüühikat ning on jäänud valusaks mälestuseks praeguseni.

/.../ Kui ema suri, läksin päriseks vanaema juurde elama. Siis sain teada, et isa oli leidnud sõbra kaudu hea töökoha, jätnud joomise maha, üüris korterit. Mul oli tunne, et ta oli ema surma ammu oodanud ja nüüd tekkis tal võimalus loobuda ka minust ning alustada uut elu. Vanaema ta ei sallinud, kuna väidetavalt oli vanaema alati tema vastu ja kaitses mu ema. Sotsiaalosakonnas tekkis küsimus, kelle juurde ma peaksin jääma – kas vormistada vanaema mu eestkostjaks ja võtta isalt vanema õigused ära. Isa elas üürikorteris, oli leidnud uue naise, kellel oli juba laps olemas, ning ilmselt tahtis ta lastekaitsele ja uue naisele näidata, kui hea isa ta võib olla. Seepärast andis ta mulle raha ja kutsus mind isegi enda juurde elama /.../

Pärast ema surma tundis Maksim vanemliku hoolitsuse täielikku puudumist. Ta vajab tollal isa toetust rohkem kui varem, kuid ainukeseks lähedaseks ja temast hoolivaks inimeseks oli vanaema.

/.../ Ma vihkasin oma isa üha enam ja jäin vanaema juurde. Isa tõttu suri ema, isa rikkus kogu meie elu ära. Kui ta normaalseks muutus ning tal oli raha ja töökoht, siis hakkas ta heaks kellegi teise jaoks. Aga siis, kui ta jõi ja töötu oli, pidime meie emaga teda kannatama ja toitma. Ma tahtsin, et ta oleks heaks isaks mulle, aga mitte mingisugusele teisele, võõrale lapsele. Pärast seda, kui ta nii käitus, kaotas ta mu igaveseks /.../

Maksim pole oma isaga pärast seda kohtunud. Respondendi isa vangistati grupiviisilise varguse eest. Noormehe ametlikuks eestkostjaks sai vanaema.

4.1.2. Kool

Alaealiste komisjoni arhiivianndmed, kooli iseloomustus: Maksim õppis ühes Haabersti koolis, lõpetades seal 6. klassi. 7. klassis algasid probleemid koolikohustuse täitmisega, noormehe suhtumine õppetöösse muutus ükskõikseks. Maksimile pakuti järeleaitamistunde, õpetajate konsultatsioone, kuid ta ei kasutanud neid võimalusi. Kord pärast nädalavahetust märkas Maksimi klassijuhataja, et õpilase näol ja käitel on sinikad, mille tekkepõhjust keeldus Maksim nimetamast. See oli ka viimane päev, mil Maksim kooli jõudis. Kool on arvamusel, et õpilase kodune olukord oli lapse arenguks ebasobilik ja ohtlik.

Koolikohustuse mittetäitmise tõttu tegi kool alaealiste komisjonile taotluse ja komisjoni otsusel suunati Maksim psühhiaatri juurde. Arsti arvates vajab Maksim oma tervislikust seisundist (tähelepanuhäired, depressioon) ja hariduslikest erivajadusest tulenevalt õpetamist koduõppel. Kool vormistas noormehe koduõppele, kuid sellest polnud talle abi. I veerandil sai ta hinde vaid kahes õppeaines, II veerandil osales õppetöös ainult paar päeva.

/.../ Ma ei tea, miks ma ei tahtnud õppida. Isa ei saaks mind rohkem karistada (ta oli vanglas) ja vanaema seda ei teeks – ma tundsin, et olen vaba ja ei pea kartma, et saan koolist puudumise pärast karistada. Tahtsin tegeleda sellega, mida ise tahan. Mu sõbrad käisid teistes koolides ... minu koolis ei mõistnud mind keegi. Ühesõnaga, mul ei olnud ühtegi põhjust sinna kooli minna. Teadmisi ma ka ei vajanud, usun pigem elukooli. Elus on kõik hoopis teistmoodi /.../

Probleemiks osutus ka suhtlemine koolikaaslastega. Juba nooremates klassides tundis ta end pigem tõrjutuna, eelistas olla omaette ning hoidis ühistegevustest kõrvale. Klassikaaslaste hulgas Maksimil sõpru ei olnud. Peamiselt veetis ta aega sarnase eluviisiga noortega, kelle hulgast tekkisid ka sõbrad. Vanaema kaotas varsti poisi üle kontrolli (ilmselt oma eakuse ja tervisliku seisundi tõttu) – Maksim hakkas talt raha nõudma, teda ähvardama, hulkuma, bensiini nuusutama, alkoholi tarvitama, suitsetama, muutus agressiivseks ja hakkas varastama.

/.../ Vanaemaga elades veetsin palju aega sõpradega tänaval, meid oli terve kamp. Siis hakkasin koolist puuduma, me puudusime kõik koos, käisime aga erinevates koolides. Ja Kopli sõbral oli päeval korter tühi, siis istusime seal. Kui ta ema sellest teada sai, ajas ta meid sealt välja. Ehtasime sama maja keldrisse punkri: tassisime torude peale vanad madratsid ja tõime laua, seal oli soe, seal me kogunesimegi. Meie kamp. Mängisime kaarte ja lihtsalt olime, tihti ka ööbisime seal /.../

Maksimi jaoks olid sõbrad väga tähtsad – need asendasid talle peresiseseid lähisuhteid, mingis mõttes levendasid ema kaotust. Kuna kõik poisid olid sarnase tausta ja probleemidega, said nad kiiresti lähedaseks ning moodustasid antisotsiaalsete huvide ja hoiakutega grupi.

/.../ Alkoholi jaoks meil raha ei olnud, raha kulus mujale, ka suitsud on kallid. Tavaliselt nuusutasime bensiini. Esimesed korrad on parem, pärast hakkab igasugu nõmedaid asju nägema. Kui mõnda aega vahet pidada, siis näeb jälle lähedaid asju. [Maksim peab silmas bensiini nuusutamisel tekkivaid hallutsinatsioone, mis poisi sõnul olid nagu värvilised multifilmid.] Varastasime naabrite keldrist moosi ja igasuguseid aiavilju. Varastasime ka autode firmamärke ja rehvide plekke, kui need maha müüisime, siis oli tõeline pidu, siis saime ka alkoholi osta /.../

Toksiliste ainete tarbimist võib võrrelda narkomaaniaga. Maksim soovis olla raskustest eemal, otsekui teises maailmas, ning vabaneda muredest. Noormehe vanaema pöördus lastekaitsetalituse poole. Avalduses kirjutas ta, et poiss ei kuula sõna, et Maksimi kasvatamine käib talle üle jõu ning palus leida poisile sobiv kinnine õppeasutus.

.../ Vanaema sai aru, sest mul oli tugev bensiinilõhn küljes ja ma olin must. Aga ta ei saanud aru, et ma nuusutan, ta ei teadnud, et bensiini saab üldse nuusutada. Ma valetasin talle igasugu asju kokku, näiteks et sõbra isa teeb remonti ja ma aitan teda või et me parandasime tema autot ... Siis ühel päeval helistas klassijuhataja meile koju, ta rääkis vanaemale, et ma ei käi koolis ja et mind kutsutakse alaealiste komisjoni. Siis sai politsei meid kätte, kui me ükskord bensiini nuusutasime ja ühte poissi peksime, ilmselt kutsusid naabrid politsei välja. Ja siis suunas komisjon mind erikooli .../

4.1.3. Erikool

Noormees saabus erikooli vanaema saatel. Koolis tegi Maksim ebaõnnestunud suitsiidi, püüdes end vigastada (*telefonivestlusest Maksimi vanaemaga*). Seejärel püüdis ta koolist põgeneda, kuid ta saadi kätte. Pärast juhtunut ei tahtnud Maksim kooli tagasi minna, sest ta kartis teiste kasvandike suhtumist temasse.

.../ Kasvatajad püüdsid mind toetada, aga poiste hulgas tundsin ma, et mind halvustatakse ... ühesõnaga mõnitati selle pärast, et ma olin tahtnud oma elu lõpetada. Ma ei tundnud tol hetkel end grupis eriti hästi, seetõttu otsustasin põgeneda .../

Paljude teooriate järgi on kinnistes institutsioonides enesevigastamise sagedus suurem just toksiliste ainete tarbijatel. Maksim ei osanud ise nende sündmuste põhjust välja tuua, nimetades seda lihtsalt „*võimalikuks depressiooniks*”.

Alaealiste komisjoni arhiivianndmed. Lastekaitse arvamuse ja erikooli iseloomustuse koondandmed: Noormees sõltub väga teiste arvamusest ning näeb ennast teiste inimeste silmade kaudu. Grupis on sõpru, kelle käitumis- ja väljendusviisi ta hoolikalt jälgib ja püüab omaks võtta. Kasvatajatega on kuulekas, järgib sise-eeskirju, kuid teiste kasvandikega grupis olles võib neid reegleid ka rikkuda; on iseloomu poolest kartlik ja otsib sõbraks endast tugevamat või vanemat. Sama suhtumine on ka ühistegevustesse. Kui sõber/grupikaaslane osaleb ja kiidab, siis osaleb ja kiidab ka Maksim.

Tapa Erikooli üheks eesmärgiks on kujundada iseseisvaid isiksusi. Selleks tuleb tõsta noore enesehinnangut ja väärikust, et ta saaks edaspidi ise oma elukorralduse üle otsustada. Seepärast püüdsin ma intervjuu käigus selgitada välja, kuivõrd arvestati erikoolis Maksimi enda arvamusega.

/.../ Kui oled seal erikoolis, siis pead tegema kõike nii, nagu teised, et olla nendega ühesugune. Sinu sõna ei võta niikuinii keegi kuulda. Kasulikum oli olla samasugune nagu teised /.../

Maksimi arvamusest koolis ei hoolitud, mis on iseloomulik institutsiooni jaoks, kus kasvandike arvu ning sisekorra reegleid arvestades on raske aktsepteerida kõigi noorte huve ja soove ning jõuda nendega üksmeelele.

Maksimi jutu ja erikooli iseloomustuse analüüsimisel on näha, et sisemiselt ei võtnud ta erikooli reegleid ega korda omaks, kuid ta oli liiga arg, et neid rikkuda. Reeglite vastu julges ta tegutseda teiste kasvandike toel. Pärast põgenemiskatset sai ta aru, et põgeneda pole eriti kuskile – vanaema annab ta politseile välja ja tänaval ei pea ta väga kaua vastu. Maksim püüdis kohaneda nii oma kohustusliku eluga erikoolis kui ka uute tutvavatega, kelleks oli grupikaaslased.

Kui kinnistes asutustes on vabaduses varguse sooritanud kasvandikel pigem lugupeetud roll, siis toksiliste ainete tarbijatesse suhtutakse eelarvamusega. Toksiliste ainete hingajad tõugatakse üldiselt kampadest välja või nad moodustavad omaette kamba. Maksim püüdis kogu jõust vabaneda „nuusutaja” sildist ega tunnistanud oma sõltuvust. */.../ Selliseid nimetatakse kas njuhatši või torutõmbajad /.../*

Maksim tundis hirmu rangema karistuse ees. Ta oli sügavalt veendunud, et erikooli suunamine on määratud talle karistuseks ning sellele mõjutusvahendile mittekuuletumise või kooli sise-eeskirjade rikkumise korral saadetakse ta noortevanglasse.

/.../ Erikooli suunati mind seepärast, et ma ei elanud kodus vanaema juures, et ma varastasin ja puudusin koolist. Mind pandi kinni ja sellega anti mulle viimane võimalus õppida, ja võimalus, et ma ei elaks tänaval /.../

Noormees püüdis täita nii erikooli kui ka poiste omavahelisi reegleid. Ühelt poolt (nagu erikooli iseloomustusest selgub) oli noormees kasvatajatega kuulekas, järgides siseeeskirju. Teiselt poolt – olles grupis teiste kasvandikega – võis ta neid reegleid ka rikkuda. Soovides realiseerida oma eesmärgi (saada kiiremini tagasi koju), valis ta enda jaoks järgmise toimetulekumudeli: mitte rikkuda kooli korda, et mitte sattuda veel rangemate reeglitega institutsiooni, ning käituda teiste kasvandikega kooskõlas, et vältida konflikte. Või oli see hoopis tema hirm mõlema eest, kohanemine erikooli miniühiskonnaga? Kuna antud erikooli miniühiskonda võib nimetada subkultuuriks, siis on sinna sattumine enamasti kultuurivahetus ning kohanemine institutsiooniga nõuab kaitsemehhanismide sisselülitamist.

/.../ Ma ei oodanud erikoolist kasu ega abi oma probleemide lahendamisele. Kas see pidi mind aitama? Kool jäi mul niikuinii lõpetamata. Ainuke tulemus oli see, et erikoolis olles hakkasin ma rohkem armastama ja hindama oma vanaema, tundsin temast puudust. Sest ta oli jäänud ainukeseks, kes armastas mind sellisena, nagu ma olen. Ilmselt olin ma erikooli suunamise ära teeninud, sest ma käitusin vanaemaga halvasti ja rikkusin seadusi. Ja vanaema tegi õigesti, et lasi mind erikooli panna – et ma saaksin aru, et igale teole järgneb karistus /.../

Maksim ei osanud erikoolist loota ei abi ega kasu. Ta toob välja selle, et erikool pani teda mõistma, kui kallid on talle vanaema, ning vähendas karistamatuse tunnet. Kuid erikool iseenesest ei saanudki noormehele abi pakkuda, sest algusest peale võttis Maksim erikoolis õppimist kui karistust, kui tema senise eluviisi ning õigusrikkumiste vältimatut tagajärge.

Erikooli ajast oli möödunud peaaegu viis aastat. Maksim ei suutnud meenutada või ei soovinud nimetada täpsemaid fakte, rääkides pigem üldistest asjadest.

/.../ Mälestusi erikoolist on mul vähe ja ma püüan seda aega mitte meenutada. See on ammu möödas. Need olid kaks aastat mu elust, kus olin vanaemast ja sõpradest eemal. Olen tähele pannud, et muutusin seal natuke närvilisemaks ja hakkasin vähem rääkima. Ka mu sõbrad ütlesid mulle hiljem, et olen kuidagi kinnine /.../

Ma jutustasin Maksimile lühidalt oma tööülesannetest, komisjoni tööst ja ka sellest, et komisjon suunab noori erikooli, soovides anda neile abi; sellest, et me loodame, et erikool aitab kasvatada probleemseid noori ümber seaduskuulekateks kodanikeks ning valmistada neid ette ühiskonnas, edasises elus toimetulekuks. Maksimi arvamus sellest oli järgmine:

/.../ Ma arvan, et erikool ei saa kedagi parandada. Meil oli grupis hulk poisse, kelle arvel olid julmad peksmised, vägivald ja vargused, ka narkomaane oli palju. Ja ainult mõned neist tahtsid alustada korralikku elu. Väga paljud ei saanud sellega ikkagi hakkama ja jätkavad vana eluviisiga. Ma tean ise, kui raske on alustada uut, korralikku elu. Erikoolis olles tundub „väline” elu nii lihtne – erikoolis tuuakse söök-jook kandikul ette, siis võid paljust unistada, nii oma ärist, uhkest majast kui ka autost. Välja saades aga hakkad mõistma, et midagi uhket sind küll ees ei oota /.../

4.1.4. Elu pärast Tapa Erikooli

/.../ Esimene, mis ma tegin – kallistasin vanaema, panin suitsu põlema ja koju jõudes helistasin sõpradele /.../

Maksim nimetab oma sõpradeks sama gruppi noori inimesi, kes olid varem kogunenud Kopli keldris, kellega koos ta põhiliselt koolitundidest puudus ning õigusrikkumisi toime pani. Võimalik, et Maksimi õnneks olid tolle maja elanikud keldri lukku pandud ja sõbrad läksid laiali. Sest erikoolist tagasi tulles on noorel suur oht „tagasi langeda”. Selle põhjuseks on eelkõige endised elutingimused, endine sõpruskond, kus endisest käitumisest, oskustest ja kogemuste mudelist on uuesti kasu, sest nendes tingimustes on see mudel ainuke, mis töötab.

/.../ Meie kamp läks laiali, jäi ainult paar sõpra. Raske oli harjuda tavaeluga, mind kummitas esimestel nädalatel erikooli päevarežiim ja paljude asjade keeld. Televiisori vaatamine oli suurimaks õnneks, samuti kodune söök ning suitsetamine. Esimestel päevadel oli seda vabadust kõiges väga tunda /.../

7. ja 8. klassi programm oli Maksimil läbitud erikoolis. 9. klassi pidi noormees oma endisse kooli tagasi minema. Kuid sinna ta ei ilmunud. Eesti Vabariigi seaduse järgi kehtib koolikohustus kuni 17. eluaastani. Kuna Maksim kordas 7. klassis klassikursust, siis varsti pärast erikooli ei kehtinud tema puhul vanuse tõttu enam ka seaduslik alus kooli saatmiseks.

/.../ Ma ei tahtnud kooli tagasi minna, paar korda käisin. Ma ei tahtnud, et minult küsitaks umbes nii, et kuidas seal erikoolis siis on. Ja ma tundsin kuidagi ka ise, et ma ei sobi enam sinna kooli, tahtsin pigem tööle minna. Sain ka teada, et minu puhul ei kehti varsti nõue käia koolis, sest ma sain mõne kuu pärast 17-aastaseks. Ma küll lubasin alaealiste komisjonile ja vanaemale, et lähen õhtukooli, kuid ei läinud /.../

Teismelise jaoks võivad suhte probleemid olla väga tõsised ja üsna määravad koolis toimetulekuks. Ka Maksim tunnetas sisemiselt märgistamist, sest erikoolis õppimist võib nimetada sotsiaalseks staatuseks. Noormehe puhul ilmnis see pärast erikoolist lahkumist, siis, kui ta tuli tagasi oma vanasse kooli. Teistel õpilastel oli eelarvamus erikooli suunatud noorte suhtes. Selline liigne tähelepanu ning stigma tekitas Maksimis ebakindlust ning pärssis koolikeskkonnas sotsialiseerumist. Seega on erikooli aeg ning aeg pärast erikooli Maksimi jaoks seotud varajase tõrjutusega, kuna ümbritsev keskkond oli tema suhtes üldiselt vaenulik või ükskõikne.

Ka tööle ei tahtnud teda alaealisena keegi võtta. Peaaegu aasta oli ta tegevusetu. Eesti tööturu-uurijad (Venesaar *et al.* 2000, Vöörmann *et al.* 2000) on pidanud madalat haridustaset üheks olulisemaks põhjuseks, miks on noored töötud. Paljud tööandjad võtavad haridustaset ning läbitud klasside arvu märgina inimese kohusetundlikkusest – kui noor ei ole pidanud vastu koolipingele ega täitnud sealseid ülesandeid, siis on kahtlane, kas temast ka tubli töötaja saab.

/.../ Esimene aasta oli vist kõige raskem. Selline lootusetu olukord, kus haridust ega tööskest ei ole, eesti keele oskust samuti ja lisaks sellele oled alaealine. Ma istusin päevad läbi kodus ning raha ja tegevuse puudusest olid närvid läbi. Tekkisid küll erinevad mõtted, kuidas saaks head raha teenida. Mõned korrad isegi proovisin. Proovisin trollis taskuvargust, see õnnestus, siis tegin teist ja kolmandat /.../

Pärast Euroopa Liiduga liitumist hakati kasutama tööjõu vaba liikumise võimalust ning samal ajal oli Eesti ehitusturul laenu- ja ehitusmahtude kasvuga seoses tööjõupuudus. Seepärast võeti ehitajana tööle ka hariduse ja eesti keele oskuseta inimesi. Maksim sai tööle ehituse abimehena.

/.../ Töötan ehitusel, olen väga õnnelik, et sain tööle, muidu istuksin praegu vist vanglas. Üldiselt saan hästi hakkama ja palk on normaalne. Kuigi tol hetkel olin nõus tegema igasugust tööd igasuguse palga eest. Praegu on aga teine mure: sooviksin alustada iseseisvat elu, kuid mul ei ole selleks raha. Korteri soetamiseks pangalaenu mulle ei anta, kuna ametlik palk on väga väike, 6000, ülejäänud saan ümbrikus. Eesti keele oskusega on probleem ning põhikooli- ega kutsetunnistust mul ei ole, seetõttu ei leia ma paremat töökohta vist kunagi /.../

Tihti jääb taolisel madala haridustasemega noorel puudu ka sotsiaalsetest oskustest, nagu näiteks enese väärtustamine, mis on oluline faktor tööturul hakkama saamisel. Töötusel ja majanduslike võimaluste piiratusel ongi väga oluline mõju just noortele inimestele, kuna neil on nii raskem iseseisvuda.

Samuti on Maksimi puhul valusaks küsimuseks identiteediteema. Kuigi noormees püüab unustada oma varasemat elustiili ning erikooli aega, ei saa ta veel pidada ennast tavaliseks inimeseks ja ühiskonna täisväärtuslikuks liikmeks. Ta häbeneb oma minevikku ja ei ole kindel oma tuleviku suhtes. Piir, mis jookseb kriminaalse ja õiguskuuleka elu vahel, tundub noormehe jaoks nii olematu, et võimaliku töökaotuse või muu ebaedu korral võivad hakata taas ilmnema tõrjutuse tundemärgid ning kriminaalne hoiak.

4.2. Arkadi

4.2.1. Varajane lapsepõlv

Lastekaitse arhiivi koondandmed: Arkadi perekonna taust oli lastekaitsele juba pikemat aega hästi teada ning poisiga oli tegeldud lasteaiast alates. Noormeest kasvatas ema üksi, lähisugulased elasid Venemaal. Lastekaitse vaatevälja oli pere sattunud ema hooletuse tõttu. Arhiivimaterjalidest selgub, et „naabrid kutsusid politsei, kuna kõrvalkorterist oli pikemat aega kuulda lapse nuttu”. Ema oli jätnud 3-aastase poisi terveks päevaks üksi koju, väites hiljem, et pidi tööle minema ega saanud last selle haiguse tõttu lasteaeda viia. Pere elas ühetoalises korteris ning ema isiklik elu oli lapsele avalik. Kasuisad muutusid tihti, ema hakkas üha tihedamini alkoholi tarvitama ning lastekaitssesse tuli kord teade, et laps mängib hilisel ajal väljas. Politsei tuli koos Arkadiga korterisse sisse: seal olid kõik täiskasvanud, sealhulgas poisi ema, tugevas alkoholijoobes, korter oli väga räpane ning poisil ei olnud ka magamiskohta. 5-aastane poiss viidi turvakodusse. Mõneks ajaks kohustas see ema korralikuks eluks. Ta läks taas tööle, loobus alkoholist ning sai oma poja tagasi. Uuesti sattus perekond lastekaitse huviorbiiti seoses alaealiste komisjoni esitatud politseiteatega. 9-aastane Arkadi varastas poest asju, siis järgnes suitsetamine, koolikohustuse mittetäitmine ning amfetamiini tarvitamine. Alaealiste komisjon suunas poisi Tallinna Laste Turvakeskuse rehabilitatsiooniteenuse saamiseks, kuna selleks ajaks oli tal tekkinud amfetamiinisõltuvus. Suveks sai ta tagasi koju, veetes kuu aega (kaks vahetust) noortelaagris. Koju tagasi tulles tekkis tal konflikt ema uue elukaaslasega, mistõttu muutus poisi elu ühetoalises korteris (ema elukaaslasega ühe katuse all) võimatuks ning ta hakkas hulkuma. Arkadi põgenes kodunt, osales grupivargustel, mistõttu komisjon suunas noormehe erikooli.

Arkadi jutustus lapsepõlvest rääkis ema ja kodu asemel paljudest erinevatest asutustest, temaga tegelenud sotsiaaltöötajatest, kasvatajatest, lihtsalt tuttavatest ja sõpradest. Ema ja kodu osa oli napisõnaline, lühike, tundudes noormehe enda jaoks ebahuvitav.

/.../ Sündisin Tallinnas, elasin emaga ja käisin lasteaias, siis koolis, siis elasin Mooni tänaval varjupaigas, siis olin Nõmme tee keskuses, siis Tapa Erikoolis, siis ühe sõbra juures, siis tulin tagasi Tallinna, siis hakkasin ühikatuba üürima /.../

Arkadil puudus kodutunne ja emotsionaalne lähedus oma emaga, mis on isiksuse ja väärtushinnangute kujunemise seisukohalt üks olulisemaid faktoreid. Erinevad teooriad toetavad lähenemist, et just varajaste kiindumussuhete ja vanemliku hoolitsuse ning emotsionaalse läheduse puudumine vanematega võib olla käitumishäire põhjuseks.

/.../ Mul oli mitu kasuisa, ma mäletan nelja, kuna nad elasid meie juures teistest kauem. Ma ei suhtle nendega praegu. Mingid tavalised alkohoolikud olid. Ma ei näe vajadust nendega suhelda. See on ema isiklik elu /.../

Analoogiline hoiak esineb noormehel ka lapsepõlvemälestusi jagades. Ema abi pole ta oodanud, selle asemel pidi ta lapsest saati ise enda eest seisma.

/.../ Elasime küll ühe katuse all, kuid ma ei suhelnud nendega [kasuisadega]. Käisin kodus ainult ööbimas. Ja ema ise valis, kellega ja kuidas elada. Mina pidin ise selle eest muretsema, kuidas hakkama saan. Seetõttu olen tugev ja iseseisev ja ei kahetse seda. Varajasest lapsepõlvest alates olen ma ise endale makarone keetnud /.../

Arkadi enda sõnade järgi pole lapsepõlves teda keegi füüsiliselt karistanud, kuid emotsionaalset vägivalda, mis väljendus sõimamises ja halvustamises, esines tihti ning kodu polnud Arkadi jaoks turvaline. Alkoholi tarvitamine kas ühe või mõlema vanema poolt on ikkagi tihti seotud väärkohtlemisega perekonnas.

/.../ Ka ema ei mäleta ma päris kainena. Viimane mees, kellega ema minu ajal elas, nimetas mind vahel sõimusõnadega, kui ma tema arust midagi valesti tegin. Ma mäletan, et ma kartsin teda väga. Ta ei peksnud mind kunagi, kuid oli näha, et ma ei meeldi talle /.../

Kuigi respondentiga on lapsepõlvest alates tegelenud mitmesuguste sotsiaalasutuste spetsialistid ja psühholoogid, tekib materjali analüüsis tunne, et Arkadi on kogu elu olnud üksi ning inimesed ja asutused ta ümber vahetuvad suure kiirusega. Noormees on sellise eluga harjunud ja peab seda normiks.

/.../ Mind tunneb vist terve Tallinna linn. Mulle meeldib, kui on palju tuttavaid, nii on huvitav elada. Püsivaid sõpru mul ei ole. Täna üks, homme teine. Ja kes teab, mis võib üldse homme juhtuda. Minu jaoks on oluline tänane päev /.../

Emal sissetulek oli väga väike, osa sellest kulus alkoholi ostmisele ning pere majanduslik olukord oli väga kaootiline. Arkadi sõnade järgi pidi ta tihti ise, oma teenitud taskuraha eest koju leiba ostma.

/.../ Kuu lõpus oli eriti raske, mõnikord olin ma terve päeva söömata. Siis oli ka tükk leiba suureks õnneks. Siis aitasin vanematel poistel autosid tuunida, sain selle eest paki suitsu ja veidi rahagi /.../

4.2.2. Kool

Alaealiste komisjoni arhiiviandmed. Kooli iseloomustus: Arkadi tuli meie kooli 5. klassi, avaldades selleks ise soovi, kuna eelmises koolis olid tal tekkinud arusaamatused ning poiss soovis uut õpikeskkonda. Arkadi püüab teiste tähelepanu ja tunnustust, kuigi saavutab seda negatiivse käitumisega, mitmel korral on tekkinud vajadus teda korraks kutsuda. Järgmise aasta kevadel leidis aset mitu konflikti, kuna läksid kaduma erinevad esemed nii klassist kui ka kodudest ning nooremate klasside lastelt pressiti välja raha. Kahtluse alla langes Arkadi. Ise ta eitab kõike ning kuna keegi kannatanutest asja politseisse uurida ei andnud, pole ka ühtki kehtivat süüdistust. Vestlustest emaga selgus, et Arkadi ei ööbi tihti kodus, võtab kodust asju ega allu ema nõudmistele. Järgmisel õppeaastal käis noormees koolis vaid mõne päeva ja polnud teada, kus ta ööbib ja millistest vahenditest elatub. Emal ei tundnud kordagi huvi, kuidas ta pojal koolis läheb, kuigi Arkadi kordas klassikursust.

/.../ Ühel päeval tundsin, et ei taha kooli minna, et kõik sealne hakkab vastu. Ma kas tulin kooli hiljem või läksin varem ära /.../

Kooli vahetusega Arkadi probleemid ei lahenenud, pigem tuli raskusi juurde. Raskeks osutus koolide tasemevahe, mille tõttu vähenes kindlustunne, samuti pidi ta end uute klassikaaslaste seas uuesti tõestama. Protest väljendus nii suhtlemises kaaslaste ja õpetajatega kui ka nooremate ja nõrgemate ähvardamises, kus Arkadi teostas end liidrina.

Alaealiste komisjoni arhiiviandmed. Kooli iseloomustus: „Arkadi on elava loomuga, aktiivne, tundeline, püsimatu, agressiivne, ärrituv, muutlik. Tundides on tähelepanematu, ülesandeid lahendab õpetaja abiga, oma tegevuses on ebakindel. Solvab nõrgemaid lapsi. Suitsetab.”

Vargusi kooli ajal ei võta Arkadi omaks, nimetades neid õpetajate väljamõeldisteks. Kommenteerides juhtumi väljapressimise kohta ütles respondent fraasi, mida ta hiljem keeldus kommenteerimast: „Igal pool peab kord olema, mind kasvatasid vanemad poisid, mina aga kasvatasin nooremaid”. Siinkohal on märgata, et noormehe arusaam ja nägemus inimeste vahelisest suhtlemisest ja elust üleüldse on vääristunud. Arkadi eluvaated põhinevad subkultuurilisel ierarhial ja kriminaalsetel arusaamadel.

/.../ Kool iseenesest on mõttetu. Mul paljudel tuttavatel pole kool lõpetatud ja nad ei kahetse, sest töötavad ja oskavad head raha teenida. Mina olen samal arvamusel /.../

Arkadi seostab haridust üksnes raha teenimisega ning ei näe sellel muud väärtust. Ka tema tutvusringkonna noored on väheharitud ja peavad raha esmatähtsaks. Kaitsepositsioonil on noormees ka koolist rääkides. Arkadi püüab põhikoolihariduse puudumist õigustada sellega, et ka ilma hariduseta saab elus toime tulla. Koolitundide asemel veetis Arkadi aega oma sõpradega vanu autosid remontides ning käepäraste oskustega taskuraha teenides.

Paljude sotsiaalteadlaste arvates viib madal intelligentsus probleemsele käitumisele koolisüsteemi kaudu. J. Saar viidates Hirschi'le (1994) kirjutab, et vähem võimekad noored ei ole koolis konkurentsivõimelised ja orienteeruvad koolivälisele sfäärile ja tegevusele. Koolivälised tegevused on aga sageli seotud kriminaalse käitumisega (Saar 2007: 96). Antud teooria järgi on kooliedukusel suur mõju probleemse käitumise kujunemisele.

/.../ Mul sõber ka ei käinud koolis, ta tuunis koos vennaga autosid. Ta vennal on Tondil garaažis töökoda. Võib osta 5000 krooniga vana Žiguli ja kui selle mootor ära forsseerida, teenib 10 000 lisaks. Ta õpetas seda meile, kui aitasime forsseerida tema BMW-d. Sellega võiks isegi stretrace'ile minna. Kui pimedaks läks, virutasime autode paakidest bensiini. Uutest autodest on raske bensiini välja tõmmata, praktiliselt ei saagi, neil on sõelad ees. Aga Žigulide ja veoautode puhul pole see mingi probleem. Bensiini müüsisime maha 5 kr/liiter. Võtad kanistri täis, saad kohe 100 krooni /.../

Emapoolne kontroll puudus samuti. Ka noormehe emal endal jäi põhikool lõpetamata ning ta ei pidanud õppimist esmatähtsaks.

/.../ Emal oli ükskõik, kas olen koolis või mitte, peaasi, et keegi ei kaebaks talle. Talle ei meeldinud, kui koolist helistati. Ta päeval vahest magas ja see ajas ta tõeliselt endast välja, siis ta muidugi lärmas /.../

Ema hoolimatus, õige režiimi puudumine, ema külalised, kitsad elamistingimused, kus Arkadil puudus nii kirjutuslaud kui ka kooliõpikute riiul (lastekaitse külastusaktist), ei motiveerinud noormeest koolis käima ega ka koju tulema. Autohuvile lisandus amfetamiini tarbimine, mistõttu suunas alaealiste komisjon noormehe Tallinna Laste Turvakeskuse rehabilitatsioonile.

/.../ Mulle meeldis õppida Nõmme tee keskuses. Seal oli programm kergem ja õhtuti tegelesid minuga sotsiaalpedagoogid, aitasid koduseid töid teha. Seal ei jäänud midagi muud üle kui õppida. Ma üritasin küll põgeneda, kuid mind püüti üsna kiiresti kinni /.../

Tallinna Laste Turvakeskuses harjus Arkadi sealse režiimiga, järelevalvega, töötajate tähelepanuga, millest ta tundis oma elus väga puudust. Kui respondent sellest ajast rääkis, mäletas ta kõiki keskuse töötajaid nimepidi. Negatiivseks pidas ta *suitsetamise keeldu ja piiratud aega jalutamiseks*.

/.../ Muidu oli normaalne, õppimine oli kergem ja me mängisime erinevaid mänge, jõime õhtuti teed ja sõime kommi ja käisime spordisaalis. Ma võtsin seal kaheksa kilo juurde, tuttavad ei tundnud mind ära, kui tagasi tulin /.../

Alaealiste komisjoni arhiiviandmed. Tallinna Laste Turvakeskuse iseloomustus: „Arkadil on tunne, et ta on oma ema elust välja jäämas. Sel põhjusel hakkas ta kodus, koolis ning turvakeskuses otsima tähelepanu läbi konfliktide ja äärmusliku protesti ema elukaaslaste suhtes. Noormehe puhul on sotsiaalprogramm ammendunud ning Arkadi edaspidine abistamine tuleks korraldada pigem pereteraapia teel.”

Lastekaitsetalituse organiseeritud pereterapeudi vastuvõttudele ei tulnud Arkadi ema kordagi.

4.2.3. Erikool

/.../ Erikoolis on kõige vastikum see, et ei saa ennast üldse vabalt tunda, kogu aeg pead midagi tegema, samas on kogu aeg suitsunälg. Suitsu saaks erikoolis vabalt, kuid ega sulle keegi seal niisama midagi ei anna /.../

Iseloomustades erikooli, nimetas Arkadi tihti vastastikust kasu, millel põhineb erikooli kasvandike omavaheline suhtlemine. Samuti rõhutas ta seda, et aega ja võimalust omaette olla peaaegu ei olnud. See tähendab, et puudub privaatsus, mis on oluline isiksuse kujunemisel. Sotsialiseerumine toimub pigem rühmana kui iseseisva isiksusena, mis omakorda raskendab toimetulekut pärast erikooli.

Alaealiste komisjoni arhiivandmed. Erikooli iseloomustus: „Arkadi ei ole püsiv tööülesannete täitmisel, eirab koolirežiimi, võib ähvardada kasvatajat kooli vara rikkumisega. Ropendab, solvab kooli personali. Meeldib tegelda spordiga ja kuulata muusikat.”

Kuna erikool on omaette väike maailm, institutsioon oma režiimi ja tavadega, olid selle maailma normid tugevas vastuolus sellega, mida Arkadi oli senises elus kogunud ja normiks pidanud. Samuti ei sobinud talle personalipoolne kontroll.

/.../ Poistega sain üldiselt normaalselt läbi, aga mulle ei läinud peale kõik see ülejäänud, see, et igat mu sammu kontrollitakse ja õpetatakse, kuidas on õige ja mida ma valesti teen. Ma oma emale seda ei lubanud, nüüd pidin veel kuulama mingeid suvalisi onusid-tädisid. Mulle ei sobinud seal mitte miski, ei oskagi öelda, noh ... mõttetu. Ainult ühistegevused olid normaalsed, aga ka see hakkas varsti vastu /.../

Koolikorda ei võtnudki Arkadi lõplikult omaks. Ta püüdis põgeneda. Ema üritas poega varjata, ei tahtnud teda politseile välja anda. Hiljem esitas noormehe ema alaealiste komisjonile ning lastekaitsele avalduse palvega vabastada Arkadi erikoolist enne tähtaja lõppu. Ta lubas, et võtab vastutuse poja kasvatamise eest ning korraldab oma elu ümber.

/.../ Ma ütlesin emale, et ma ei saa rohkem seal viibida, et kui ta mind sealt ei päästa, siis ta pole enam mu ema. Ma oleks niikuinii sealt põgenenud /.../

Ametlikult polnud Arkadi erikoolist vabastatud, sest alaealiste komisjon ei pooldanud ema otsust ning ei esitanud kohtule ennetähtaegse vabastamise taotlust. Kohtu otsuse kohaselt pidi noormees viibima erikoolis. Poisi tagasitoomine osutus problemaatiliseks, kuna ema ei teadnud või varjas ta viibimiskohta. Arkadi viibis erikoolis kokkuvõttes vaid mõne kuu. Ülejäänud aja elas noormees tuttava juures, kelleks oli Arkadist palju vanem meesterahvas. Respondent tarbis amfetamiini. Noormees jätkas kriminaalset elu.

Õpilaste põgenemine erikoolist on väga suur probleem, kui vaadata kogu süsteemi. Ühelt poolt on erikool oma režiimi tõttu totaalne institutsioon, kus lapse tegevus on allutatud kontrollile, teiselt poolt on erikoolist põgenemine poiste sõnul väga lihtne (nt on teada fakt, et mõni aeg tagasi olid ligi pooled kasvandikud erikoolist jooksus). Viimast asjaolu kommenteerides rõhutatakse sageli, et erikool pole kinnine asutus. Võimalik, et erikool ei ole kinnine asutus, kuid ta tegutseb kinnise asutusele omastel põhimõtetel.

Põgenemise järel aga jääb nooruk sageli sisuliselt tänavale, kus tema elu on ohus. Samuti jätkab ta õigusrikkumiste sooritamist.

/.../ Ma elasin tuttava juures Ida-Virumaal. Elasin seal tasuta, teenisin vaid endale taskuraha. Ma parem ei hakka rääkima, millega ma tegelesin. Ütleme nii, et see oli ebaseaduslik ning kui politsei teada saaks, pandaks mind kindlasti vangi /.../

/.../ Ema oli minu poolt. Ma ei rääkinud talle, kus ma täpselt olen. Ütlesin ainult, et minuga on kõik korras ning siin on palju parem kui erikoolis /.../

Küsimusele, kas Tapa Erikool on teda kuidagi mõjutanud, tema käitumist, andnud uusi oskusi, vastas Arkadi: */.../ Käitumist küll pole mõjutanud. Ma olen harjunud varastama ja ei suuda paigal püsida. Ma ei saaks iga päev tööl käia, mul saaks sellest kõrini. Erikoolis ei suutnud ma samuti kaua olla, vajasin vabadust, hulkumist. Oskusi ... õppisin tegema oma esimesed „tšjotkid” [vanglakultuurist pärit näpuosavust arendav leivast tehtud rombidest kett] [naerab] /.../*

Arkadi ei välista võimalust, et erikool saab noort õigusrikkujat parandada, põhjendades oma arvamust sooviga alluda sealse korrale ja et edaspidises elus teha kõike nii, et rohkem sinna ei sattuks. Arkadi arvamust võib mõista nii, et parandamisvõimalus on olemas, kuid

see sõltub lapsest endast ja tekib siis, kui laps tunneb vastikust kõige selle vastu, mis teda erikoolis ümbritseb. Siis tekib ka tahe teha edaspidi oma elus kõike teistmoodi: tegutseda käskude ootamise ja nende täitmise asemel omal käel, käituda kuritegevuse asemel seaduskuulekalt.

Arkadil on seitse klassi haridust. Viimase klassitunnistuse sai ta Tallinna Laste Turvakeskuses. Pärast seda on ta osalenud vaid mõnes koolitunnis ning lünklikult ja suurte vahedega Tapa Erikooli õppetöös. Küsimusele, millest ta erikooli ajal unistas, vastab Arkadi: */.../ Kuidas kunagi, vahel unistasin, et läheks õppima autolukksepaks ja töötaks autoparandustöökojas. Siis, kui erikoolist põgenesin, oli ainuke unistus see, et politsei ei saaks kätte [naerab] /.../*

Arkadi puhul on kiire raha saamise viis (varastamine ja müümine) harjumus, mis on analoogne narkosõltuvusega: saad kiiresti selle, mida ihaldad. Antud probleemi lahendamiseks ei olnud noormehel erikoolist kui totaalsest institutsioonist kasu. Vastupidi, Arkadi puhul oli erikooli aeg kriminaalsete kogemuste rikas. Ajal, mil noormees erikooli reeglitele vastu astudes sealt põgenes, oli ta sunnitud end politsei eest varjama ning tegelema enda toimetuleku tagamisega ebaseaduslikul moel. Need kogemused said mingis mõttes Arkadi jaoks saatuslikuks.

4.2.4. Elu pärast Tapa Erikooli

Erikoolis viibimise tähtaja lõpus tuli Arkadi tagasi Tallinnasse. Noormehe ema müüs oma Tallinna korteri maha (tal oli Arkadi nõusolek, sest ema põhjendas seda tehingut pojale kui korteri vahetamist suurema vastu).

/.../ Ema lubas, et kui ma tagasi tulen ja korralikuks hakkan, müüb ta vana korteri maha ja saab selle raha eest suurema kuskil odavamas elurajoonis. Ma olin muidugi nõus, sest tahtsin saada oma tuba /.../

Arkadi ema aga ei mõelnud poja edaspidise toimetuleku peale ja kolis koos korteri müügist saadud rahasummaga elama elukaaslase juurde Kehra kanti. Ema elukaaslasel oli seal väike, kahetoaline soojustamata suvila, kus puudus veevärk ja kanalisatsioon. Arkadi on seal mõned korrad külas käinud, kuid elamiskõlblikuks ta seda ei tunnista. Emal olid suured alkoholiprobleemid ja ta ei saanud Arkadit ka materiaalselt toetada, sest korteri müügist saadud raha oli peatselt otsas ning ta ise oli jätkuvalt töötu.

/.../ Siis ma hakkasingi elama seal, kus võimalik. Põhiliselt tuttavate juures Sõle ühikas. Alguses kauplesin ma lühikest aega narkokraamiga ... [lisab:] mõned kuud ainult, kuna oli ju vaja süüa ja millestki elada. Siis, kui tekkis raha, hakkasin elama tuttava juures teises ühikas, aitasin tal toa üüri maksta. Praegu elame seal mitmekesi, nii on odavam ja lõbusam. Kogu aeg toimub midagi /.../

Pärast erikoolist välja saamist puudus Arkadil kindel elukoht, lähedaste toetus ning tal oli suuri rahalisi raskusi. Tal ei tulnud hetkekski mõttesse proovida tööle asuda või õppima minna, ta lasi ennast oludest juhtida. Seega jätkus noormehe kriminaalne „karjäär”. Erikooli aeg oli tema jaoks rohkem üleminekuks raskemate õigusrikkumiste juurde, omamoodi küpsemine.

/.../ Olen nii võlgades, et ei tea, mida peale hakata. Summa aina kasvab päevast päeva, lisandusid veel protsendid. Ühesõnaga on see summa praeguseks juba väga suur. Nii et ma olen omadega sassis. Et seda tagasi maksta, tuleb midagi tõsisemat ette võtta [keeldub kommenteerimast] /.../

Noormehe oskamatus materiaalselt toime tulla, kriminaalsete hoiakutega tuttavad, ebaseaduslik rahateenimisviis, mille sissetulek ei olnud stabiilne – see oli tekitanud võla toa üüri eest, mida ta üritas kustutada tuttavatelt võlguvõtmisega. Traditsioonid kanduvad edasi õppimise kaudu ja juhivad inimeste käitumist. Arkadi puhul võib vaadata oskamatus tulla toime ja käia rahaga jätkusuutlikult ümber kui traditsiooni, mis on õpitud konkreetses keskkonnas kasvades. Antud juhul on see kantud edasi emalt pojale, ema halb eeskuju.

/.../ Ma olen ju nagu „bomž” [asotsiaal]. Mul ei ole ju midagi. Kuidas ma alustan seda korralikku elu nüüd järsku. Mu tuttav saab linnalt toa, sest ta on lastekodust. Mind ju niikuinii pole ema korralikult kasvatanud, olengi peaaegu lastekodulaps, võiksin vähemalt elamispinna saada /.../

Arkadi tunnistab oma suutmatust ühiskonda sotsialiseeruda, õiguskuulekat elu alustada. Noormees on oma elus pettunud ja süüdistab selles Eesti seadusi, nimetades neid tema suhtes ebaõiglaseks.

Lisaks kriminaalsete oskuste „lihvimisele” seisneb Arkadi puhul erikooli aja mõju ka selles, et selle aja jooksul jäi ta ühiskonnaelust täiesti eemale. Sotsiaalsed suhted perekonna näol on Arkadil katkenud ja tema sotsiaalne võrgustik koosneb peamiselt sama kriminaalse hoiakuga tuttavatest. Noormees kinnitas oma kuuluvust sellesse sotsiaalsesse gruppi, mis ootab temalt selle grupi normide täitmist ja ootustele vastamist. Arkadi kaotas elukohta, halvenes veelgi kontakt emaga – nendel kõikidel põhjustel vähenesid ka tema võimalused paranemisteel.

Praegu viibib Arkadi kinnipidamisasutuses. Noormeest süüdistatakse korterivargustes.

4.3. Anton

4.3.1. Varajane lapsepõlv

Anton oli 3-aastane, kui tema vanemad surid.

Lastekaitse arhiiviandmed: „Arusaamatuks on meile jäänud Antoni jutud oma ema ja isa surma nägemisest, ilmselt on lapsel siiski olnud mingid kohutavad üleelamised. Samas on oluline fakt, et surnud vanemad ei olnud tema bioloogilised vanemad. Anton on lapsendatud laps.”

Ühe versiooni järgi tapeti Antoni kasuvanemad korteriröövi käigus. Teise versiooni järgi surid noormehe kasuisa ja kasuema aasta hiljem sooritatud suitsiidi tõttu.

/.../ Palju ma ei mäleta sellest ajast, vanemate surma nägin küll ja tihti meenub see mulle. Seetõttu on mul unehäired. Mõnikord ma kaotan enesevalitsuse ja hiljem ei pruugi ma mäletada, mis ma sellel hetkel tegin. Tean seda, et nad olid head [täiendab:], et nad armastasid mind /.../

Lastekaitse arhiivi koondandmed: „Kuni 5-aastaseks saamiseni elas Anton vanaemaga (kasuema ema) Venemaal. Kuid juba üheksakümnendate aastate keskel saadeti Anton jälle Eestisse, et lastekaitsetöötajad korraldaksid tema elu edasi. Lastekaitse leidis poisile asenduspere, kus Anton elas mõne kuu. Varsti loobus uus pere poisist, kuna väidetavalt ei allunud noormees distsipliinile ja muutus hüperaktiivseks. 10-aastaselt sai poiss eestkostetavaks. Alguses olid peres soojad suhted, Anton nimetas eestkostjat oma emaks. Varsti muutus aga noormees närvilisemaks ning eestkostja ja poisi vahelised suhted probleemseks. Anton hakkas kodunt varastama, eestkostjat ähvardama, ööbis tänaval, suhtles kriminaalsete kampadega. Antoni raskestikasvatatavus ajendas eestkostjat lapsest loobuma. Tänu eestkostetasutuse nõustamisele ja toele jätkus pere hoolitsus ja tugi Antoni hoolduspere lepingu näol veel mõnda aega. Siis lõpetati hooldusleping hooldaja jäiga positsiooni tõttu.”

/.../ Emaga [täiendab:] eestkostjaga kodus oli parem elada kui lastekodus. Onuga [eestkostja poeg] ei saanud ma alati hästi läbi. Ta oli tige mu peale, et ma pahandust tegin. Aga muidu õpetas ta mind autot parandama ja ka autoga sõitma. Seal oli ka kass, paks ja ülbe, tahtis kogu aeg mul süles olla. Ajas karva nii meeletult /.../

Lastekaitse arhiiviandmed. Lastekaitsetöötaja hinnang lapse olukorrale: Lapsega ei ole õnnestunud saavutada nii head kontakti, et ta räägiks meile oma soovidest ja sellest, mida ta arvab seoses lähedaste temast loobumisega. Sellest võib järeldada tema suurt pettumust. Eestkoste algusaastatel oli Anton oma eestkostjasse väga kiindunud, ta nimetas ka eestkostja poega oma isaks.

/.../ Ma tahaksin, et mul oleks oma perekond: ema, isa ja koer. Ei, lapsi ma ei taha, üks on mul juba olemas.” [Noormehe sõnade kohaselt oli tal endast kaks aastat vanem tüdruksõber, kes hiljuti sünnitas tema lapse ning seetõttu ei soovi Anton temaga edaspidi suhelda.] /.../

/.../ Ma tean, et minu bioloogilised vanemad on elus. Nad viskasid omal ajal mind kodust välja ja mind leiti praktiliselt prügikastist. Mul on ka vend, kes jäeti perre alles. Ma tahaks neid näha, et neile lihtsalt silma vaadata /.../

Küsimusele, kas ta oleks võimaluse korral tahtnud elada oma bioloogiliste vanemate juures või suhelda nendega lähemalt, vastas Anton: */.../ See naine pole mulle keegi, ta on võõras inimene, kes pole mulle midagi andnud, mina olin nende jaoks kui looduse viga /.../*

Anton unistab oma perest, koerast. See lapsepõlve osa jäi noormehel kogemata. Noormehe lapsepõlvemälestused sisaldavad elukohtade vahetust, tõrjutust, eiramist bioloogiliste vanemate poolt, ka kasuvanemate surma. Tundub, et noormees eriti ei soovinud elada uuesti läbi, tunnetada ja teadvustada neid sündmusi läbi mulle öeldu. Anton hoiab tundeid väga sügaval enda sees suure luku taga. Seetõttu rääkis noormees oma lapsepõlvest väga vaevaliselt. Analüüsides tema kommentaare oma bioloogilise perekonna kohta, oli näha noormehe viha, solvumist ja ebaõigluse tunnet ning arusaamatust seoses sellega, miks viidi lastekodusse ainult Anton, aga teine poeg jäeti perre alles.

4.3.2. Kool

Alaealiste komisjoni arhiivianalüüs. Keskkooli iseloomustus: „Anton õpib kodusõppel paljudel põhjustel, mis on seotud poisi ebaadekvaatse käitumisega ning võimatu suhtlemisega nii õpetajate kui ka õpilastega. Huvi õppimise vastu puudub, osales suvetöödel. Negatiivsete iseloomujoonte kõrval on Antonis ka palju positiivset. Ta on lahke, töökas, on saanud kiituskirju klassis korrapidamise, mööbli remontimise ja klassijuhataja abistamise eest. Anton vajab pidevat kontrolli ja meedikute tähelepanu, sest tal on käitumis- ja tähelepanuhäired.”

Uurides lastekaitse ja alaealiste komisjoni arhiivimaterjalides olnud üldhariduskoolide iseloomustusi minu respondentide kohta, on ainult ühes kooli iseloomustuses toodud esile ka probleemse lapse (Antoni) positiivseid omadusi.

Anton, nagu paljud teisedki lastekodulapsed, on kriitika suhtes väga tundlik ning vajab eriti rohkelt tähelepanu, tunnustust ja kiidusõnu. Iseloomustuses loetletud poisi häid iseloomujooni saaks kasutada samuti töös Antoni käitumisprobleemidega kui ressursi.

Kuid selles koolis edasijõudmine osutuks väga problemaatiliseks, hiljem käis ka kooli kohalejõudmine poisile üle jõu. Ta vormistati koduõppele, mis ei osutunud tulemuslikuks. Seetõttu läks Anton eestkostetasutuse toel õppima Tallinna õpiraskustega laste kooli.

Alaealiste komisjoni arhiivandmed. Õpiraskustega laste põhikooli iseloomustus:

„Käesoleval aastal Anton koolis peaaegu ei käinud. Tundides poiss kaasa ei töötanud, tema käitumine tundub ebaadekvaatne: istub jalad pingi peal, segab tundi iseendaga rääkides või lauldes, lahkub tunnist omavoliliselt. Võis ilmuda kooli, kuid tundides ei osalenud. Õppematerjalidega ei saa poiss hakkama.”

/.../ Mulle ei meeldinud seal õppida. Õpetajad ei meeldinud. Ma ei tea, kus mulle meeldiks, võib-olla eelmises koolis. Seal oli [nimetab oma lemmikõpetaja nime], kes oli minu vastu hea ja mõistlik, aitas mind alati /.../

Politseist oli tulnud mitmeid teateid varguste ja peksmiste kohta. Sotsiaalprogrammid ega vestlused spetsialistidega ei andnud tulemusi. Alaealiste komisjoni mõjutusvahendid olid ammendatud. Erikooli suunamisest ei saanud juttu olla, kuna poisil oli psühhiaatriline diagnoos. Ka varasemad koolid, kus Anton oli õppinud, ei tahtnud probleemset last tagasi. Arvestades noormehe õppeerivajadusi ja kuna psühhiaater kinnitas, et tal on raske puue (!), ei saanud noormees õppida tavalises koolis, vaid pidi minema erivajadustega laste kooli.

Alaealiste komisjoni arhiivandmed. Erivajadustega laste kooli iseloomustus:

„Käesolevast õppeaastast on Anton meie kooli õpilane. Poisil puuduvad elementaarsed kasvatusharjumused, ta rikub tigidusega kooli sisekorraeskirju: hilineb tundidesse, suitsetab, tarvitab suurtes kogustes alkoholi. Erilist ohtu kujutab Anton endast nooremate klasside õpilastele ja ratastoolis liikuvate lastele; ta tarvitab nende kallal nii psühholoogilist (solvab neid, naerab nende üle, ärritab neid) kui ka füüsilist vägivalda (süütab tikust tule otse nende nina all ja ähvardab juuksed põlema panna, võib ka lüüa). Pedagoogide ja vanemate õpilaste märkustele reageerib ebaadekvaatselt: vastab ropult ja üritab kasutada füüsilist jõudu. Tema vestlused psühholoogiga tulemusi ei anna, kuna poiss arvab oma

käitumise õige olevat. Kooli katsed koostöös koduga on tulemuseta: lastekodu töötajate sõnade järgi käitub ta seal samamoodi halvasti ja ööbib üldse harva kodus.”

/.../ Ma ei ole neile midagi taolist teinud [naerab]. Miks mind pandi siis sellisesse lollide kooli? Ma olen ju normaalne. Seal õpivad ju täiesti debiilikud, kes ainult valgustitele reageerivad /.../

Uues koolis, õppides koos erivajadustega lastega, oli noormees vägivaldne nõrgemate kaasõpilaste suhtes, tema käitumine muutus ohtlikuks.

Loomulikult ei olnud uus kool Antonile sobilik. Tekib küsimus, kuidas on võimalik määrata käitumishäiretega lapse diagnoosiks raske puue. Ühe versiooni järgi oli Anton arsti ähvardanud, nõudes talt sellist diagnoosi, mis takistaks erikooli suunamist.

/.../ Oi kuidas mul oli nendest alaealiste komisjonidest kõrini – mis nad arvasid, et kutsuvad mind järjekordselt kohale, räägivad, et ära rohkem pahandusi tee, suunavad mu mingile nõmedale vestlusele spetsialistiga, ähvardavad erikooli suunamisega ning mina kohe muutun, jah? Mul on neid pabereid terve kapp täis kodus [parandab:] lastekodus /.../

Antoni sõnad peegeldavad paljude probleemsete noorte suhtumist alaealiste komisjonidesse. Tõepoolest, olemasolevate mõjutusvahenditega ja nendest tulenevate teenustega on peaaegu võimatu aidata kõrge retsidiivsusriskiga ja kriminaalsete hoiakutega noort.

Lastekaitse kahtles pidevalt poisil sügavas puudes ning nad leidsid poisile teise psühhiaatri. Selle arsti arvamusel puudus poisil sügav puue, selle asemel on Anton psüühiliselt tasakaalutu, käitumishäiretega noormees ning erikool on Antoni kasvatusliku järelevalve huvides sobiv koht. Alaealiste komisjoni otsuse alusel suunati alaealine Tapa Erikooli.

Erikooli suunamise eel olid spetsialistid noormeest erikooli suhtes positiivselt motiveerinud. Talle oli seletatud lahti, et kuna politseist tuli üha rohkem avaldusi tema sooritatud varguste kohta ja kuna tavakoolides Anton ei püsi, siis põhihariduse omandamisel võib olla kasu erikoolist, kus nooruk oleks järelevalve all, mis võimaldaks tal ühtlasi hoiduda uute õigusrikkumiste sooritamisest.

Anton läks erikooli ilma sundtoomiseta, kasvataja saatel. Spetsialistide toetus andis erikoolis esialgu väga häid tulemusi. Hea õppimise eest sai Anton veeta koolivaheajad ning mõne nädalavahetuse Tallinnas, talle organiseeriti nii laagrituusik kui ka taskuraha.

4.3.3. Erikool

Alaealiste komisjoni arhiivianndmed. Tapa Erikooli iseloomustusest suunamise esimesel õppeaastal: „Õppeprogrammis saab hästi hakkama, füüsiliselt on hästi arenenud, tegeleb spordiga, psüühiliselt tasakaalutu, rahulolevas seisundis on töökas ja seltsiv, armastab puhtust, vajab pidevat kontrolli ja täiskasvanute järelevalvet.”

Alguses oligi erikoolis õppimine poisi sõnade järgi edukas. Anton õppis lihtsustatud õppekava järgi, mille individuaalne lähenemine mõjus poisile hästi, tema hinded paranesid. Antoni suurem soov oli lõpetada erikooli baasil põhikool ning minna edasi õppima kutsekooli keevituse erialale. Eestkosteasutus toetas poisi igati, kogudes informatsiooni erinevate õppimisvõimaluste, kutsekvalifikatsioonide ja sisseastumiseks vajalike dokumentide kohta.

Alaealiste komisjoni arhiivianndmed. Vestlus Antoniga: /.../ Sa lubasid mulle, et otsid infot õppeasutuste kohta, kus saaks keevitamist õppida. Mul jääb veel aasta, siis saan põhihariduse [rahulolevalt]. Tahaksin veel, et lastekaitse hüvitaks mulle raha prillide ostmiseks, kuna halb nägemine segab mul õppimist /.../

Anton lootis väga saada erikoolis põhihariduse. Tema suhtumine õppimisse muutus teise suunamisaasta sügisest ning tal tekkisid probleemid koolikohustuse täitmisega. Nii ei ole ta mitmel korral läinud kokkulepitud ajal kooli (näiteks pärast koolivaheaega) või on ta kooli jõudes kohe sealt põgenenud. See tekitas konfliktseid suhteid õpetajate ja kasvatajatega, Anton ei kuuletunud koolikorraale.

/.../ Sügisel tulid Viljandi vangla poisid ning koolis viibimine muutus võimatuks. Nad sundisid meile peale vangla reeglid. Kohe jagati meid nõrgemateks ja tugevamateks. Ma ei olnud nõus nende reegleid vastu võtma ega nende sokke pesema. Nooremad poisid pidid neile massaaži tegema. Kasvatajad aga süüdistasid mind, et ma tekitasin konflikti. Aga ma ei tahtnud ju sellega leppida ja seda kannatada /.../

Anton ise tõi põgenemiste põhjuseks eelkõige väärkohtlemise, aga ka kooli negatiivse hoiaku tema suhtes. Anton ei suutnud leppida ka valitseva subkultuuriga, hakkasid põgenemised. Kartes järjekordset sunniviisilist kooli tagasisaatmist, ei läinud ta pärast koolist põgenemist lastekodusse, vaid elas tänaval, trepikodades, keldrites.

Lastekaitse arhiiviandmed: „Peale noormehe järjekordset koolist põgenemist korraldati Antoni sundtoomine Tapa Erikooli. Ehkki poiss jõudis tol päeval kooli ja ta anti politseitöötajate poolt üle kooli esindajale, põgenes ta kohe. Jäi arusaamatuks, kuidas õnnestus Antonil nii ruttu põgeneda.”

Alaealiste komisjoni arhiiviandmed. Vestlus Antoniga: */.../ Ma ei lähe enam tagasi. Kui ma eelmine kord tagasi läksin, ütles režiimitöötaja mulle, et milleks ma tulin, mine sinna, kust tulid /.../*

Alaealiste komisjoni arhiiviandmed. Tapa Erikooli iseloomustus suunamise teisel õppeaastal: „Antoni suhted grupikaaslastega on keerulised, sõpru ei oma, hoiab rohkem täiskasvanute poole. Õpilase käitumine ei parane, solvab ja ähvardab koolitöötajaid, tuleb kätega kallale, lõhub kooli vara. Kasvataja iseloomustusest selgub, et saab õppeprogrammiga hästi hakkama, kui tuju on. Iseloomult kinnine, valelik, saavutab oma eesmärgid kavalusega. Mõnikord väga agressiivne. Eirab kooli režiimi, lahkub loata oma grupist. Kõigiga pidevas konfliktis, psühholoogi vestlused õpilasega ei ole tulemusi andnud, kuna ainult tema käitumine on õige. Kasvataja ettekandest selgub, et Anton püüdis kägistada kaasõpilast.”

/.../ Ta käis pikemat aega mulle närvidele, siis hakkas oma žargoonis mulle midagi pähe määrima, ähvardas. Siis ükspäev sööklas sülitas mu söögitaldriku sisse. Kui ma tahaks, siis ma saaks ta peksta läbi nii, et keegi ei märkaks. Paneks öösel padja talle näole ja peksaks rusikatega läbi padja /.../

Alaealiste komisjonide poolelt vaadates seisneb raskus erikooli suunamisel ka selles, et kui suunata laps erikooli karistusena ning liigitada antud mõjutusvahend karistuseks, siis laps võtabki seda karistusena ning tõenäoliselt ei muutu tema käitumine erikoolis paremaks. Lisandub sisemine protest ja hiljem ka raskused ühiskonda sotsialiseerumisel. Kui aga seletada lapsele lahti, et erikooli suunamine on mõjutusvahend ning määratud lapsele abiks tema probleemse käitumise parandamiseks, siis ei täida erikool olemasoleva süsteemiga neid ootusi. Seetõttu purunesid ka Antoni isiklikud ootused ja ta kaotas oma eesmärgi. Noormehe hoiak erikooli suhtes on väga muutunud ning kuna spetsialistide motiveerimine ja heakskiit erikooli suhtes omandas poisi jaoks läbielatud kogemusele toetudes teise varjundi, siis lisandus pettumus, viha ja usaldamatus nii komisjoni liikmete, võimuorganite, ühiskonna kui ka riigi vastu tervikuna.

/.../ Eesti seadused on lihtsalt nõmedad, kelle jaoks on nad tehtud. Arvasid, et panevad mind erikooli kinni ning ma kohe muutun, nagu muinasjutus. Lootsid, et ma püsin seal. Ma vaatan, kuidas nemad saaksid seal hakkama ja kuidas erikool saaks neid aidata /.../

Antoni puhul võib pidada erikooli suunamist ka ühe institutsiooni vahetamiseks teise vastu, sest tema enda sõnade järgi ta lastekodu koduks ei pea. Jutustades oma lapsepõlvest ja lastekodust, satub ta segadusse, kui nimetab lastekodu koduks ning seejärel parandab end ja täpsustab: „*lastekodu*”. Samas oli neid institutsioone Antoni elus rohkem kui kaks. Ta kolis ühtede „vanemate” juurest teiste juurde, kaotades seeläbi kodutunde lõplikult.

4.3.4. Ametitevaheline kirjavahetus Antoni elu korraldamisel

Antoni erikooli suunamise teisel aastal tekkisid eestkosteasutusel erimeelsused erikooliga. Kool pöördus seoses Antoni käitumisprobleemidega korduvalt eestkosteasutuse poole. Oma kirjades märgib kool, et *õpilase viibimine erikoolis on põhjendamatu tema psüühilise seisundi tõttu* ning palub eestkosteasutusel *hinnata noormehe psüühilist seisundit ja psüühilise seisundi määratlemiseks suunata psühhiaatriaiglasse*.

Ei psühhiaatrikliiniku juhataja ega ka Antonit ravinud arst ei leidnud vastunäidustusi ning nad pidasid erikooli lapse õppe- ja kasvatusliku järelevalve huvides sobivaks kohaks, samuti ei näinud nad vajadust statsionaarraviks.

Erikoolist tulid uued kirjad, kus väideti, et Anton *ei sobi sinna kooli ja muutub üha enam eluohtlikuks kaasõpilastele ja töötajatele*. Seepärast paluti noormees suunata hooldekodusse.

Jääb arusaamatuks, milliste kriteeriumide alusel jagab erikool lapsi sobivateks ja ebasobivateks. Kas laps, kes ei allu sisekorrareeglitele ning kellega ei saa pedagoogiline personal hakkama, on ebasobiv? Psühhiaatri arvamusel võib Anton kaotada negatiivse emotsiooni tõttu kergesti enesevalitsuse ning üritab oma tahtmist saada viha näitamisega; tal on diagnoositud käitumishäire. Minu enda praktika näitab, et lastel, kellel oli raske lapsepõlv ning kes on kolinud ühest perekonnast teise, kelle ellu on kuulunud lastekodu, varajane tõrjutus ka koolikeskkonnas, elamine tänaval ja alkohol ning vargused – väga vähestel neist puuduvad psüühilised probleemid ja agressiivsus ning väga vähestel nendest lastest puuduvad käitumishäired. Erikool on kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kool, mis on mõeldud just selliste käitumis- ja õppeerivajadustega lastele.

Anton hakkas erikoolist põgenema. Oma põgenemisi põhjendas noormees Viljandi vanglast tulnud noorukite subkultuuriga ning tema mõnitamise ja väärkohtlemisega. Põgenemiste ajal hulkus noormees tänaval, ööbides trepikodades ja keldrites. Samuti väitis noormees, et talle pakuti võimalust lõpetada kool *eksternina*. *Peaasi, et ta kohal ei viibiks*.

On selge, et Anton on üks nendest käitumishäiretega lastest, kes on probleemne ja kes pole eriti hoolas õpilane ning seetõttu vajab ta rohkem tähelepanu ja tegelemist. Võib järeldada, et erikooli süsteem, kus kõik lapsed on tegelikult „rasked”, ei ole valmis tegema niisuguste lastega tulemuslikku tööd. Kool ei ole võimeline lähenema individuaalselt, aitama neid õpilasi, vaid tunnistab oma suutmatust tulla selliste noortega toime.

Samuti puudub praeguse süsteemi järgi erikoolil pädevus valida oma õpilasi ja määrata ise koolile kindel sihtrühm. Nagu Antoni juhtumist selgub, saadetakse erikooli ka Viljandi noortevanglas olnud noormehi. See tekitab olukorra, kus koolis kohtuvad erineva tausta ja kriminaalsete kogemustega noored, vahetades grupis interaktsiooni käigus neid kogemusi

ja kontrollides üksteise tegevust struktureerivat subkultuuri. Ning erikool kui totaalne institutsioon ei suuda kaitsta last subkultuuri eest, pigem aitab ta oma range režiimi ja korraga selle arenemisele kaasa.

Kuigi Tapa Erikoolis esinenud väärkohtlemise kohta puudusid tõendid, pidime suhtuma Antoni väidetesse tõsiselt. Eestkosteasutus arvas, et kui Antonil oli erikoolis tõepoolest väärkohtlemise oht näiteks teiste poiste poolt (Antoni sõnade järgi) ja tänavatel ta ka viibida ei tohi, siis eestkosteasutusena ei olnud lastekaitse nõus olukorraga, kus vanemliku hoolitsuseta alaealine Anton ei ela lastekodus, vaid hulgub tänaval, seades ohtu oma elu ja tervise.

Pöördusime selle probleemiga Haridus- ja Teadusministeeriumi Koolivõrgu Büroo poole. Küsimuseks oli, et mõjutusvahendi seadus ei näe antud sihtrühmale ette tõhusamat mõjutusvahendit; ning kui raskemate juhtumite puhul ei saa me kasutada ka erikooli suunamist, siis arendab see üha rohkem meie abistamatust ning samas karistamatuse tunnet noortel.

Haridus- ja Teadusministeerium vastas meie kirjale: *Haridus- ja Teadusministeeriumi Koolivõrgu Büroo tegi järelepärimise Tapa Erikoolile alaealise Antoni asjus. Tapa Erikooli vastusest selgus, et „Anton on erikoolis äärmiselt probleemne nooruk, kes tervislikku seisundit ettekäändeks tuues lõhub, laamendab, ähvardab, ründab nii kaasõpilasi kui kooli töötajad. Viimasel ajal on kaasnenum koolist omavolilised lahkumised. Kui ekspertiis leidis, et Anton ei vaja psühhiaatrilist erikohtlemist, saab kool jätkata tema mõjutamist pedagoogiliste vahenditega. Seni ei ole need tulemusi andnud. Kui eestkosteasutus kohustab Tapa Erikooli looma „õppimiseks vajalikke tingimusi”, siis need tingimused on loodud ja kõigile õpilastele võrdsed. Kuid aeg-ajalt ikka leidub indiviide, kes vajavad erikohtlemist ja niisuguseid võimalusi koolil tõepoolest ei ole /.../ (Haridus- ja Teadusministeerium. Koolivõrgu Büroo 2007).*

Seega võib järeldada, et Eestis pole asutust selliste probleemidega noortele, kes vajaksid erikohtlemist. Nad jätkavad oma kriminaalset „karjääri” riigilt abi saamata niikaua, kuni nende õigusrikkumiste loetelu saab piisavaks Viljandi noortevanglasse saatmiseks. Ning pole välistatud ka võimalus, et noortevanglast satuvad nad tagasi erikooli.

/.../ Erikool ei ole Antonile pakkunud võimalust eksternina lõpetamiseks (nagu poiss ise väidab). On loomulik, et taolise ettearvamatu käitumisega üliagressiivse nooruki osas tegi kool pöördumise tema psüühilise seisundi määramiseks ja suunamiseks sobivasse asutusse „hooldekodusse”, kus ta pole kaaskodanikele ja enesele ohtlik. Kui ta aga ennast paremini tunneb ja suhteliselt normaalselt käitub oma koduses lastekodus, tuleks kaalumisele ka tema ennetähtaegne vabastamine. Otsus tuleb teha alaealiste komisjonil /.../ (Haridus- ja Teadusministeerium. Koolivõrgu Büroo 2007).

Noormehe kriminaalhooldusametnik esitas ise kohtule ettekande, kus ta tegi ettepaneku suunata noormees erikooli karistuseks tema õigusrikkumiste eest. Seaduse järgi on see ainuke meede, mis paneb noort nii õppima kui ka takistab uute õigusrikkumiste sooritamist. On loomulik, et see mõjutusvahend hirmutab lapsi ja väga vähesed võtaksid seda suunamist vabatahtlikult. Ka Anton ise elaks hea meelega edasi lastekodus, jätkaks harjumuspärast elu, millesse tõenäoliselt kuuluksid nii kriminaalne tegevus, hulkumine kui ka koolikohustuse mittetäitmine. Haridus- ja Teadusministeeriumi väitest, et *kui noormees aga ennast paremini tunneb ja suhteliselt normaalselt käitub oma koduses lastekodus, siis tuleks kaalumisele ka tema ennetähtaegne vabastamine*, võib järeldada, et kui laps tunneb end hästi oma kodukohas ning halvasti erikoolis, siis tuleb antud mõjutusvahendi kasutamine lõpetada. See väide kehtib hästi juhtumite puhul, kus laps saadetakse erikooli mõjutuse, rehabilitatsiooni, sealhulgas abi saamiseks oma probleemse käitumise parandamiseks. Kuid erikool pole rehabilitatsiooniasutus, seal puudub võimalus ka erikohtlemiseks. Samas ei pea see väide paika siis, kui jutt on mitmeid kuritegusid sooritanud noormehest – sest siis tuleb välja nii, et noor jääb mõjumata/karistamata. See tähendab, et tema käitumine justkui kiidetakse heaks ja tal lastakse edasi tegutseda.

/.../ Kui rääkida karistamatuse tundest, siis seda tunnetame eelkõige erikoolides, kus kohtud tihti ka kõige räigemate õigusrikkumiste korral ikka ja jälle õpilasi erikooli tagasi suunavad. Ja ega ka alaealiste komisjonidki eriti ei kiirusta esimestele õigusrikkumistele kohe ja adekvaatselt reageerima. Nii kasvavadki lõpuks üliagressiivsed ja igas olukorras oma olematuid „õigusi” taga nõudvad noorukid, keda väga raske on ka erikoolidel mõjutada /.../ (Haridus- ja Teadusministeerium. Koolivõrgu Büroo 2007).

Olen nõus arvamusega, et kohtud saadavad tihti ka kõige raskemate õigusrikkumiste korral noori erikooli ning kasutavad seda mõjutusvahendit karistusena nende noorte puhul, kellel on juba selja taga vangistus ja kriminaalkaristus. Mis puudutab aga alaealiste komisjone, siis Haridus- ja Teadusministeerium väidab, et *komisjonid eriti ei kiirusta esimestele õigusrikkumistele kohe ja adekvaatselt reageerima*. Kommenteerides seda arvamust, kinnitan, et alaealiste komisjonid tegutsevad vastavalt EV seadustele. Alaealise mõjutusvahendite seaduse järgi on kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine viimane üheksast mõjutusvahendist. Antud mõjutusvahendit rakendatakse vaid siis, kui teised ei ole tulemusi andnud. Sel juhul on alaealine tihti juba kriminaalkorras süüdistatud või kriminaalhooldaja järelevalve all. Seetõttu on esimeste õigusrikkumiste puhul alaealiste komisjoni *adekvaatsed* ja seadusekohased reageeringud kõik muud mõjutusvahendid peale erikooli suunamise. Seda ongi näiteks Antoni puhul tehtud. Võib-olla on viga hoopis mõjutusvahendite tulemuslikkuses ja mõjutusvahenditest tulenevate teenuste ebapiisavuses või madalas kvaliteedis?

/.../ Tapa Erikoolis on endiselt õppekoht ja mugav õpilaskodu olemas ja Anton ei ole selles koolis „soovimatu isik”. Kuid kõigepealt tuleb ta kooli tagasi toimetada ja siis loota, et ta sinna ka püsima jääb. Tuletame meelde, et praegusel kujul ei ole erikool kinnipidamiskoht ja puuduvad võimalused õpilaste kohaloleku sajabrotsendiliseks tagamiseks. Kõigi kolme erikooli töö sisulisel ümberkorraldamisel ja erinevate hoidmisrežiimide kehtestamisel hiljemalt kolme aasta pärast olukord muutub /.../ (Haridus- ja Teadusministeerium. Koolivõrgu Büroo 2007).

Mis puudutab Antonit, siis Haridus- ja Teadusministeeriumi kirjale toetudes korraldasime me ümarlaua ja alaealiste komisjoni erakorralise istungi, kus osales ka alaealine ise. Olime arvamusel, et senine mõjutusvahend Tapa Erikooli suunamise näol ei ole osutunud tulemuslikuks. Seega, pidades silmas eelkõige alaealise huvide (elu, tervis ja hariduse omandamine) kaitset ning arvestades lastekaitsetalituse võetavaid kohustusi (korraldada alaealise majutamine ja koduõpe), oli komisjon arvamusel, et on mõistlik ja alaealise huvides lubada tal elada lastekodus ning mitte kohustada teda erikooli minema, ehkki põhihariduse omandamiseni oli jäänud vaid kolm kuud.

Kohus oli oma nõusoleku andnud, tuues põhjenduseks: */.../ Olukorras, kus alaealise haridustee on katkenud ning erikool ei ole suutnud õpilasele tagada rahulikku õpi- ja elukeskkonda, samuti kasvatuslikku järelevalvet, ei ole kohtu hinnangul Antoni erikoolis viibimine mõjutusvahendina oma eesmärgi täitnud /.../*

Me arutasime Antoni probleemi ka teiste linnaosade alaealiste komisjonide sekretäridega. Sain aru, et Antoni juhtum ei ole ainuke ning viimastel aastatel on see probleem muutunud veelgi aktuaalsemaks. Lapsed ei püsi erikoolis, põgenedes sealt ohustavad nad oma elu ja tervist ning mõjutusvahendina ei täida erikool talle pandud ülesandeid.

4.3.5. Elu pärast Tapa Erikooli

Lastekodu oli organiseerinud Antonile koduõppe, kuid juba esimesel nädalal pärast ennetähtaegset vabastamist teatati lastekaitsele, et Anton ei osale õppetundides ja on püüdnud seksuaalselt ära kasutada endast nooremat poisi. Anton ise seda ei tunnista, väites, et */.../ ma peksin teda lihtsalt ja midagi sellist pole küll teinud. See poiss on lastekodus minu toakaaslane ja varastas minu kapist raha. Oma inimestelt varastamise eest tuleb karmilt karistada /.../*

Paljude teooriate kohaselt kalduvad riskikäitumisega ja väärkoheldud noored kasutama probleeme säilitavaid toimetulekustrateegiaid, kuna samu toimetulekuviise kasutati ka nende bioloogilises peres, lastekodus või erikoolis grupikaaslaste hulgas. Võimalik, et pärast erikoolist lahkumist, tulles tagasi lastekodusse, andis erikool Antonile staatuse, mis aitas tal teistest lastest üle olla. Selle staatuse tõestamiseks või kinnitamiseks kasutas noormees samu käitumismustreid, mida võimalik, et kasutasid erikoolis Viljandi vangla kogemustega poisid oma kõrgema positsiooni kindlustamiseks.

/.../ Mul on lastekodust kõrini. Seal on igav. Ma ei taha seal rohkem elada, ma ei lähe enam sinna. Ma vihkan neid kõiki. Tahan omaette elada /.../

Eestkostetasutuse ning lastekodu personali jaoks on ebaselge, kust saab Anton raha uute riideesemete ja mobiiltelefonide ostmiseks. Noormees väidab kord, et töötab, kuid ei saa täpselt nimetada asutust ja oma ametit, või siis vastab, et */.../ Mul on tuttavaid, kes saavad kõike teha. Kui tahan, teen ainult ühe sõrmenipsu ja asi korras, raha on taskus. Ma ei pea tööl käima. Varsti saan ka autod /.../*

Antoni hoiakutest ja olemusest tundub, et erikoolis viibimine ja erikooli subkultuuri omaksvõtmine on kaks erinevat asja. Erikoolist ta vabanes, sulandudes ühiskonda, tavaellu, kuid erikoolis omandatud eluvaated ja tabud, kogemustest õpitu ei ole teda veel täielikult maha jätnud. Anton on loonud endale oma mängumaailma, mis on struktureeritud kriminaalsete arusaamade järgi, kus ta on enda arvates „äss”. Ta toetub tutvustele kriminaalse maailma autoriteetidega ja tahab omada nende seas mingisugust jõudu. See unistus segab tal korraliku elu elamist, püsivalt tööl käimist või õppimist. Ta püüab kogu aeg sinnapoole, tõestab oma väärtust läbi selle, ning tema iseloom, vajadused ja huvid on tugevalt väärastunud, mis on retsidiivsuse tunnused. Antonil puuduvad tulevikku suunatud huvid. Eneseteostus sõltub rohkelt määralt inimese enda seatud eesmärkidest ning positiivsest sotsiaalsest suundumusest, aga noormehel on need puudulikud. Seega on suur oht, et ta läheb kergema vastupanu teed, juhindudes oma ettekujutusest.

Kriminaalhooldaja ettekande kohaselt on Antonil suur risk kuriteo toimepanemiseks: */.../ Anton on ettearvamatu ja agressiivne, käitub impulsiivselt, ei mõtle oma tegude tagajärgedele ja on tuleviku suhtes ükskõikne /.../*

Alaealiste komisjon oli rakendanud Antoni suhtes kõikvõimalikke mõjutusvahendeid, sealhulgas kasvatuseritingimusi vajavate laste kooli suunamine, mille rakendamine tuli meetme ebatõhususe tõttu enne tähtaega lõpetada. Pärast erikoolist vabastamist tegi ringkonnaprokuratuur alaealiste komisjonile uue taotluse alaealise õigusrikkumise asja arutamiseks. Taotluse sisu seisnes selles, et Anton oli rünnanud Tapa Erikooli režiimitöötajat.

/.../ Ma ei saa aru, miks ma ei tohtinud käsi pesta siis, kui ma tahtsin seda teha, miks tuleb pesta käsi kõigiga koos. Ma lõpetasin söömise ja läksin käsi pesema. Režiimitöötaja käskis mul istuda. Kui ma seletasin, et lähen käsi pesema, järgnes korduv käsk juba ähvardusega.

Siis ma sõimasin vastu, mind pandi põrandale pikali, väänati käed selja taha, siis ma tõusin kiiresti ja minu esimene reaktsioon oli lüüa töötajale rusikaga näkku /.../

See on väga hea näide sellest, et elementaarne hügieeniprotseduur allub erikoolis siseeeskirjadele ning on range järelevalve all. Kontroll on kõige üle ning nii personali kui ka näiteks selle juhtumi puhul ka poiste tasemel. Samuti on võimalik, et Antoni jaoks muutus taoline režiim teiste õpilaste võimu kaitsjaks. Kuna kõik kasvandikud jälgisid tol hetkel „mängu”, siis ei tohtinud Anton oma alustatud tegevusest loo arenedes loobuda. Kui ta juba alustas mingit tegevust, antud juhul käte pesemist, teades, et see on keelatud, siis pidi ta selle ka väärikalt lõpetama, et tõsta oma staatust teiste kasvandike silmis. Võimalik, et Antoni taolise korrale allutamise tehti siinkohal teene teistele noormeestele. See näitab, et kasvatusmeetodina ei anna kehtestatud kord positiivseid tulemusi. Sellises situatsioonis kasvandikud kas väljendavad avalikult protesti režiimi vastu, põgenevad erikoolist või kohanevad kaitsemehhanisme sisse lülitades.

Eesti Vabariigi mõjutusvahendite seaduse järgi on võimatu Antonit mõjutada, kuna tema suhtes on juba rakendatud kõiki mõjutusvahendeid ning, nagu näha, pole need tulemusi andnud. Seda enam, et on võimatu leida mõjutusvahendit, mis oleks sobiv just ülalkirjeldatud juhtumi puhul. Tegevus toimus erikoolis, noormees eksis erikooli reeglite vastu – kuidas ja kas on õige teda mõjutada, karistades komisjonis, erikooli piirangutest eemal olles, totaalse institutsiooni sanktsioonide eiramise eest?

Lastekaitse oli Antonile organiseerinud järelevalve, noormees käis regulaarselt spetsialistide vestlusel. On tehtud ka lastekodukasvandiku ellusuunamise taotlus palvega võtta noormees arvele eluruumi üürimist taotleva isikuna. Kuid munitsipaaleluruumi taotlemiseks peab taotlejal olema kindel ametlik töökoht. Anton väidab küll, et ta töötab, kuid see töö on mitteametlik ning eestkosteasutusel puuduvad poisi töötamise kohta tõendusmaterjalid. Anton ise ei ole oma elu organiseerimisel aktiivne ega kasuta pakutud abivõimalusi. Eestkosteasutuse sõnul on noormees olnud viimasel ajal kadunud ning temaga ei õnnestu kontakti saada. Kuna munitsipaaleluruumi taotlemisel on oluline kiire reageerimine, mis hõlmab nii avalduse kirjutamist kui ka ametliku töökoha olemasolu, siis tõenäoliselt tuleb Antonil selle elukoha saamisel raskusi.

4.4. Andrei

4.4.1. Varajane lapsepõlv

Lastekaitse arhiivandmed: Andrei elas koos oma ema, noorema õe ja kasuisaga (alates 2. eluaastast), kes oli olnud tema vastu väga vägivaldne nii psüühiliselt kui ka füüsiliselt. Kasuisa pole ema sõnade järgi Andreid kunagi omaks võtnud. Ta kasutas julmi karistusmeetmeid (viis lapse karjääri ja jättis üksi sinna). Andrei hakkas kodunt põgenema ning sai tagasi tülles veel julmemalt karistada (kasuisa viis Andrei Koplisse asotsiaalide juurde). Ema sõnade järgi varastab Andrei juba varasest lapsepõlvest saati, koolis ta lihtsalt ei tahtnud enam käia, hulkus ringi ja nuusutas liimi. Samuti on noormeest mõjutanud negatiivsed kambakaaslased, mistõttu ta osales grupiviisilistes vargustes. Andrei ise soovis Tapa Erikoolis õpinguid pikendada, kuna kartis sattuda endise kamba, endiste sõprade mõjuvälja ega tahtnud probleemsete suhete tõttu kasuisaga enam koju tulla.

Kiri vanglast: /.../ *Peres olin ma nagu inetu pardipoeg, mind karistati alati rohkem ja ma olin kõiges süüdi. Oma käitumisega protestisin ma ema ja isa lahutuse ning kasuisa vastu /.../*

Respondendi ema tähelepanu keskendus väiksemale lapsele. Andrei hakkas oma probleemse käitumisega segama ema isiklikku elu, uut abielu ning väidetavalt mõjutas negatiivselt oma väikest õde.

/.../ Pärast õe süüdi tundsin ma, et ma ei ole oodatud ja et nad hea meelega loobuksid minust. Põgenesin kodust ja võisin ära olla nädalast kuni kuuni. Tavaliselt mind keegi ei otsinud, kuid koju tülles sain alati kasuisa käest peksta. Ta oli väga julm, võis vabalt mind paljaks rebida ja tänavale visata. Vahel ma ei saanud aru, miks ta nii teeb ... mille eest /.../

Andrei kasuisa ei põhjendanud kuidagi oma karme ja ebajärjekindlaid karistusviise. Lastekaitse arhiivandmed: „Ema sõnade järgi ei olnud kasuisa Andrei suhtes kunagi vägivaldne ning ema palvel hoiab ta üldse poisist eemale.”

Ema käitumine oli poisi jaoks arusaamatu, kuna ta ei päästnud Andreid kasuisa peksmise eest ning ei tunnistanud seda lastekaitsele. Peres valitsenud olukord sundis Andrei kodust põgenema. Koju tagasi tülles tundis poiss alati hirmu, millest ta korduvalt rääkis oma

bioloogilisele isale. Andrei bioloogiline isa abiellus uuesti ning tal sündis laps. Respondent kohtus oma isaga harva, vahel jäi tema juurde ööbima.

/.../ Isa pole mind enda juurde elama kutsunud, tal sündis teine laps ja mind ei olnud tal nii väga vaja, olin kahe pere vahel, aga tegelikult ei olnud mind vaja ei ema peres ega ka isa uues peres /.../

Sagedane füüsiline karistamine kasuisa poolt ei parandanud Andrei õppeedukust ega käitumist, ei tekitanud poisil austust ja armastust tema vastu. Vastupidi, Andrei muutus kavalamaks, kaotas lõplikult usalduse oma ema ja kasuisa vastu, õppis petma ning hakkas koolist süstemaatiliselt puuduma. Andrei bioloogiline isa, tundes tekkinud olukorra pärast süüid, hakkas poissi materiaalselt toetama. Kuna noormehe isa ja ema suhted olid probleemsed, konfliktised, siis andis isa suuremad rahasummad Andrei kätte.

See tekitas olukorra, kus Andreil puudus turvaline, hoolitsev, armastav perekeskkond. Kasuisa oli vägivaldne, ema käis alaealiste komisjonis kaebamas (kuigi Andreil polnud ühtegi seni ametlikult fikseeritud õigusrikkumist peale koolikohustuse mittetäitmise), et ei saa poisiga hakkama ja palus panna poisi kas erikooli või kodust võimalikult kaugel asuvasse internaatkooli, esitades sellekohase taotluse. Andrei isa osales poisi kasvatamises passiivselt, toetades last vaid materiaalselt.

Kiri vanglast: /.../ See tundus olevat nagu surnud ring: pidev süüdistamine, karistamine, millele järgnes mu järjekordne kodust põgenemine, mingi pättus tänaval, alaealiste komisjon, siis jälle karistamine /.../

Alaealiste komisjoni arhiivandmed: „Tavaliselt ööbis Andrei pärast kodust põgenemist trepikodades. Ühel korral leidis politsei ta magavana vanast mahajäetud autost.”

Huvitav on see, et Andrei ei kartnud hulkuda ning olla tänavatel öösel ükski. Kindlat sõpruskonda pole Andreil olnud, üksnes kiiresti vahetuvad tuttavad, kambakaaslased.

4.4.2. Kool

Alaealiste komisjoni arhiivianalüüs. Kooli iseloomustus: „Andrei käitumisprobleemid esinesid juba 5. klassis ning olid seotud põhiliselt õppeedukusega ja käitumisega tundides. Noormehel on raskusi kooli õppekavaga. Aineõpetajad on kasutanud ka individuaalset lähenemist ja järeleaitamistunde. Noormees ei soovinud teha lisäülesandeid, mis oleks aidanud tal õppeedukust parandada, ning pelgas õpetajate abi. Ei ole kannatlik ebaedu suhtes. Suhtes teiste lastega on provotseeriv ja salakaval. Abipalvetele tuleb alati vastu ning täidab hea meelega klassijuhataja antud ülesandeid.”

Varsti olukord muutus. Noormees hakkas hulkuma, ei ööbinud kodus. Klassijuhataja arvates olid põhjuseks Andrei suhted kasuisaga. Noormehel ei ole kindlaid sõpru, ta suhtleb kaaslastega tänavalt. Andrei valetab palju nii täiskasvanutele kui ka oma klassikaaslastele, samuti tegeleb varastamisega. Noormees väidab, et kardab oma kasuisa, kes tarvitab tema suhtes vägivalda.

.../ Ma tulin ükskord kooli otse tänavalt, veetsin terve öö trepikojas. Üks klassiõde ütles kõva häälega kogu klassi eest, et ma haisen. Siis hakkas käima jutt, et vanemad viskasid mu kodust välja, kuna ma ei käinud koolis ja nüüd ma elangi tänaval .../

Põhjuseeta puudumiste tõttu kannatas läbisaamine õpetajatega, lisandus tõrjutus klassikaaslaste poolt. Andreile tundus, et õpetajad ja klassikaaslased on tema kodusest olukorrast teadlikud. Need päevad, mil ta koolis käis, olid tema jaoks emotsionaalselt rasked. Andrei koges koolikeskkonnas sildistamist (märgistamist). Klassikaaslaste negatiivse suhtumise tõttu, mis väljendus ironias, söimamises, kontakti vältimises, ilmus Andrei kooli üha harvem.

.../ Ma tahtsin väga kooli vahetada, kuid ema arvas, et ma olen lihtsalt laisk ja otsin põhjusi, peaaigi, et ei peaks õppima. Vahetunnid olid kõige jubedamad, eriti kõige pikem vahetund, sest ma olin üksik, kellegagi ei suhelnud, seetõttu oli vahetund minu jaoks väga pikk ja igav. Ma lihtsalt ootasin, millal tunnid lõppevad ja saab koolist ära, tihti ei püsinudki seal õppepäeva lõpuni ja läksin linna .../

Andrei ema kaalus koolivahetust, kui, nagu selgub tema taotlusest alaealiste komisjonile, soovis anda poisi internaatkooli, millega tahtis kindlustada endale rahulikuma elu. *Alaealiste komisjoni arhiiviandmed:* „Palun suunake minu poeg internaatkooli, kuna ma ei saa tema kasvatamisega hakkama. Andrei on harjunud valetama ja teeb seda kõikvõimalike asjade kohta. Ta ei ööbi kodus, suitsetab, varastab juba varasest lapsepõlvest. Mul kasvab kodus veel üks laps, kes on väike ning Maksim võib oma probleemse käitumisega talle liiga teha. Vastasel juhul ei jäta ta meid oma sellise käitumisega rahule ning satub varsti vangi või erikooli.”

Emakiiri on väga enesekeskne. Kirjas on soov loobuda igal juhul vastutusest Andrei kasvatamise eest, kaitsta oma uut perekonda oma poja eest. Ema oli uurinud kõigi internaatkoolide võimalusi ning ta sõnad erikooli suhtes olid antud taotluses tulevikku prognoosivad.

Alaealiste komisjon suunas Andrei psühholoogi juurde.

Alaealiste komisjoni arhiiviandmed. Tugikeskuse psühholoogi iseloomustus: „Andreiga oleme kohtunud kolme kuu jooksul üle kümne korra. Hiljem side katkes. Andrei on kergesti ärrituv, ärev, impulsiivne. Stressisituatsioonis on võimeline sõimama, kaklema, ropendama. Poisi intellektuaalne areng on eale vastav. Andrei seletuste järgi tundub, et varastamine ei ole tema jaoks kompulsiiivne tegevus, vaid ta mõtleb selle üle hoolikalt, enne kui seda teeb. See ei ole kleptomaania. See võib olla õpitud käitumine või toimetulekumeetod. Sotsialiseerumises esineb mõningaid pingeid ja konflikte. Tähelepanuväärsemad probleemid on seotud perekonna ja koduga.”

Vanemapoolne hooletussejätmine, süüdistamine, halvustamine, kasuisapoolsed karmid karistused, mille põhjuseid Andrei ei mõistnud, kõik see viis poisi üha rohkem tänavale, millele järgnes alkoholi tarbimine ja grupiviisilised vargused.

/.../ Alguses mul polnud tänaval sõpru, kuid hiljem tutvusin ühe seltskonnaga. Vargusi ei planeerinud me ette, see tuli kuidagi iseenesest välja. Võisime olla juua täis ja õhtul jalutades poest vabalt varastada, mõnikord niisama, nalja pärast /.../

Andreil oli tavaliselt raha (bioloogiline isa andis talle suuri rahasummasid) ning varastamise põhjuseks oli pigem grupikuuluvuse tunne.

4.4.3. Erikool

Kiri vanglast: /.../ Tapa Erikooli sattusin ma alaealiste komisjoni otsusel, sest ma ei käinud koolis, ei elanud kodus, ei leidnud vanematega ühist keelt ja varastasin. Erikoolis viibimise aja pikendamist taotlesin ma ise, isegi kahel korral /.../

/.../ Erikoolis tehti mulle kohe kõik selgeks: maja kord ja reeglid, kellel on missugused kohustused. Seepeale sain ma šoki, ma mõtlesin, et nüüd on mu elu läbi. Need seinad, reeglid ja tavad tundusid jubedad, üleüldse kogu õhkkond /.../

Järsk keskkonnavahetus ja kohanemine erikooli tingimustega polnud Andrei jaoks väga kerge. Uus keskkond, reeglid, range režiim olid vastuolus noormehe sisemaailmaga ning erinesid ka kodusest eluolust. Noormees ise nimetab oma esimest emotsiooni šokiks.

Kiri vanglast: /.../ Kuid siis, kui mind gruppi toodi, ei osanud ma sellist vastuvõttu oodata: kasvatajad tervitasid mind naeratusena ja poisid võtsid kohe omaks /.../

Kuigi Andrei räägib seoses erikooli personali ja kasvandike sooja vastuvõtuga positiivsetest emotsioonidest, jäävad siiski vastuoluliseks noormehe põgenemised erikoolist ja sisereeglite rikkumine. Pärast viimast põgenemist oli Andrei pikemat aega tagaotsitav. Antud põgenemist seletas ta fraasiga *aga paljud poisid olid siis jooksus*. See tähendab, et isegi kui kasvandikele meeldib erikoolis, võivad neil tekida sellised impulsid, mis sunnivad osaleda ühissetevõtmistes. Sest erikool on suletud asutus ja see iseenesest võib tekitada soovi sealt vabaneda.

Kiri vanglast: /.../ Siis ma hakkasin õppima ja tegin seda hea meelega. Õpetajad olid väga tähelepanelikud, tegelesid meiega ka pärast õppepäeva grupis individuaalselt ja tegid seda oma vabast ajast. Püüdlikkuse eest kiideti alati. Hea käitumise eest sai alati koos kasvatajaga linna minna, kasvatajad ostsid meile tihti oma raha eest maiustusi /.../

Tulles pärast põgenemist erikooli tagasi, esitas Andrei ise taotluse erikoolis viibimise tähtaja pikendamiseks. Noormees mõistis taas, et oma kodus pole ta oodatud, kasuisa ähvardas politseisse helistamisega ning karmimate karistustingimustega.

Samuti on Andrei jutustust analüüsid näha, et noormees kasutab kohati kasvatajate sõnu ja seletusi, tsiteerides neid, näiteks *maiustuste ostmine oma raha eest ja tegelemine kasvandikega kasvatajate vabast ajast*. Andrei ei saaks teisiti kuidagi teada, millist raha kasutab kasvataja maiustuste ostmiseks ning kas kasvataja õpetab kasvandikke oma vabast ajast või lähevad need tunnid kirja töötasu arvestusse; samuti fakt, et kasvataja kiitused olid suunatud kasvataja valitud „heale lapsele” – see ei ole õiglane teiste erikoolikasvandike suhtes. Kuna asutus kehtestab sisekorrareeglid, mida kasvandikud peavad täitma, siis on õige, kui häid lapsi premeerib ainult asutus ja arusaadava hindamissüsteemi järgi. „Nänni” saamise kasvatajalt võib siinkohal samastada kasvandiku hea käitumise „ostmisega” ja selle abil näiteks rahu tagamisega kasvataja töövahetuse ajal. Samuti on väga oluline aspekt just paremate ja tugevamate laste kiitmine, kuna need tagavad edaspidi ka grupis rahu ja korra ning on kasvatajale suureks abiks. Probleemne on selle juures ka see, et need väljavalitud lapsed, kasutades oma positsiooni ja volitatud võimu, saavad nii täita ka oma isiklike eesmärgid.

Kiri vanglast: /.../ Õpetajatega sain ma üldiselt hästi läbi, õppisin neljadele-viitele. Tegelesin võitluskunsti, akrobaatika, kitarrimänguga. Ma soovitaksin probleemse taustaga noortel või lagununud perede lastel minna õppima erikooli, kuna see on üks võimalus õppida ning saada oma elu korda /.../

Kuigi Andrei sõnade järgi on erikool üks võimalus saada täiskasvanud ja haritud inimeseks, ei oska ta oma tuttavate erikoolipoiste seast nimetada ühtegi, kellel on edaspidi elus hästi läinud. Andrei on erikoolile tänulik, kuna see sundis teda õppima, pakkus huvitegevust, muutis ta otsustusvõimeliseks ja iseseisvaks ning pakkus lähedus- ning ühtekuuluvustunnet, mida ta oma perekonnas ei olnud kogunud. Hoolimata sellest kannab ta praegu kinnipidamiskohas karistust.

Kiri vanglast: /.../ Arvan, et erikool arendas mind mitmekülgset, nii füüsiliselt kui ka intellektuaalselt ja kõik see oli tänu kasvatajatele. Kehalise kasvatuses tundis arendasid

mind hästi füüsiliselt, nagu sõjaväes. Töötundides õpetati käsitööd, puust igasuguseid asju tegema tööteraapia eesmärgil. Meie kasvatajad leidsid igaihes meist mingi ande ja püüdsid seda edasi arendada ega suhtunud meisse nagu pättidesse /.../

Strömpli (2000) uurimusest selgus et sageli mõisted, mis leiavad väljendust retoorikas, on vastuolus reaalsusega. See tähendab, et tegevusi tõlgendatakse nii, et sobitada retoorikas väljendatud ideaali reaalsusega. Sedasi võib lapse isoleerimist seletada kui 'lapse kaitset', tema allutamist erikooli režiimile kui 'lapsekeskset lähenemist', üksteise ignoreerimist, usaldamatust ja passiivsust kui 'meeskonnatööd'.

Kiri vanglast: /.../ Tapa Erikoolist on mul mu lapsepõlve ja kogu senise elu parimad mälestused, see kool oli mulle isa ja ema asemel ajal, kui ma seda kõige rohkem vajasin/.../

Andrei peab kasulikuks elukogemuseks kõiki tema elus ette tulnud sündmusi, kaasa arvatud erikooli, ning väidab, et need kogemused aitavad tal elus toime tulla. Ehkki ta arvab seda oma väljakujunenud väärtustesüsteemile ja arusaamadele toetudes. Tundub, et noormees kohati isegi uhkeldab erikoolis õppimisega. Eriti on see märgatav tema vanglast saadetud kirju analüüsid. Andrei vahetas tegelikult ühe totaalse institutsiooni teise veel totaalsema vastu. Kuna tõde selgub võrdluse kaudu, on võimalik, et praeguse elu taustal ning võttes arvesse Andrei rasket lapsepõlve, hüljatust vanemate poolt, tundub poisile erikooli aeg tõepoolest kõige õnnelikum. Sealset ranget režiimi mõistis ta õige kasvatusviisina, kontroll aitas tal tunda end vajalikuna ning kompenseeris noormehe loomulikke tähelepanuvajadusi. Erikoolis õppimisega uhkeldamist võib vaadata samuti kui vääristunud arusaama ja ellusuhtumist ning sellega kaasneb kõrge retsidiivsusrisk.

Kiri vanglast: /.../ Erikoolis läks mul ikkagi väga hästi: ma olin klassivanem, siis grupiülem ning seejärel sain õpilasomavalitsusse. Me lahendasime erikooli probleeme ja üritasime muuta erikooli õpilaste elu paremaks /.../

Tundub, et jutustades erikoost, ei ole Andrei lõpuni aus ja võrreldes teiste respondentidega on noormehe jutustus erikoolist väga positiivne. Andrei ei oska meenutada ühtegi ebameeldivat sündmust erikooli ajast. Siinkohal tuleb arvestada, et Andrei kirjutas erikooli kohta viibides ise samal ajal vanglas. Ta võis arvata, et tema kirju loetakse ja tahta nii endast paremat muljet jätta.

Kui tõepoolest Andreil läks erikoolis hästi, siis kurb on see, et erikooli üks paremaid lapsi on hiljem ise seadusega pahuksis. See tähendab, et ka erikooli sisereeglite ja režiimi hoolikas järgimine ning edukas õppimine töötab käitumisparandust lubavate erikooli eesmärkide vastu. Positiivseid tulemusi on küll näha erikooli seinte vahel, kuid nagu selgub Andrei puhul, ei ole sellistel positiivsena näivatel tulemustel alati perspektiivi.

4.4.4. Elu pärast Tapa Erikooli

Rääkides oma elust pärast erikoolist lahkumist, märgib noormees: */.../ Reaalsesse ellu tulles kohtusin ma nii mõnegi raskuse ja takistusega. Olin noor, mind ei võetud tööle, elukutset mul ei olnud, vajasin raha ja elukohta. Vanemad mind ka ei toetanud, kasuisa ei tahtnud ma nähagi. Ma püüdsin kõigest jõust „püsida sadulas” ilma kodus elamata: ööbisin ühikates, jubedas vaesuses. Ükspäev otsustasin, et kui ma ei saa normaalset elu elades hakkama, siis lähen kriminaalse elu peale. Õppisin selgeks kõik süsteemid ja võtted autode varastamiseks. Raha hakkas kiiresti tulema, ma jätkasin sama hoogsalt, kuna raha maitse oli juba suus. Üürisin endale korteri, elasin koos tüdrukusõbraga ning olin materiaalselt igati kindlustatud selle hetkeni, kui „konkurendid” mind välja andsid ning mind vangipandi /.../ [kiri vanglast].*

Andrei ei näe seost erikoolil ja sotsialiseerumiskustel. Jutustades oma elulugu, kiidab ta erikooli ja nimetab reaalselt elu raskeks. Noormees tänab erikooli selle eest, et see *aitas saada iseseisvaks inimeseks* ja nimetab erikooli *ühiks võimaluseks õppida ning saada elus jalule*. Pärast erikoolist lahkumist ei suutnud aga Andrei sotsialiseeruda seaduskuuleka inimesena, tal tekkisid raskused ja takistused töö saamisel ning noormees hakkas elama kriminaalset elu, mille tõttu sattus vangis. Noormees ei leidnud elus oma kohta ning need tema poolt nimetatud erikoolis omandatud oskused ei andnud positiivset tulemust.

Samuti toob noormees välja, et üleminek erikooli elust ühiskonda on kõige raskem. Andrei juhtumi puhul kehtib teooria, et mida kauem on nooruk erikoolis kinni, seda raskem on tema üleminek ühiskonnaellu.

Andrei oli erikoolis kolm aastat, ta harjus erikooli tavadega ära ning pidas sealset elukorraldust normiks. Tema sõnade järgi läks tal erikoolis hästi, Andrei oli üks edukamaid õpilasi. Siinkohal võib järeldada, et mida edukam nooruk institutsionaliseerub, omandab institutsiooni sotsiaalsed vormid ja kinnistab need pikaajalisel kasutamisel, seda tõenäolisemalt raskemini aktsepteerib ta tavareegleid ja ühiskondlikke norme.

Kiri vanglast: /.../ Vabaduses ootavad mind naine ja pisitütar. Praegu tunnen ma suurt vastutust. Ma sooviksin väga, et minu lapsel oleks õnnelikum lapsepõlv kui minul. Arvan, et see soov ja vastutustunne aitab mul edaspidi õigusrikkumistest eemale hoida /.../

Andrei sõnade järgi vabaneb ta kahe aasta pärast. Ta väga ootab seda aega, tahab olla oma lapse juures, minna tööle ja kindlustada oma pere materiaalselt. Seni on talle olnud suureks toeks tema bioloogiline isa. Andreil on olemas sotsiaalne võrgustik, mis koosneb temale lähedastest inimestest. See on väga oluline faktor pärast kinnipidamisasutusest vabanemist eluga toimetulemisel.

4.5. Laste turvalisus erikooli elukeskkonnas

Väga oluline aspekt kasvatuses eritingimuste mõjususe uurimisel on minu arvates laste turvatunne ja turvalisus kinnistes institutsioonides. Antud teema kerkis üles seoses sellega, et magistritöö koostamisel sain ma informatsiooni erikooli mõne režiimitöötaja poolt toime pandud selliste raskete kuritegude kohta nagu tubakatoodete ja narkootiliste ainete müük erikooli kasvandikele. Räägiti ka sellest, et mõned erikoolis töötavad inimesed kasutavad ära oma ametipositsiooni, manipuleerides kasvandikega, teised aga kardavad lapsi ega oska neid kaitsta. Teavitati kasvandikevahelisest vägivallast, millega pole kooli personal võimeline toime tulema. Erikoolide põhifunktsioon on pakkuda lastele soodsaid võimalusi õppimiseks ja turvalist elukeskkonda. Kui noormeeste räägitu ei vasta tõe ja respondendid lootsid maksta sellisel viisil erikoolile kätte, siis jääb arusaamatuks, miks peaks laps maksma kätte asutusele, kus ta koges õiglast kohtlemist ja kust ta sai abi. Kui noormehed rääkisid tõtt, siis ei taga erikool kasvandike turvalisust, vastupidi – lapsed, kes on eemal oma lähivõrgustikust, vanematest, kannatavad personali abitusel tõttu kaasõpilaste vägivalla all ning on narkootiliste ainete müüjate saagiks.

4.6. Töö autori rollikonflikt

Mul oli uurimusega seoses nii negatiivseid kui ka positiivseid emotsioone. Toetudes sellele, et *rollide konflikt* on selliste rollide üheaegne täitmine, millega seotud ootused on omavahel kokkusobimatud, siis oli antud uurimuse läbiviimisel üheks negatiivseks emotsiooniks rollikonfliktiga kaasnev segadus mu hinges, tegevuses ja arvamustes.

Antoni juhtumi puhul tundsin rollikonflikti eelkõige noormehe erikoolist põgenemiste ajal, kui me kohtusime. Oli keeruline hoida distantse alaealiste komisjoni sekretäri kohustuste ja sõltumatu intervjueri rolli vahel. Komisjoni sekretärina pidin ma teavitama kohe politseid, et nad saaksid poisi tagasi viia. Sõltumatu intervjueri rollis ei tohtinud ma aga mõjutada noormehe edaspidist elukäiku. Pärast kohtumisi andis Anton järjekordselt lubaduse minna kooli tagasi, kuid alati ta seda lubadust ei täitnud või põgenes pärast erikooli tagasiminekut uuesti. Noormehest hooliva inimesena tundsin ma jõuetust ja abitust. Ka teiste respondentidega suheldes ning alaealiste komisjoni sekretäri ametniku rollis olles tundsin ma endal kui spetsialistil ja riigil tervikuna lasuvat väga suurt süüd – oskamatuset tõttu neid noormehi aidata. Kuigi viimasel ajal on tekkinud projekte, mis on finantseeritud just eesmärgiga aidata erikoolist koju naasnud lapsi, ei jõua millegipärast kõik lapsed sinna või langevad neist projektidest välja. Ma rõhutaksin siinkohal märksõnu oskamatus ja abitus, kuna ressursse on riigil küllaltki piisavalt. Kuigi riiklikult, süsteemi tasemel on see teema ammu probleemseks tunnustatud, on ta siiani lahendamata.

Veel üks roll, mida ma tundsin üht respondenti (Arkadit) intervjuerides, oli väga enesekeskse, tavalise kodaniku roll, mis võib osaliselt peegeldada ka ühiskonna suhtumist. Noormehega suhtlemisel tundsin ma teatavat hirmu või ohtu langeda varguse ohvriks. Tema pilk väga uuris ja hindas mu kotti ning ma tabasin end mõttelt, et ma tegelikult kardan. Võib oletada, et pannes õigusrikkujaid kinnipidamisasutustesse ja erikoolidesse kinni, eraldades nad ühiskonnast, püüame me sellega muuta turvalisemaks kõigepealt omaenda ja meie lähedaste elu. Sest ühiskond tunnustab ja tasustab inimesi, kes järgivad norme, ning karistab inimesi, kes neid norme ei täida, näiteks teatud normide rikkujad paigutatakse kinnipidamiskohtadesse – erikoolidesse, vanglatesse, vaimuhaiglatesse (Campbell, 1980).

IV ARUTELU

Mendeli (2003) hinnangul näitavad peaaegu kõik erikoolidesse saadetud noorukite retsidiivsuse kohta tehtud uuringud, et 50–70% alaealistest õigusrikkujatest arreteeritakse ühe-kahe aasta jooksul pärast korrektsiooniasutusest lahkumist (Edovald 2006).

Ka paljud teised uurimused on näidanud, et erikooli saatmine prognoosib vaieldamatult pikaajalist ja raskete kuritegudega sillutatud kriminaalset teed. Käesoleva magistriuurimuse respondentidel on igapäev oma saatus ja erikooli sattumise lugu. Samuti avaldus ka kasvatuseritingimuste mõjususe erinevalt noormeestele erinevalt. Kuid üldisteks tunnusjoonteks võib minu respondentide näitel nimetada seda, et **alaealisena erikasvatuseasutusse paigutamine toob kaasa koolitee katkemise** (ainult ühel minu intervjueritud noormehel oli erandina põhiharidus) ning erialase hariduse ja töösuse puudumise. Võib väita, et alaealiste komisjonid ei saa seda mõjutusvahendit kasutada, mõeldes lapse käitumise parandamisele pikemas perspektiivis ning lapse ühiskonnas toimetulekule. Ka lapsed ise ei pea erikooli mõjutusmeetmeid tulemuslikeks. Seda enam, et suunamisega kaasnev märgistamine toob raskusi uuesti ühiskonda sotsialiseerumisel. Kriminaalse karjääri jätkamine, uute kahjulike oskuste ja halbade harjumuste õppimine, omandatud staatus pigem kinnitab kriminaalset hoiakut.

Ka maailmapraktikas ei ole noorukite kinnipidamine taolises suures korrektsiooniasutuses osutunud kuritegeliku käitumise vähendamisel mõjusaks; parimal juhul aeglustab see nooruki õigusrikkumiste toimepanemist ning vähendab edasiste kuritegude raskusastet. Edovaldi (2006) arvates on suurte korrektsiooniasutuste peamiseks puuduseks asjaolu, et mida rohkem on asutuses noorukeid, seda vähem on võimalusi pakkuda kohtlemisteenuseid efektiivselt. Mõned uurimused on näidanud, et noorukite kinnipidamine sellistes asutustes kiirendab nende kuritegeliku käitumise väljakujunemist täiskasvanueas. Ühtlasi mõjuvad suured korrektsiooniasutused halvasti noorukite vaimsele tervisele, soodustavad vigastuste esinemist ja suitsidaalset käitumist (McArtur, 1974; Parent, Assicotiates, 1994). Olulist rolli mängib kokkupuude teiste antisotsiaalse käitumisega noorukitega ja nende negatiivne mõju institutsioonis viibivale noorukile (Edovald 2006).

Tapa Erikooli eesmärk on kujundada välja isiksus, kes tuleb toime igapäevaelus ja töös, peab kinni ühiskonnas valitsevatest reeglitest ja seadusega kehtestatud õigusnormidest, ning ennetada õpilaste võimalikke õigusrikkumisi ja aidata kaasa nende resotsialiseerimisele. Varasematele uuringutele ja antud töö tulemustele toetudes võib väita, et taolise totaalse institutsiooni süsteem töötab erikooli eesmärkidele hoopis vastu ja seega vastu ka ühiskonna ootusele. **Erikoolile omane autoritaarsus ja kasvandike allutamine asutuse kehtestatud reeglitele takistab iseseisvuse arenemist ning viib sotsiaalse tõrjutuseni.**

Noormeeste sagedased põgenemisjuhud näitavad, et kasvandikud ei võta koolis kehtivat korda ja reegleid omaks. **Erikoolist põgenemise ajal ohustavad lapsed oma elu ja tervist ning jätkavad õigusrikkumiste sooritamist.** Seega ei ole võimalik saavutada ka käitumise paranemist kasvandike käitumiskontrollile allutamiseega.

Erikooli eesmärkide täitmine nõuab kõigepealt lapsekeskset ümbrust, individuaalset lähenemist, kus põhirõhk oleks lapse rehabiliteerimisel, mitte asutuse sisereeglite täitmisel. **Läbiviidud uuringu tulemusena võib öelda, et erikool ei paku lastele erikohtlemist.**

Selles peitubki minu arvates erikooli kui totaalse institutsiooni mõjususe nõrkus. Samuti võib poiste sagedaste põgenemisjuhtude põhjal väita, et **erikoolil on raskusi probleemsemate lastega toimetulemisega.** Seega kaotab nii ka erikooli kui totaalse asutuse olemus oma mõtte.

Erikooli suunamine on ajutine lahendus ning on tõepoolest abiks pigem sellistele institutsioonidele nagu tavakool, perekond, naabruskond ja ühiskond, kes ei tule taoliste lastega toime. Töö tulemused näitavad aga, et lapsed ei saa erikoolist abi, vastupidi. Suunamisel saavad lapsed emotsionaalselt kannatada sunniviisilise viimise, keskkonna muutuse ning uue toimetulekuviisi väljatöötamise tõttu. Pärast erikoolist lahkumist ei suuda nad aga tavatingimustes sotsialiseeruda. Oskused, mida annab erikool, on pigem halvamõjulised ning põhinevad kriminaalsetel hoiakutel või teiste kasvandike kogemustel ja käitumisel.

Uurimistöö tulemused näitavad, et erikoolist või kinnipidamisasutusest vabanenud nooruk satub endisesse keskkonda tagasi siis, kui puudub tõhus järelhooldus- ja rehabilitatsioonisüsteem. Seetõttu jõuavad need lapsed suure tõenäosusega varsti jälle erikooli või kinnipidamisasutusse.

Läbiviidud uuringu tulemusena võib öelda, et mida kauem nooruk viibib erikoolis ja mida edukam institutsionaliseerub, omandab institutsiooni sotsiaalsed vormid ja kinnistab need pikaajalisel kasutamisel, seda tõenäolisemalt raskemini aktsepteerib ta tavareegleid ja ühiskondlikke norme.

Samuti võib magistriuurimuse tulemuste alusel öelda, et laste hooletusse jätmine vanemate poolt, puudulik perekond soodustab probleemse käitumise kujunemist ja takistab erikooli lõpetanud noorukil seaduskuuleka toimetuleku saavutamist.

Kui laste vanemaid ei huvita laste õppimistulemused, kui nad ei ole erikoolist tagasi tulnud lapsele toeks ning laps tuleb tagasi oma endisse antisotsiaalsesse perekonda, siis on kogu seni tehtud rehabiliteerimistöö tulemuseta.

Viimastel aastatel on hakatud palju rääkima erikoolide süsteemi muutmisest ja erisuunitlusega erikoolide loomisest. Minu arvates on võimatu aidata lapsel sotsialiseeruda ning valmistada teda ette iseseisvaks eluks sellises range režiimiga totaalises institutsioonis nagu seda on erikool. Samuti mängib olulist rolli erikooli maine ühiskonnas. Seega võiks kõigepealt loobuda sõna „erikool” kasutamisest: selle sõna tõttu on erikooli kasvandike maine madal ning selline sotsiaalne staatus viib noored automaatselt ühiskonna madalamale positsioonile.

Arvan, et erikoolide süsteemi ümberkorraldamisel tuleks alustada kõigepealt suunamise alusest ja kooli sihtrühma kindlaksmääramisest. Praegu on nii alaealiste komisjonidel kui ka kohtul erikooli suunamise õigus – see on tegelikult samuti väga vastuoluline asjaolu. Alaealiste komisjonid lähtuvad mõjutusest ja lapse kasvatuslikust poolest, kohtud saavad aga suunata erikooli kriminaalselt karistatud noori. Seega ei ole erikooli sihtrühm homogeenne ning sellest lähtuvalt pole võimalik teha kasvatuslikku ja rehabiliteerivat tööd kogu grupi vajadusest lähtudes, sest need vajadused ja laste taust on erinev.

Nagu tööst selgus, ei saa erikool lubada oma kasvandikele erikohtlemist. Kui jätta laste erikooli suunamise õigus ainult alaealiste komisjonidele, siis peaks kool loobuma erikooli nimetusest, mis kajastab totaalsust ja tegutsema rehabiliteeriva asutusena. Kui aga jätta erikooli saatmise õigus kohtule, siis ei saa (arvestades kontingenti, nende isikute kriminaalset tausta ja retsidiivsust) rääkida erikooli suunamisel ainult mõjutusest, vaid ka ümberkasvatamisest ja mõnes mõttes ka karistamisest. Kuigi antud juhul peab karistamine arvestama laste huve ja vajadusi, lähtuma individidist ning sellel peab olema kõigepealt kasvatuslik eesmärk. Praegu jääb aga erikooli suunamine ümberkasvatuse ja mõjutuse eesmärgil tulemuseta ning erikool on pigem kohtu kasutatav karistusasutus/meede.

Siinses töös oli märgata poiste viha ja usaldamatust riigi vastu, sh võimuorganite ja seaduste vastu. See on nagu külm sõda ühiskonnaga. Ühiskond väldib ja soovib eemaldada neid noorukeid, pannes nad erikooli „kinni”, noorukid aga ei tunnista ühiskonda, riigi norme ja seadusi tervikuna. Seega **ei saa aidata erikool kui riigi institutsioon kaasa vene noorte integreerumisele Eesti ühiskonda**, sealhulgas nende lojaalsuse, austuse tekkimisele Eesti riigi ja selle kodanike vastu. Pigem soodustab erikool tõrjutust ja viha ning samasuguste arusaamade ja tavade kinnisesse gruppi kuulumist.

Uurimistöö respondentide elulugudes on märgatav ühiskonna ükskõiksus probleemsete laste suhtes, seda nii ebapiisavas sekkumises spetsialistide poolt kui ka koolide ükskõikses suhtumises. Meie abitus seisneb selles, et meil puudub oskus ja soov pidada selliste noortega dialoogi nii, et me ei eralda neid ühiskonnast, vaid aktsepteerime neid lapsi sellistena, nagu nad on, nende õigusi, vajadusi ja eripärasusi. Meil puudub oskus ja soov luua nende lastega koos situatsioon, mis soodustab sotsiaalset rehabilitatsiooni ja sotsialiseerumist.

Arvan, et probleemse lapse isoleerimine on pigem riigi sunnitud meede – riik ei tea, mida probleemsete lastega teha. Ning nende laste arvu kasv räägib ühiskonna saamatusest. Sest igasugune isolatsioon tekitab viha ja agressiivsust nende suhtes, kes on „sealpool aeda”. Rohkem arenenud riikides suhtutakse selliste lastesse pigem nii, et iga laps on väärtuslik ja vajab abi; lapsi aidatakse tööteraapia ja psühhoteraapia abil. Meil aga puudub nii individuaalne lähenemine kui ka vastavad spetsialistid, probleemsete perekonnadega ei tehta tööd, erikoolis puuduvad või on minimaalsed tingimused laste arenguks.

KOKKUVÕTE

Antud magistritöö raames sai kaardistatud ühe sihtrühma kujunemisloo ja probleemistiku üksikisiku eluloo individuaalsete kogemuste ja sündmuste kirjeldamise ning analüüsimise abil. Respondentide intervjuuandmeid tuleb käsitleda kui interpretatsiooni nende kogemustest ja elust. Tapa Erikooli lõpetanud noormeeste intervjuude abil sai ülevaatlikumaks, missuguses väärtustesüsteemis lapsed elavad, milline on nende hinnang erikoolile ning enda elule ja toimetulekule ümbritsevas keskkonnas. Noormeeste raske varajane lapsepõlv, mis pani aluse nende probleemsele käitumise väljakujunemisele, nende ühine sotsiaalne staatus - erikool, kõik see peegeldab ja määrab ära nende ning ka paljude teiste erikooli kogemusega laste ja nüüd juba täiskasvanute inimeste identiteedi, suhtumise, uskumuste ja teadmiste süsteemi kujunemist, sest lapsed on meie tulevik. Sealhulgas ka kriminaalsed lapsed.

Läbiviidud uuringu tulemused võib kokku võtta järgmiselt:

- **Laste hooletusse jätmise vanemate poolt, puudulik perekond soodustab probleemse käitumise kujunemist ja takistab erikooli lõpetanud noorukil seaduskuuleka toimetuleku saavutamist.**
- **Erikooli paigutamine toob kaasa õppete katkemist.**
- **Mida kauem nooruk viibib erikoolis ja mida edukam institutsionaliseerub, omandab institutsiooni sotsiaalsed vormid ja kinnistab need pikaajalisel kasutamisel, seda tõenäolisemalt raskemini aktsepteerib ta tavareegleid ja ühiskondlikke norme.**
- **Kasvandike allutamine asutuse kehtestatud reeglitele takistab iseseisvuse arenemist ning viib sotsiaalse tõrjutuseni; sealhulgas erikoolile omane autoritaarsus ja totaalsus ei aita kaasa vene noorte integreerumisele Eesti ühiskonda.**
- **Erikool ei taga kasvandike turvalisust.**
- **Erikool ei paku lastele erikohtlemist.**
- **Erikoolil on raskusi probleemsemate lastega toimetulekus.**
- **Erikoolist põgenemise ajal ohustavad lapsed oma elu ja tervist ning jätkavad õigusrikkumiste sooritamist.**
- **Kokkuvõtteks võib öelda, et mõjutusvahendina ei täida erikool talle pandud ülesandeid.**

KASUTATUD KIRJANDUSE NIMEKIRI

Alaealise mõjutusvahendite seadus. (RT 1998, 17, 264).

Alaealiste komisjoni põhimäärus. (RT I 1998, 85, 1391).

Alaealiste mõjutusvahendite seaduse tõlgendused ja seadusandlik raamistik. Tallinn 2006.

Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007- 2009, 26.10.2006
Valitsuse korraldus 592, <http://www.valitsus.ee/?id=5226> Tallinn 14.11.2006.

Aimre, I. (2001). Sotsioloogia. Avaliku Halduse Alused. Sisekaitseakadeemia. Tallinn 2001.

Auväärt, L., Dsiss, H., Kaugia, S., Kenkmann, P., Raska, E. (1999). Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Auväärt, L., Dsiss, H., Kaugia, S., Linnamägi, M., Raska, E. (2006). Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. Tartu Ülikool. lk. 51.

Bachmann, T., Maruste, R. (2001). Psühholoogia alused. Tallinn: Kirjastus Ilo.

Bertaux, D. (2003). The usefulness of life stories for a realist and meaningful sociology. Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies. Humphrey R., Miller R., Zdravomyslova E. Hampshire: Ashgate Publishing.

Bourdieu, P. (2003). Praktilised põhjused. Teoteooriast. Tallinn. Tänapäev. Avatud Eesti Raamat.

Campbell, E. (1980). Socialization: Culture and Personality, 3. C. Brown Company Publishers, Dubuque. USA.

Creswell, J. W. (1998). Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions. Sage Publications.

- Clinard, M. (1978).** Sociology of Deviant Behavior Fourth Ed. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Denzin N.K. (1989).** Interpretive Biography. London: Sage Publications.
- Downes, D., Rock, P. (1992).** Understanding Deviance: A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking Second Ed. Oxford: Oxford University Press.
- Eesti Vabariigi Riigikohus, www.nc.ee, 14.06.2006.** Riigikohtu lahend nr 3-1-1-43-06.
- Edovald, T. (2006).** Kuriteoennetus töös erikooli suunatud alaealiste õiguserikkujatega. Ajakiri Sotsiaaltöö nr 4/2006, lk. 56-57.
- Edovald, T. (2005).** Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiast ja programmide maailmas (kriminaalpoliitika uuringud). Tallinn. Justiitsministeerium.
- Ezzy, D. (2002).** Qualitative Analysis: Practice and Innovation. Australia: Allen & Unwin.
- Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus. (2004).** Riigikontrolli auditi aruanne 18.06.2004. Tallinn.
- Ginter, J., Sootak, J. (1998).** Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant. Juridica 4-1998.
- Ginter, J., Saarsoo, H., Sootak, J. (2000).** Alaealiste õigusrikkumised: Kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu; Juura.
- Goffman, E. (1961).** Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates. Garden City, New York: Anchor Books.
- Haridus- ja Teadusministeerium. Koolivõrgu Büroo. (2007).** e-mail Haabersti Linnaosa Valitsuse alaealiste komisjoni sekretärile N. Perovskaja'le. 07.03.2007.

Hilborn, H., Hilborn, J. (2004). Sotsiaalse kaasamise kolmetahuline protsess SID SEL SON, Exit projekti käsiraamat. Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskus. Tallinn.

Jakobi, K., Maurer, T. (2004). Retsidiivsusriski hindamisest vanglas ja kriminaalhooldluses. Sotsiaaltöö nr 2. lk 29.

Kallikorm, K. (2003). Vanglast vabanenute tööhõive võimalused. Tartu Ülikool. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond. Bakalaureusetöö.

Karistusseadustik. (RT I 2001, 61, 364), muudetud 24.01.2007 ([RT I 2007, 13, 69](#)) 15.03.2007.

Kriminaalmenetluse seadustik. (RT I 2003, 27, 166).

Kõresaar, E. (2003). Mälu, aeg, kogemus ja eluloouuri ja pilk. Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Anepaio T., Kõresaar E. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Kraav, I. (2000). Kodu lapse kaitsetuse allikana. Lapsed Eestis. Tallinn: ÜRO 37-4.

Korp, E., Leppiman, A., Meres, T., Vaher, A. (2002). Laps. Elu, probleemid ja lahendused. EV Sotsiaalministeerium. Tallinn.

Kõiv, K., Mägi, E. (2006). Eesti kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Tartu.

Laane, K. (2001). Tulevik virgus täna. Rehabilitatsioonitöö käsiraamat. Tallinn.

Lacey, H. (2002). Kuidas lahendada konflikte töökohal. Elmatar. Tartu.

Laine, M. (1994). Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia: 10-25.

Perovskaja, N. (2007). Haabersti Linnaosa alaealiste komisjoni tegevusest. Ajakiri Haabersti Postipoiss 27.07.2007.

Saart, R. (1994). Sissejuhatus kriminoloogiasse: õppematerjal / Tallinna Politseikool.

Saar, J., Markina, A. (2001). Ülevaade 1985-2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitletavatest uuringutest: Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele. Tallinn.

Saar, J. (2007). Kriminaalpsühholoogia. Tallinn; Juura.

Sootak, J. (1997). Kriminaalpoliitika. Tallinn; Juura.

Sootak, J., Müürsepp, M. (2000). Sotsioloogia. Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduskond.

Strömpl J. (2003). Sotsiaalse osaluse taastamise strateegia muutmine totaalses institutsioonis: sotsiaalkonstruksionalistlik lähenemine. Õigus Psühholoogia Sotsioloogia: õppematerjale III. /S. Kaugia. Tartu: MTÜ ÕPS Tartu Ühing: 107-146.

Strömpl, J. (2002). The K. Scool Residential Management of Troublesome Girls in Transition –time Estonia. Tartu: Tartu University Press.

Strömpl, J. (2000). Käitumishälvetega alaealiste kohtlemine ja rehabilitatsioon. Projektuurimus. Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond, Sotsioloogia osakond.

Strömpl, J. (1995). Käitumishälvetega tütarlapsed Kaagvere Erikoolis: hetkeseis ja perspektiivid. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Traat, U., Markina, A. (2003). Üldkriminoloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Tapa Erikooli põhimäärus. (RT I 2003, 30, 434).

Tööturuteenuste ja -toetuste seadus. (RT I 2005, 54, 430).

Venesaar, U., Koljajeva, I., Maldre, R. (2000). Kesktasemega haridusega noorte töötus Eestis: empiirilise uuringu tulemused. Eesti - Ameerika Ärikolledzi toimetised nr.4. Tallinn.

Vöormann, R., Helemäe, J., Saar, E. (2000). Noore tööleasumine ja sotsiaalne iseseisvumine: Eesti riigi poliitika Euroopa Liidu taustal. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinn.

LISA

Lisa 1. Intervjuu läbiviimisel kasutatud põhilised teemad, mis hõlmavad respondentide elu erinevaid perioode.

Я хотела бы попросить Вас рассказать историю Вашей жизни. Лучше всего, если Вы начнете с момента Вашего рождения, с того времени, когда Вы были ребенком, и расскажете затем обо всем, что с Вами происходило вплоть до настоящего времени. Вы можете говорить даже о деталях, так как меня интересует все, что важно для Вас самого.

Прощу вас как можно подробнее рассказать историю вашей жизни:

в какой семье вы родились,
как прошло ваше детство,
как жила ваша семья,
как ее члены относились друг к другу,
каковы ваши самые ранние воспоминания,
какие события с удовольствием не
вспоминали бы?

желательно, чтобы рассказали о том времени, когда/ как вы учились в школе:
что вам там нравилось и какие события с удовольствием не
вспоминали бы,
как в это время складывались ваши отношения с родителями,
кто были ваши друзья,
чем вы интересовались и что думали о будущей жизни?

я хотела бы также, чтобы рассказали о том времени, когда/ как вы учились в школе Тапа:
что вам там нравилось и какие события с удовольствием не
вспоминали бы,
как в это время складывались ваши отношения с родителями,
как в это время складывались ваши отношения с персоналом школы Тапа, с др.
учениками,
кто были ваши друзья, каким образом вы проводили свободное время,
чем вы интересовались и что думали о будущей жизни,
как вы оцениваете знания полученные в школе Тапа,
как вы применяете их в жизни?

Расскажите о том, как вы жили после школы Тапа, став взрослым человеком, как
выбирали профессию, как в это время складывались ваши отношения с родителями,
каким образом вы проводите свободное время,
каковы ваши жизненные планы?

Расскажите о том, что представляется вам наиболее интересным и важным.